

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

GAZNELİ DEVLETİ'NDE DİPLOMASİ VE ELÇİLİK

Yüksek Lisans Tezi

SELİME BOĞMALIK

AMASYA
Temmuz – 2024

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

GAZNELİ DEVLETİ'NDE DİPLOMASİ VE ELÇİLİK

Hazırlayan
Selime BOĞMALIK

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ahmet YILMAZ

AMASYA – 2024

TEZ ONAY SAYFASI

Selime BOĞMALIK tarafından hazırlanan “GAZNELİ DEVLETİ’NDE DİPLOMASİ VE ELÇİLİK” başlıklı çalışma aşağıdaki jüri tarafından 10/06/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri

İmza

Danışman : Doç. Dr. Ahmet YILMAZ

.....

Üye : Prof. Dr. Hanefi PALABIYIK

.....

Üye : Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. .../.../.....

.....

Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN SAYFASI

Tezimin içerdiki yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

10/06/2024

Selime BOĞMALIK

İmza

ÖZET

GAZNELİ DEVLETİ'NDE DİPLOMASİ VE ELÇİLİK

Selime BOĞMALIK

Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Haziran/2024

Danışman: Doç. Dr. Ahmet YILMAZ

Elçi ve elçilik kurumunun geçmişi erken dönemlere kadar uzanmaktadır. Eski çağlardan günümüze değin elçilik kurumu, devletlerarası ilişkilerde her daim vazgeçilmez bir araç olmuştur. Tarihte elçilik kurumunun siyasî, sosyal, kültürel pek çok alanda ön plana çıktığı görülmektedir. Elçilerin gönderilme nedenleri, vazifeleri, nitelikleri, hukukî statüleri ve devletlerarası münasebetlerde aldıkları roller duruma göre farklılık göstermektedir. Bu çalışmada, elçi ve elçilik kurumunun anlamı, kökeni, kurumlaşma süreci, eski Türklerde elçilik kurumunun özelliklerinin yanı sıra, Gazneli Devleti'nin, çağdaş devletlerle olan ilişkileri ve kaynaklardan elde edilen bilgiler ölçüsünde Gaznelilerin devlet teşkilâtında elçilik kurumunun ekonomik, sosyal ve hukukî yönleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gazneliler, Elçilik, Diplomasi, Bürokrasi, Hediye.

ABSTRACT**DIPLOMACY AND EMBASSY IN THE GAZNIAN STATE****Selime BOĞMALIK**

Amasya University, Institute of Social Sciences

Department of History, M.A., June/2024

Supervisor: Assoc. Doç. Dr. Ahmet YILMAZ

The history of ambassadors and the embassy institution dates back to early periods. From ancient times to the present, the embassy institution has always been an indispensable means in interstate relations. Throughout history, it's seen that the embassy institution stand out on many areas such as political, social and cultural. The reasons for sending ambassadors, their duties, their qualifications, their legal status and the roles they take in interstate relations vary depending on the situations. In this study, the meaning, origin, and institutionalization process of ambassadors and the institution of ambassadorship, as well as the characteristics of the institution of ambassadorship in ancient Turks, the relations of the Ghaznavid State with contemporary states, and the economic, social, and legal aspects of the institution of ambassadorship in the state organization of the Ghaznavids will be studied to the extent of the information obtained from the sources.

Keywords: Ghaznavids, Embassy, Diplomacy, Bureaucracy, Gift.

ÖNSÖZ

Kökeni çok eskiye dayanan elçilik kurumu ile devlet olgusu arasında doğrudan bağlantı vardır. Bu olgu devlet içerisinde elçilik kurumunu mecburi olarak var eder. Zira devletler içe dönük oluşumlar değil, diğer devletlerle iletişim halinde olmayı gerektiren yapılardır. Başka devletlerle iletişim halinde olma mecburiyeti diplomasiyi geliştirmiş, bu da elçilik kurumunu ortaya çıkarmıştır. Çünkü devletlerin kendi gücünü kabul ettirmek, gücünü koruyabilmek için politika üretmeleri yetmez onları en iyi şekilde temsil edebilmeleri gerekmektedir. Bu gerekliliği ise elçiler tamamlar. Gazneli Devleti, bu bağlamda dengeli bir dış politika izlemiş, devletlerinin çıkarını gözetken ve devleti en iyi şekilde temsil edecek elçileri titizlikle seçmişlerdir.

Bu çalışmada Gazneli Devleti'nde diplomasi ve elçilik, dört ana başlık altında incelenmiştir.

Çalışmanın giriş bölümünde; Çalışmanın amacı, yöntemi ve kaynak tanıtımının yanı sıra, elçi ve elçilik kurumu ile ilgili genel ve temel bilgileri içeren, elçinin anlamı, kökeni, ortaya çıkışı, elçi ve elçilik kurumunun özellikleri ve görevleri, eski Türklerde elçilik kurumu gibi konular ele alınmıştır.

Birinci bölümde; Gazneli Devleti'nin dış politikası, çağdaş devletlerle olan ilişkileri, elçilerin gönderilme sebepleri, aynı zamanda bölgedeki hânedanlıklarla olan elçilik ilişkileri ve Hindistan seferleri boyunca elçilik ilişkileri üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde; Gazneli Devleti'nin kendi içerisinde; handan üyeleri ve devlet ricali arasındaki elçilik faaliyetlerine değinilmiştir.

Üçüncü bölümde ise; elçilerin gelirleri, giderleri, elçilere verilen hediyeler ve elçilerin karşılanması gibi devlet nezdinde sosyal, ekonomik ve hukukî alanlardaki durumu çalışılmıştır.

Bu konunun seçiminden itibaren yol gösterici ve teşvik edici yaklaşımlarının yanı sıra, çalışma süreci boyunca bilgi ve yardımlarını her daim hissettiğim, lisans eğitimimden itibaren yetişmemde emeği geçen danışman hocam Doç. Dr. Ahmet Yılmaz'a içtenlikle teşekkür ederim. Tez jürimde görev alan ve katkı sağlayan Prof. Dr. Mustafa Şahin ve Prof. Dr. Hanefi Palabıyık'a teşekkür ederim.

Selime BOĞMALIK

10/06/2024

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
GİRİŞ.....	1
1.Çalışmanın Amacı, Yöntemi, Kaynakları ve Elçilik Kurumu Üzerine.....	1
1.1. Çalışmanın Amacı ve Yöntemi.....	1
1.2. Kaynaklar.....	2
1.2.1. Tarihi Kaynaklar.....	2
1.2.2. Araştırma Eserler.....	6
1.3. Elçi ve Elçilik Kurumu Üzerine	7
1.3.1. Elçi Kelimesinin Anlamı.....	7
1.3.2. Elçi Kelimesinin Etimolojisi.....	9
1.3.3. Atasözleri ve Deyimlerde “El ”ve “Elçi” Kavramı.....	11
1.3.4. Elçilik Kurumunun Ortaya Çıkışı	12
1.3.5. Elçide Aranılan Özellikler.....	13
1.3.6. Elçilerin Görevleri.....	15
1.3.7. İslâmiyet Öncesi Türklerde Elçilik Kurumu.....	16

I. BÖLÜM

1. GAZNELİ DEVLETİ'NDE DİPLOMASİ VE ELÇİLİK.....	23
1.1. Sâmanî Devleti ile Elçi Teatisi.....	26
1.1.1. Fikir Almak.....	26
1.1.2. İttifak Kurmak	27
1.1.3. Yardım ve Barış Teklifinde Bulunmak	28

1.1.4. Bazı Taleplerde Bulunmak	29
1.1.5. Savaş İlanını Haber Vermek	29
1.1.6. Tahta Çıkışı Haber Vermek	29
1.2. Abbâsî Halîfeliği İle Elçi Teatîsi.....	31
1.2.1. Fetihnâme Göndermek	31
1.2.2. İlişkileri Güçlendirmek	32
1.2.3. Halîfeden Bazı İsteklerde Bulunmak	33
1.2.3.1. Halîfe'den Ferman Talep Etmek	33
1.2.3.2. Halîfe'den Lakap İstemek	36
1.2.4. Taziye ve Tebriklerini İletmek.....	36
1.2.5. Hutbe Okunmasını İstemek	37
1.2.6. Bi'at Bildirmek	38
1.2.7. Bilgi Vermek	39
1.2.8. Uyarıda Bulunmak	39
1.3. Karahanlı Devleti İle Elçi Teatîsi.....	40
1.3.1. Dostluk Teklifinde Bulunmak	40
1.3.2. Evlilik İsteğinde Bulunmak	44
1.3.3. Şikâyet Bildirmek.....	46
1.3.4. Bilimsel Tartışmalar.....	46
1.3.5. Yardım İsteğinde Bulunmak	47
1.4. Büyük Selçuklu Devleti ile Elçi Teatîsi.....	48
1.4.1. Yurt Talep Etmek, Hizmete Kabul Talebi ve Vergi.....	50
1.4.2. Af ve Özür Dilemek	51
1.4.3. Antlaşma Yapmak	53
1.4.4. Barış Yapmak	55
1.4.5. Evlilik Talep Etmek	56
1.4.6. Şikâyet Bildirmek	56

1.5. Büveyhî Devleti ile Elçi Teatisi.....	57
1.5.1. Dostluk Teklifinde Bulunmak	58
1.5.2. Akrabalık Kurma Teklifi	59
1.5.3. Tâbiliğe Davet Etmek, Hutbe Okunması Talep Etmek ve Savaş İlanını Bildirmek....	60
1.6. Hindistan Seferlerinde Elçi Teatisi.....	61
1.6.1. Antlaşma Yapmak	63
1.6.2. Barış Teklif Etmek.....	63
1.6.3. İslâm’a Davet Etmek.....	65
1.7. Diğer Hânedanlıklar ile Elçi Teatisi.....	65
1.7.1. Saffârîler (247/861-394/1003).....	65
1.7.2. Ziyârîler (315/928-483/1090).....	66
1.7.3. Me’mûnîler (385/955-408/1017).....	70
1.7.4. Gûrlular (391/1000-612/1015).....	70
1.7.5. Kâkûyîler (398/1007-513/1119).....	72

II. BÖLÜM

2. HÂNEBAN ÜYELERİ VE DEVLET RİCALİ ARASINDA ELÇİ TEATİSİ.....	75
2.1. Sultan ile Hânedan Üyeleri Arasında Elçi Teatisi.....	75
2.1.1. Sultan Mahmûd ile Kardeşi İsmail Arasında Elçilik.....	75
2.1.2. Emîr Mesûd’a Halası Hurre Huttalî’den Mektup	76
2.1.3. Sultan Mesûd’un, Kardeşi Muhammed’e Mektubu.....	77
2.2. Sultan ile Bürokrasi Arasında Elçi Teatisi.....	78
2.2.1. Hâcib-i Bozorg Ali’nin Sultan Muhammed’e Mektubu.....	78
2.2.2. Devlet Ricâlinden Kimselerin Emîr Mesûd’dan Özür Dilemesi ve İtaatlerini Bildirmesi.....	79
2.2.3. Emîr Mesûd ile Hâcib-i Bozorg Ali Arasındaki Elçilik İlişkileri.....	79
2.2.4. Emîr Mesûd’un Hârezm Valisi Altuntaş İle Elçilik İlişkileri.....	80
2.2.4.1. Altuntaş’a Alptegin ile Mücadele için Elçi Gönderilmesi.....	82

2.2.5. Sultan Mesûd’a Hârezm Sâhbi-i Berîd’in, Harun İsyanı için Elçi Göndermesi.....	82
2.2.6. Sultan Mesûd’un Vezir Ahmed Abdûssamed’in Fikrini Alması	83
2.2.7. Sultan Mesûd’un Hâcib Beytoğdu’ya Fetihnâme Göndermesi.....	83
2.2.8. Sultan Mevdûd’un Tuğrul Bozan’a Elçi Göndermesi.....	84

III. BÖLÜM

3. ELÇİLERİN EKONOMİK, SOSYAL VE HUKUKÎ DURUMLARI.....	85
3.1. Elçilerin Ekonomik Durumları.....	85
3.1.1. Elçilerin Giderleri.....	85
3.1.2. Elçilerin Gelirleri.....	87
3.1.2.1. Elçilere Verilen Hediyeler.....	87
3.2. Elçilerin Sosyal Durumları.....	89
3.2.1. Elçi Karşılama Merasimleri ve Elçilere Yapılan Muameleler.....	90
3.2.1.1. Elçilere Yapılan İhtişamlı Merasimler.....	90
3.2.1.2. Elçilere Yapılan Karşılımlar.....	92
3.2.2. Hükümdarların Elçilere Vermek İsteddiği İzlenimler.....	94
3.2.2.1. Elçilere İhtişamlı Ziyafet Verilmesi.....	94
3.2.2.2. Hastalık ve Yaralanma gibi Durumların Elçiye Belli Edilmemesi.....	95
3.3. Elçilerin Hukukî Durumları.....	96
3.3.1. Elçilerin Dokunulmazlıkları.....	96
3.3.1.1. Elçiye Hakaret Edilmesi	97
3.3.1.2. Elçinin Kandırılması.....	97
3.3.1.3. Elçinin Öldürülmesi	98
3.3.1.4. Elçiye İşkence Edilmesi	98
3.3.1.5. Elçinin Tutuklanması	99
3.3.2. Elçi Münasebetlerinde Protokol Kuralları.....	99
3.3.3. Elçilerin Maiyetleri.....	100
3.3.3.1. Hâcib	101

3.3.3.2. Perdedâr	101
3.3.3.3. Nedîm	102
3.3.3.4. Resûldâr	102
3.3.3.5. Mertebedâr.	103
3.3.3.6. Hazînedâr/ Hazîne Hamalı.....	103
3.3.3.7. Tercüman.....	103
3.3.3.8. Kâtip.....	103
3.3.3.9. Kadı.....	104
3.3.3.10. Anneler.....	104
3.3.3.11. Âlimler.....	105
3.3.12. Haberci/Muhbir.....	105
3.3.3.13. Haytaş.....	105
3.3.3.14. Peyk.....	106
SONUÇ.....	107
KAYNAKÇA.....	108
EKLER.....	124
Ek 1: Gazneli Sultanlarının Soy Kütüğü.....	125
Ek 2: Gazneli Devleti'nin Sınırları.....	126
Ek 3: Gazneli Sultan Mahmûd'u Hil'at Giyerken Gösteren Bir Minyatür.....	127
ÖZGEÇMİŞ.....	128

KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar	Açıklama
b.	bin (oğlu)
bkz.	bakınız
C.	cilt
çev.	çeviren
ed.	editör
hızl.	hazırlayan
İSAR.	İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Vakfı
M.Ö.	Milattan önce
nşr.	neşreden
ö.	ölüm tarihi
trc.	tercüme
trhsz.	tarihsiz
vd.	ve diğerleri ve devamı
vs.	ve saire
yy.	yüzyıl

GİRİŞ

Buhara merkezli Sâ mânî Devleti (204/819-395/1005) idarî, askerî kadrolarda çok sayıda Türk kumandan ve devlet adamına yer vermiştir (Usta, 2013: 16-17). Zaman içerisinde Türk kumandanları önemli görevlere yükselmiş ve güçlenmişlerdir. Bu kumandanlardan biri de Gazneli Devleti'nin temellerini atan Alptegin'dir (Merçil, 1989a: 44). Sâ mânîlerle arasının açılmasıyla 351/962 senesinde Belh'te meydana gelen savaşta Alptegin savaşı kazanmış ve Gazne'ye yürüyerek dört aylık bir kuşatma sonucunda şehri ele geçirmiştir. Böylelikle Gazneli Devleti'nin temellerini atmış ve 20 Şâban 351/13 Eylül 963 tarihinde vefat etmiştir (Nizâmü'l-Mülk, 1941: 165; Nazım, 1931: 25; Bosworth, 1963: 35; Barthold, 1978: 386; Yılmaz, 2021a: 23, 25). Alpteginin, Gazne tahtında kısa bir hikâyesi olsa da hâkim olduğu coğrafyadaki izleri günümüze kadar uzanmaktadır (Göksu, 2011: 17).

Sebüktegin (366-389/977-997) Alptegin'in çok sevdiği kumandanlarındandı ve devlet ricali tarafından 27 Şâban 366/ 20 Nisan 977 tarihinde oy birliği ile tahta oturtulmuştur (Yıldırım, 2012b: 8; Göksu, 2021: 27). Sebüktegin döneminde Gazneli Devleti'nin yıldızı parlamaya başlamış ve artık babadan oğula geçen bir hânedanlık oluşmuştur. Büst, Tohâristan, Zemindâver, Doğu Gûr ve Kuşdâr bölgelerine kadar hâkimiyetini genişletmiş ve Şâban 387/ Ağustos 997 senesinde vefat etmiştir (Nizâmü'l-Mülk, 1941: 163-165; İbnü'l Esîr, 2016: VII/440; Merçil, 1989a: 8; Merçil, 2002: 461-462; Yılmaz, 2021a: 44; Kansoy, 2018: 120).

Sebüktegin'den sonra tahta oğlu Mahmûd geçmiş ve onun döneminde Gazneli Devleti en parlak dönemini yaşamıştır. Sultan Mahmûd Gazneli topraklarını doğuda Kuzey Hindistan'a, batıda ise Azerbaycan hududuna kadar genişletmiş ve öldüğünde arkasında geniş bir devlet bırakmıştır (Merçil, 1978: V). Şüphesiz Gazneli Devleti'nin bu gücü sultanların liyakati, politika yapabilme kabiliyeti ve ileri görüşlü olmalarından kaynaklanmaktaydı. Bu kadar geniş bir coğrafyada hüküm süren bir devletin iyi bir dış politika uygulaması ve bunu temsil edebilmesi gerekirdi.

1. Çalışmanın Amacı, Yöntemi, Kaynakları ve Elçilik Kurumu Üzerine

1.1. Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Çalışmanın amacı, Gaznelilerde diplomasi ve elçilik kurumunun siyasî, sosyal, hukukî, kültürel ve ekonomik açıdan konumunu açıklamak ve devlet teşkilâtı içindeki önemini ortaya koymaktır.

Çalışmada, Gazneli Devleti'nin temellerini atan Alptegin döneminden başlayarak, devletin yıkılışı tarihi olan 582/1186 yılına kadar geçen elçilikle alâkalı olayları kapsamaktadır. Çalışmada Nitel Araştırma yöntemi kullanılmıştır. Tez konusunun belirlenmesinin ardından literatür taraması yapılmış ve konuyla alâkalı ana kaynakların yanı sıra araştırma eserler de tespit edilmiştir. Kaynaklardan elde edilen bilgiler mukayese edilerek yorumlanmaya ve değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmaya bütünsellik ilkesi ile yaklaşmıştır. İlk olarak elçi ve elçilik kurumunun yapısını anlayabilmek için en temel bilgiler araştırılmış ve Gaznelilerde elçilik kurumu yazılmadan detaylı bir bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Ardından Gaznelilerde diploması ve elçilik kurumu ile alâkalı siyasî ilişkiler araştırılmış ve elçilerin devletlerarasında neden birbirlerine gönderildikleri tespit edilmiştir. Bu aşamada eş zamanlı olarak elçi münasebetlerinde protokol kuralları, elçilerin karşılanması, elçilere verilen hediyeler, elçilerin maiyetleri vs. tespit edilerek kurum olarak nitelikleri araştırılmıştır. Konu başlıkları altına verilen elçilik ilişkileri ile ilgili örnekler tarihî kronolojiye dikkat edilerek yazılmıştır.

1.2. Kaynaklar

1.2.1. Tarihî Kaynaklar

Târîh-i Yemînî: Ebû Nasr Muhammed b. Abdalcabbâr Utbî (ö. 427/1036 veya 431/1040) *Târîh-i Yemînî* adlı eseri Gazneliler tarihi açısından son derece önemli bir eserdir. Utbî, hayatının önemli bir kısmını Ebu Ali Sîmcûr ve Sebüktegin'in yanında geçirmiştir. Eserinde de Sebüktegin dönemi ve Sultan Mahmûd döneminden geniş şekilde bahseder. Sâmanîlerin son devri Gaznelilerin ilk zamanları hakkında önemli bilgiler içermektedir. Gazneli Devleti bürokrasinin içinde bulunduğu için idarî geleneği iyi bilmektedir (Günaltay 1991: 122; Palabıyık, 2002: 15-16; Hunkan, 2011: 2; Yıldırım, 2012b: 158; Yılmaz, 2021b: 10). Çalışmada, Gaznelilerin diğer devletlerle olan ilişkileri ve kendi hânedan üyeler arasında ilişkiler, elçilere yapılan muameleler ve elçiere verilen hediyeler ile ilgili bilgilerden faydalanılmıştır.

Târîh-i Beyhakî: Eserin müellifi Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî (ö.470/1077) Beyhak'ın Hârisâbâd köyünde doğmuştur. İlk eğitimini Beyhak'ta aldıktan sonra Nîşâbûr'a giderek orada kâtiplik eğitimi almıştır. Gazneli sarayında, üstadı Ebû Nasr Müşkân'ın gözetiminde 19 yıl boyunca kâtiplik mesleğini sürdürmüş, Sultan Mesûd'un isteği üzerine üstadından sonra da çalışmaya devam etmiştir. Eser 421/1030 yılından başlayarak Sultan İbrahim b. Mesûd'un yönetiminde bulunduğu ilk döneme kadar olan süreci anlatmaktadır. Ayrıca Gazneliler ile ilgili iç ve dış ilişkileri, elçi münasebetleri, gönderilen mektuplar ile ilgili

ayrıntılı bilgiler vermiştir (Kâtip Çelebi, 2017a: 266; Günaltay, 1991: 126, 228; Palabıyık, 2002: 17; Yılmaz, 2021b: 9). Çalışma için başvurulması gereken en baş eserlerden biridir ve Gaznelilerin, çağdaş devletlerle olan elçilik ilişkileri, hükümdarların ve bürokratların yazdığı mektuplar, elçilerin karşılanması, elçilere verilen hediyeler, elçilerin maiyetleri ile ilgili bilgilerden faydalanılmıştır.

Zeynu'l-Ahbâr: Eserin müellifi Ebû Sâ'id'Abdu'l-Hayy b. Ed-Dahhâk b. Mahmûd-i Gerdîzî (ö.453/1061?)'nin Farsça olarak kaleme aldığı bir eserdir. Eser Horasan'ın siyasî ve içtimaî tarihi açısından başvurulması gereken önemli bir kaynaktır (Yıldırım, 2012a:145; Bilgin, 1996: 30). Eserden Abbâsî, Sâmanî, Selçuklu ve Hint seferleri sırasındaki elçilik ilişkileri ile ilgili konularda faydalanılmıştır.

Kutadgu Bilig: Müellif Yûsuf Has Hâcib (ö.463/1070'den sonrası) tarafından kaleme alınmış bir siyasetnâme eseridir. Hakaniyye Türkçesi ile yazılmıştır. Yûsuf Has Hâcib'in hayatı hakkında pek bilgi yoktur. Onun eserden asil bir aileye mensup olup ilim, erdem ve takvası ile toplum nezdinde önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. İçeriğinde elçi ve elçilik kurumu hakkında bilgiler mevcuttur. Elçilerin özellikleri hakkında önemli bilgiler içerir (Hunkan, 2011: 18; Genç, 1981: 16). Çalışmada, elçilerin nitelikleri, el ve elçi kelimesinin kullanımı ile ilgili bilgilerden faydalanılmıştır.

Dîvânü Lugâtî't-Türk: Mahmûd b. Hüseyin b. Muhammed el-Kâşgarî (ö. 467/1074'den sonra)'nin eseridir. Doğum yeri bugünkü Kırgızistan sınırları içerisinde kalan Bashanlı'dır. *Dîvânü Lugâtî't-Türk*, sadece bir sözlük değil Türk mitolojisi, folkloru, coğrafya, edebiyata dair zengin bilgiler içerir (Hunkan, 2011: 24-25; Hizmetli, 2018: 208; Genç, 1981: 19; S. Kaçalın, 1994: 447). Eserin İçeriğinde el ve elçi kelimesinin nasıl kullanıldığı, elçilerin özellikleri ve görevleri ile ilgili geniş bilgiler içerir. Çalışmada, elçi adının kökeni, anlamı el ve elçilik ile ilgili atasözlerinden faydalanılmıştır.

Siyasetnâme: Eserin müellifi Ebû Alî Hasan Nizâmu'l-Mülk (ö.485/1092) Gazneli Devleti maliyesinde çalışan bir dihkânın oğlu olarak 1018 tarihinde Horasan'ın Tûs şehrine bağlı Nûkân köyünde dünyaya gelmiştir. Uzun bir süre Selçukluların hizmetinde çalışmıştır. Sultan Alp Arslan ve Melikşah devrinde yaklaşık 29 yıl vezirlik yapmıştır. Nizâmu'l-Mülk eserinde devlet yönetimi ile alâkalı temel ilkeler ve prensiplerini anlatmıştır (Hunkan, 2011: 18-19; Palabıyık, 2002: 17; Yıldırım, 2012a: 148). Eserinde elçiler ve elçilik kurumu ile alâkalı bilgiler vardır. Elçilerin özellikleri, görevleri, nasıl karşılanması gerektiği veya devletlerarası siyasî ilişkiler ile ilgili bilgiler içerir. Bu konular hakkında eserden çokça faydalanılmıştır.

Ahbârü'Devleti's-Selçukiyye: Şadrüddîn Abu'l-Hasan Ali İbn Nâşir İbn Ali El-Hüseynî (ö.590/1194) tarafından yazılan bu eser Selçukluların İran coğrafyasındaki faaliyetleri

hakkında bilgi verir (Yılmaz, 2021b: 12). Eserden Gazneli- Selçuklu ilişkileri hakkında faydalanılmıştır.

Râhatu's-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr: Yazarın tam adı Ebu Bekr Necmeddin Muhammed b. Süleyman b. Muhammed b. Ahmed b. el-Hüseyn b. Hinnet er-Râvendî (ö.603/1207)'dir. Aile efradının hepsi âlim ve müderristir. Irak Selçuklu sarayında görev almıştır. Eser Selçuklu dönemi ve Sultan Sencer döneminin sonuna kadar olan tarihi olaylardan bahseder (Yıldırım, 2012a: 152; Şeşen, 1998: 126; Yılmaz, 2021b: 9). Çalışmada, Selçuklu-Gazneli ilişkileri konusunda faydalanılmıştır.

el-Kâmil fi't-Târih: Eserin müellifi İbnü'l-Esîr (ö.630/1234) olarak tanınmaktadır. Tam ismi Ebu'l Hasan İzzeddîn Alî b. Esîreddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî'dir. Orta Çağ İslâm tarihi için çok kıymetli bir eserdir. Eserini yazarken güvenilir kaynaklardan faydalandığı gibi tanıklık ettiği tarihi olaylar ile ilgili de bilgiler verir (Şeşen, 1998: 138; Özaydın, 2000: 26-27; Yılmaz, 2021b: 4). İbnü'l- Esîr'den, Gaznelilerin diğer devletle olan ilişkileri veya kendi hânedan ve bürokrasi arasındaki ilişkiler ile alâkalı konularda, çalışmanın hemen hemen her alanında faydalanılmıştır.

Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân: Müellif Sibî İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Muzaffer Şemsüddin Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî (ö.654/1256)'nin eseridir. Kırk ciltten oluşan umûmî bir tarihtir. Müellifin bizzat şahit olduğu olaylarla ilgili verdiği bilgiler eserin en önemli kısımlarıdır (Demir, 2023: 5). Gazneli Sultan İbrâhim'in Selçuklular ile olan elçilik ilişkileri ile ilgili bilgilerden faydalanılmıştır.

Tabakât-ı Nâsirî: Eser Kadî Minhâceddîn Ömer Osman b. Sirâceddîn Muhammed b. Minhâceddîn Osman b. İbrahim b. İmam Abdülmelik Cüzcânî (ö.664/1266'dan sonra) tarafından kaleme alınmıştır. Müellif 1193 yılında Lahor'da doğmuş olup âlimler ve kâtipler ailesine mensuptur. Çocukluğu ve hayatı hükümdar saraylarında ve himayesinde geçmiştir. Eser Farsça yazılmış genel bir İslâm tarihidir. Eserde Eyyûbîler, Saffârîler, Sâmânîler, Selçuklular, Gûrlular, Delhi Sultanlıkları hakkında bahsedilmiştir (Kâtip Çelebi, 2017c: 886; Zebîhullâh-i Safâ, 2005: II/210; Yıldırım, 2012a: 158; Şeşen, 1998: 162-163). Eserden, Abbâsî, Selçuklu, Büveyhî ve Hindistan seferlerindeki elçiliklerle alâkalı bilgilerden faydalanılmıştır.

Câmi'u't-Tevârîh: Reşîduddin Fazlullâh (ö.718/1328) tarafından yazılmıştır. Müellif 1240 yılında Hemedan'da doğmuştur. Câmi'u't-Tevârîh, iki ciltten oluşmaktadır. Her cilt iki bölümden oluşur. Birinci cildin ilk bölümünde Türk ve Moğol kabilelerinden, ikinci bölümünde ise Gazan Han'ın ölümüne kadar Moğol tarihinden bahsetmiştir. İkinci cildin ilk bölümünde, yaratılıştan başlayarak genel bir tarih anlatılır. İkinci bölümde ise yazılmamıştır

(Kâtip Çelebî, 2017a: 457; Zebîhullah-i Safâ, 2005: II/226; Günaltay, 1991: 260, 279). Çalışmada, Selçuklular ve Büveyhîler ile alâkalı kısımlarda başvurulmuştur.

Târîh-i Guzîde: “Tarihten Seçmeler” anlamına gelen *Târîh-i Guzîde* adlı eser Hamdullâh-ı Müstevfî Kazvînî (ö.751/1350) tarafından Farsça olarak kaleme alınmıştır. Altı bâb’a ayrılan eserin dördüncü bab’ı İslâm Devletlerindeki İran ve Turan sülaleleri ile Moğol tarihi hakkındadır (Kâtip Çelebi, 2017c: 1172; Palabıyık, 2002: 19-18). Çalışma da Gaznelilerle, Karahanlılar, Sâmânîler, Abbâsîler, Selçuklular ile olan elçilik münasebetleri hakkında faydalanılmıştır.

Mecma’u’l-Ensâb: Şebânkârî (ö.759/1358)’nin eseridir. Moğol devrinde yazılan önemli eserlerden biridir. Eser Hz. Âdem’den Moğol devletlere kadar geçen süreyi içine alan umûmî bir İran tarihidir. Gaznelilerle ilgili kısımda Sultan Mahmûd’un selefleri hakkında bilgileri kapsamaktadır (Palabıyık, 2002: 20; Yıldırım, 2012b: 166-167). Eserden Gazneli tarihi ile ilgili konularda faydalanılmıştır.

el-Bidâye ve’n-Nihâye: Müellif İbn Kesîr İmâmeddîn İsmail b. Ömer Dimaşki (ö.774/1373)’nin eseri on dört ciltten oluşmaktadır. Muhteva olarak muazzam bir genel tarih eserdir. Yaratılıştan başlayarak 1357 yılında son bulur. Abbâsîler, Selçuklular, Eyyübîler, Moğollar ve Hârîzmşahlar ile ilgili kısımlar önemli bir kaynak eserdir (Günaltay, 1991: 4; Demirayak, 2016: 624; Özaydın, 1999: 133; Yılmaz, 2021b: 4). Çalışmada, Sultan İbrahim’in Hindistan seferleri ile alâkalı bilgilerden faydalanılmıştır.

Ravzatü’s-Safâ fî Sîreti’l-Enbiyâ ve’l-Mülûk ve’l-Hulefâ: Timurlular dönemi müelliflerinden Mîrhând, Seyyid Hamîdüddîn Muhammed b. Burhâniddîn Hâvendşâh b. Kemâlledîn Muhammed Herevî (ö.904/1498) tarafından Farsça olarak kaleme alınmıştır. Eserini, hocası Ali Şîr Nevaî’ye ithaf etmiştir. Mîrhând, çalışmaya başladığında kendi zamanına kadar yazılan tarih kitaplarını inceleyerek bir literatür taraması yapmıştır. Eserinde faydalandığı bazı tarih kitapları günümüze ulaşmamıştır ve bu açıdan değerli bir çalışmadır. Eser on ciltten oluşmaktadır. Tarihin faydalarından bahseder ve yaratılıştan başlayarak, peygamberler tarihi ve İslâmiyet’ten önceki İran tarihini anlatmıştır. Abbâsîler, Selçuklular, Hârîzmşahlar, Emevîler, Gazneliler ve Moğollar ile ilgili geniş bilgiler vermiştir (Kâtip Çelebi, 2017b: 751; Zebîhullah-i Safâ, 2002: I/116; Günaltay, 1991: 398-402; Şahin, 2013; XXXV). Bu eder çalışmanın her bölümünde kullanılmış, Gürlular ve Hindistan seferleri ile alâkalı kısımlarda geniş oranda faydalanılmıştır.

1.2.2. Araştırma Eserler

Çalışma yapılırken Gaznellerin siyasî tarihi ve saray teşkilâtı ile ilgili aşağıda bahsedilen eserlerin yanı sıra birçok makale, tez ve araştırma incelenmiş ve faydalanılmıştır. Burada çalışmada sıklıkla kullanılan ve çalışmanın oluşumunda yol gösterici olan eserlere değinilmiştir.

C.E. Bosworth'un *The Ghaznavids Their Empire in The Afghanistan and Easten Iran 994-1040* (Bosworth, 1963) adlı eseri Gazneli Devleti'nin kuruluşundan başlayarak Dandanakan Savaşına kadar olan olayları anlatan siyasî tarih araştırmasıdır. Eser çalışmanın her alanında yardımcı olmuştur. Ayrıca *The Ghaznavids Splendour and Decay The Dynasty in Afghanistan and Northern India 1040-1186* (Bosworth, 2015) adlı eseri geç dönem Gazneli siyasî tarihini anlatan bir çalışmadır. Çalışmada Selçuklu-Gazneli elçi münasebetlerinde faydalanılmıştır.

Erdoğan Merçil'in *Gazneliler Devleti Tarihi* (Merçil, 1987) adlı eseri Gaznelilerin siyasî tarihi hakkında bilgiler vermektedir. Çalışmada Gazneli Devleti'nin çağdaş devletelerle olan elçilik münasebetlerinde yararlanılmıştır.

Yusuf Hikmet Bayur'un *Hindistan Tarihi* (Bayur, 1987) adlı eseri Gazneliler tarihi hakkında geniş bilgiler verir ve çalışmada hem Gaznelilerin siyasî tarihi hem de Hindistan seferlerindeki elçilik ilişkileri ile ilgili bilgilerden faydalanılmıştır.

M. Hanefi Palabıyık'ın *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı* (Palabıyık, 2002) adlı eseri Gaznelilerin saray teşkilâtının anlaşılması açısından çok faydalı olmuştur.

Ahmet Yılmaz'ın *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)* (Yılmaz, 2021a) adlı eseri çalışmanın hemen hemen her yerinde faydalanılmıştır.

Mehmet Altay Köymen'in *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri* (Köymen, 2016) adlı eseri Selçuklu-Gazneli ilişkileri konusunda başvuru bir eser olmuştur.

Ömer Soner Hunkan'ın *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)* (Hunkan, 2011) adlı eseri Karahanlı-Gazneli elçi münasebetlerinde faydalanılmıştır.

Aydın Usta'nın *Türklerin İslamlaşma Serüveni (Sâmânîler)* (Usta, 2013) adlı eseri Sâmânî-Gazneli ilişkileri hakkında yardımcı olmuştur.

1.3. Elçi ve Elçilik Kurumu Üzerine

1.3.1. Elçi Kelimesinin Anlamı

Eski Türkçede devlet, halk, idare ve sulh (barış) anlamına gelen “el” (il)¹ kökünden türeyen “elçi” (ilçi) kelimesi, meslek bildirme eki olan “-çı” “-cı” eki ile genişletilerek “elçi” şeklinde ortaya çıkmıştır (İpşirli, 1995: 3; Mansuroğlu, 1997: 231; Hunkan, 2016: 107).

“İl” kelimesi eski Türklerde V. Thomsen’e göre, “siyasî bakımdan müstakil, muntazam teşkilâtlı millet”; A.V. Gabain’e göre, “ülke, imparatorluk, iktidar veya hükümet”; R. Giraud’ya göre, “teşkilâtlı devlet, imparatorluk, siyasî hâkimiyet”; G. Clauson’a göre, “bir müstakil hükümdar tarafından idare edilen siyasî birlik” mânasına gelmektedir (Kafesoğlu, 2020: 224).

A. Caferoğlu’nun “*Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*” adlı eserinde İl’in prens ve şehzâdelere verilen bir ünvan olduğunu belirtmiş ve aynı zamanda elçi ve sefir anlamına geldiğini söylemiştir (Caferoğlu, 1968: 91-92). Eski Türkçe metinlerde; Yûsuf Has Hâcib’in “*Kutadgu Bilig*” adlı eserinde “İl” kelimesini devlet, ülke, memleket anlamında kullanılmıştır (Vardan, 2012: 34; Arat, 1942: 61). Kâşgarlı Mahmûd “*Divânu Lugâti’t-Türk*” adlı eserinde “İl” kelimesini, iki hükümdar arasında yapılan barış antlaşması “sulh” anlamında kullanmıştır. Eserinde “ékki beg birle él boldı: iki hükümdar barış antlaşması yaptı” şeklinde yazmıştır (Kâşgarlı Mahmûd, 2019: 182).

Elçi kelimesi, Orhun Yazıtları’nda “yalabaç” olarak geçmektedir. “Yalabaçı edgü sabı ötügi kelmez tiyin yayın süledim: Elçisi iyi sözü, niyazı gelmiyor diye yazın ordu sevk ettim” şeklinde yazmaktadır (Orhun Abideleri, 2019: 82, 83).

Eski Türkçede “sihre” “yalgı (yalvı)” denir ve yalavaç kelimesi buradan gelmektedir. Uygurlar elçiye “yalafar” demişlerdir (Gökalp, 1976: 45). Aynı zamanda “yalâwar”,² Uygur lehçesinde hakanın yolladığı elçilere verilen isimdir (Kâşgarlı Mahmûd, 2019: 549-550). “Yalavaç” “Manihaizm’de ışıkla gönderilmiş mehdî” anlamında kullanılmaktaydı (Gabain,

¹ Eski Türklerde bir ulus kendi topluluğuna İç İl, kendi dışından olan bağımsız topluluklara ise İl (Dış İl) derdi. Anadolu’da ve Dede Korkut Kitabı’ndaki “Taş Oğuz” deymi “Dış Oğuz” anlamında kullanılır. Buradaki “dış” sözcüğü Çölki gibi bağımsız illeri kastetmektedir. Çığ Oğuzlarda “İç İl” deymi aralarında içten bir ortaklık bulunan toplulukları kastetmektedir. İlhanlıklarda İç İl’in dairesi bütün Türkleri kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Orhun Yazıtlarında, Çin, Tibet, Hitay gibi topluluklarda Çölki İl (Dış İl) adı verilmekteydi. İlhanların yuğlarında yalnız İç İl’den değil Dış İl’den olan yabancı devletlerden temsilciler bulunurdu (Kâşgarlı Mahmûd, 2019: 549-550).

² Kâşgarlı Mahmûd “yaş ot köymez yalâwar ölmez: nasıl ki yaş çimen ateş almazsa, elçinin taşıdığı haber, alıcı kimse için acı ve ağır bir haber getirse de elçi ölmez (öldürülmez)” atasözünü de kullanarak yalâwar kelimesini kullanmıştır. Bu Allah’ın elçi ile alâkalı âyetine benzer, “mâ alâ’r-rasûli illâ’l-balâğ: elçinin (iletilmesi istenen haberi) iletmekten başka sorumluluğu yoktur” (Kâşgarlı Mahmûd, 2019: 549-550).

1988: 308). “Yalvaç” “yalvarmak” fiilinden gelmekte olup “yakarmak, haber vermek” anlamını taşımaktadır (Karakurt, 2011: 232). “Yalvarmak”, risâlet etmek, peygamberlik etmek, tanrıdan haber getirmek anlamındadır. Yalvarmak fiili ile aynı kökten gelmektedir. Kâşgarlı Mahmûd “*Dîvânu Lugâti’t-Türk*”te “ol mana yalvardı: o bana yalvardı” şeklinde yazmıştır. (Kâşgarlı Mahmûd, 2019: 552, Karakurt, 2011: 231).

Oğuzlar, elçi ve habercilere “yazıkçı” derlerdi. Yazıcı, hısımlar arasında mektup getirip götüreren elçi anlamına gelmektedir. Yazıkçı’lar aynı zamanda kâtiplik görevi de yaparlardı (Batur, 2012: 228; Şahin, 2007: 105). “Frişti/brişti” elçi anlamında kullanılmıştır. “Türkîş” haber getiren adam, büyükelçi anlamında kullanılmıştır (Gabayn, 1988: 273, 300).

Yûsuf Has Hâcib, eserinde peygamber ve elçi anlamına gelen Türkçe kökenli “yalavaç” kelimesini kullanmıştır (Kafesoğlu, 1980: 16). Kâşgarlı Mahmûd “yalavaç” kelimesini “Yalavaçka alkış bérğil: Hz. Muhammed’e salavat getir” şeklinde kaydederek peygamber kelimesini resûl anlamında kullanmıştır. Aynı zamanda Kâşgarlı Mahmûd peygamber ve elçinin karşılığı olarak “sâwçı” kelimesini de kullanmıştır. “Sâwçı” söz, haber, atasözü anlamına gelen “saw” kelimesinden türemiştir. Peygamberde Allah’ın sözlerini insanlara iletliği için sâwçı: haberci ve peygamber anlamına gelmektedir (Kâşgarlı Mahmûd, 2019: 68, 396).

Abdulkadir Donuk, “arkış” kelimesinin asıl mânâsının kervan, ticarî mal taşıyan kabile anlamına geldiğini, kervancıların aynı zamanda haber getirip götüreren kişiler olduğundan ve mânâ genişlemesi neticesinde haberci, elçi, mektup karşılığında kullanıldığını kaydetmiştir (Donuk, 1988: 54).

Arapçada “resûl” kelimesinin anlamı gönderilen elçi ve peygamberdir. Arapça edebî metinlerde “resûl”, din ile ilgisi olmayan durumlar için sadece elçi anlamında kullanılmıştır. Aynı zamanda Arapçada “nebi” kelimesi de kullanılır. Nebiler de resûller gibi halklarına haberci ve elçi olarak gönderilmişlerdir (A.J. Wensinck, 1988: 692; Uymaz, 2011: 11). Arapçada aynı zamanda “sefir” kelimesi de kullanılır ve “aracı, bir devleti başka devlet katından temsil eden elçi” anlamına gelir. Arapçada “mebus” kelimesi, “delege, elçi, temsilci” anlamında kullanılmaktadır (Mutçalı, 1995: 61, 392; Uymaz, 2011: 11).

Farsça kökenli peygamber kelimesi, “peygam-ber” ve “haber-ci” şeklinde türemiştir. Farsçada da resûl ve sefir kelimesi daha fazla kullanılmaktadır. “Sefire” ise kadın elçi veya elçi karısı olarak geçmektedir (Parlatır, 1998: 1931; Vardan, 2012: 51; Uymaz, 2011: 12).

Elçi kelimesinin Türkçe sözlük anlamı ise; “Bir topluluk veya devlet tarafından diğer devletlerin huzuruna gönderilen vekil veya bir antlaşma ortaya koymak, işi sonuca ulaştırmak

için kişinin yanına gönderilen diplomasi görevlisi” olarak ifade edilir (Parlatır, 1998: 695; Tuğlacı, 1985: 697).

1.3.2. Elçi Kelimesinin Etimolojisi

“İl” kelimesinin en eski mânası “sulh” tur. Elçi de bu mânadan gelir ve İlçi “sulhçu” anlamındadır. Elçi kelimesinin diğer en eski anlamlarından birisi de “devlet”tir. Ziya Gökalp, “İl” kelimesinin hem “barış” hem de “devlet” anlamına geldiğini, bu iki kelime arasında bir bağlantının varlığına işaret ettiğini söylemiştir. “Toyonizm”³ bir sulh dini idi. Eski Türklerde il, barış dini adını verebileceğimiz bir din sistemi idi. Bu din ile yeni bir Tanrı yani barış tanrısı, oymak tanrılarına üstünlük sağlamış ve boylar arasında akını, soplalar arasında kan dâvasını yasaklamıştır. Bu barış dinini benimseyenler barış dairesi (İl dairesi) içerisine girmiş olurlardı. Böylece oluşan İl dairesi en eski Türk devletlerini kurmuştur. Türklerde devlet bu İl dini kadar eskidir. Yani bu toplulukların kavgalara son vermesi en temel anlamı olan “sulh” anlamını ifade eder. Daha sonra kan dâvaları ve kavgaların son bulması ile bir siyasal topluluk kan dâvasını yasakladı ve bu budunlar ayrı bir hükümet hâline geldi. Artık o topluluk devlet niteliklerini ve kapsamını almış demektir. Bu da ikinci anlamı olan “devlet” anlamını ifade etmektedir. Zira kan dâvasını güden topluluklar hâlâ oymak yaşamını temsil etmektedir. Oymaklar ve devlet arasındaki ayrım kan dâvalarının ortadan kalkmasıdır. Bir toplulukta kan dâvası varsa o henüz devlet olamamış demektir. “İl” kelimesi daha sonra Türklerin her siyasî toplulukları için “halk” anlamı doğmuş, daha sonra bu halkın oturduğu ülke mânasına gelmeye başlamıştır. “İç-il, Taş-il, Rum-ili” gibi. Daha sonra “yabancı” mânasına gelmeye başlamıştır. “Kâtip benim, ben kâtibim il ne karışır.” (Gökalp, 1991:137, 139-140; Gökalp, 1976: 51-52; Genç, 1981: 130).

“İl” kelimesi eski metinlerde “halk”, “devlet”, “yurt”, “memleket”, anlamlarında çokça geçmektedir. Eski Uygur vesikalarında “devlet” karşılığı olarak kullanılmıştır. Örneğin, Türk kağanı Ötüken ormanında oturursa “İl”de sıkıntı olmaz. “İli” idare edecek yer Ötüken ormanı imiş. Ötüken ormanında oturacaksın ebediyen “İl” tutarak oturacaksın. “İli” olan bir budun idim, şimdi “İlim” nerde? On dokuz sene kağan oldum “İli” idare ettim. Gökte vücut bulmuş, “İl” tanzim etmiş, Bilge Hâkan...(Donuk, 1988: 73).

“*Tes II. Kitâbesinin*” kuzey tarafı, ikinci satırında “üç yüz yıl İl tuttum” şeklinde yazmaktadır (Gömeç, 1995: 77). Türklere göre ebedî bir devlete sahip olma ancak başkent

³ Eski Türk dinine “Toyonizm” veya “Nom” denmektedir. Nom kelimesinin “Târîh-i Cihângüşâ” da Türk dininden olanlar, “Nomiyan” denmesine bağlanmaktadır (Gökalp, 1976: 40).

idaresi ile mümkündür. Ebedi İl tutma yeri Ötüken'e yani başkentlerine oturursa kaygı endişe olmayacaktır (Ögel, 1971: 121). Kitâbelerde "İl" millet anlamında geçmektedir ve bey ile milletin beraberliği ile ilgili "Kağan bilge imiş, cesur imiş. Beyleri de tüz/uygun, doğru imiş. Onun için "İl" (devlet) tutulup töre düzenlenmiş" şeklinde yazmaktadır. Yani beyler millet ile birlikte olduğundan devletin güçlü bulunduğunu, beyler ve millet ayrıldığında devletin zayıfladığını hatta çöktüğünü açıklamaktadır (Donuk, 1988: 6).

Yûsuf Has Hâcib 'in "*Kutadgu Bilig*" adlı eserinde İl kelimesi sıkça geçmektedir: Öreneğin, "Bilgisize devlet kut gelirse, halk bozulur ve bu İl için felaket olur." "Yasayla İl büyür ve düzenlenir dünya, zorbalıkla İl eksilir ve bozulur dünya." "Kılıç ile alırsın olur İl senin, kalem olmayınca elde tutamazsın." "Kişi akılla insan adını alır, bilgiyle beyler İl işini düzenler." "Deneyimli kişi bilir İl işini. Bu İl işleri zordur ama adı yücedir." "Doğan kut güneşi, İl huzur bulur." "Bu İl işinde önlem ve uyanıklık, devletin uzun yaşamasında yararlıdır" (Yûsuf Has Hâcib, 2019: 54, 64, 163, 181, 189, 191, 208). "Dünyaya hâkim olana binlerce fazilet lazımdır; o bunlar ile "eli-günü" idare eder ve sisleri dağıtır" (Donuk, 1988: 75).

Kâşgarlı Mahmûd'a göre siyasal olan her topluluk budun (halk)'dur. Budun bağımsız olduğu zaman "ulus"tur (Gökalp, 1991: 125). "*Dîvânu Lugâti't-Türk*"e göre "el" iki hükümdar arasında yapılan barış antlaşması (sulh) ve aynı zamanda "vilâyet" anlamında kullanılmıştır. Beyin buyruğu altına olan vilâyet anlamında "beg eli" ve vilâyetin başı anlamında "el başı" şeklinde kullanılmıştır (Kâşgarlı Mahmûd, 2019: 182).

Eski Türkçede "İl" kelimesinin devlet anlamında kullanıldığı bazı ünvan ve terimler vardır. Bunlardan bazıları; İlledük: İl sahibi kıldık. İl törüsü: memleket kanunları. İlig: İl sahibi. "İlig" "İl" (devlet) kökünden "lig" ekiyle türetilen ve kaynaklarda illig/ilig şeklinde geçmektedir. Kelimenin sözlük anlamı "devletli" olup, hükümdar anlamında kullanılmıştır (Turan, 1942: 13; Hunkan, 2009: 26; Odabaşı, 2019: 185). İl âbi: hükümet konağı. İlsire: İlsiz bırakmak. İl örgin: devlet sarayı. İlanmaak: saltanat sürmek, devleti idare etmek. İltmak: İletmek, sevk etmek. İltəriş: İltəriş ünvanı İli (devleti) derleyip toplayan anlamındadır (Gömeç, 2000: 937, 940). İl bilgalar: diplomatlar (Donuk, 1988: 54, 75, 76, 86; Ögel, 1971:130; Caferoğlu, 1968: 92-94). Göktürk ve Uygur Türkçesinde kullanılan "Açura" İslâmî devirde vezir yerine kullanılmaya başlanmıştır. Açura (İl ögesi) devletin bir ögesi olarak zikredilmiştir. İl tabiri kün/gün kelimeleriyle birlikte kullanıldığında İl-gün devlet ve halk mânasında gelmektedir (Batur, 2012: 228; Şahin, 2007: 105).

Moğollarda büyük kabile gruplarına, ulus tabiri ile birlikte "İl" de denilmiştir. "Celayir İli, Celayir ulusu" gibi (Turan, 1942: 198). Dede Korkut Hikâyeleri'nde geçen "Oğu İli" tabiri de aynı anlamda kullanılmaktadır (*Dede Korkut Hikâyeleri*, 2017: 129).

Günümüzde ise; “İl” hâlâ dilimizde yerini korumaktadır. Merkezî yönetimin, coğrafya durumuna, ekonomik şartlarına, kamu hizmetlerinin gereklerine göre, ülke üzerinde yayılmış, vali yönetimindeki vilâyet anlamında kullanılmaktadır (Parlatır, 1998: 1064).

1.3.3. Atasözleri ve Deyimlerde “El” ve “Elçi” Kavramı

Atasözleri bir toplumun duygu, düşünce ve kültür yapısını yansıtır. Atasözleri ve deyimler söyleneni açıkça, kolay bir dille ve anlaşılır bir şekilde dile getirme konusunda önemli bir etkiye sahiptir. Nitekim eski bir atasözü şöyle der. “Atasözü Kuran’a girmez, yanınca yelüşür (bundan geri kalmaz)” (Aksoy, 1988; 132).

“El” ve “elçi” ile ilgili atasözü ve deyim örnekleri:

-“El kalır, törö kalmas: vilâyet bırakılır, ama gelenek, görenek bırakılmaz” (Kâşgarlı Mahmûd, 2019: 489).

-“Camgır menen cer kögöröt, emgek menen el kögöröt: Ceen el bolboyt, celke ton bolboyt: yeğen hısım olmaz, sağanak yağmur ile il yeşerir, ekmek ile millet gelişir” (Doğan, 2000: 221).

-“Toynin elçisi bolguçe, baynin galçisi bol: Düğünün elçisi olmaktansa, patronun uşağı ol” (Beilikezi, 2011: 99). “İnsanların özel hayatıyla ilgili meselelere karışma, ona karışmaktansa başkasına uşaklık yapmak daha iyidir” anlamına gelmektedir.

-“Yaş ot köymez, yalawar ölmes: yaş ot yanmaz, elçi ölmez.” Yaş ot nasıl yanmazsa haberi getirenin söylediği şey kötü olsa da elçiye ölüm yoktur.” Günümüzde de bu atasözü kullanımı devam etmektedir. Ama ikinci kısmı daha çok kullanılır. Özbek Türkçesinde “Elchiga ölüm yög” şeklinde kullanılırken, Türkiye Türkçesinde “elçiye zeval olmaz” şeklinde kullanılmaktadır (Kâşgarlı Mahmûd, 2019: 549; Sobirov, 2020: 68; Atlı, 2019: 2274).

-“Atkan ok taştan t’anbas, atangan elçi t’oldan t’anbas: atılan ok taştan dönmez, giden elçi yoldan dönmez” (Dilek, 1996: 120).

-“Elşidin f kesikkeni hayır: elçinin gecikmesi hayırlıdır” (Vardan, 2012: 56).

-“Epsizdi elşilikke yiberseng, soramay aytpas: aptalı elçiliğe göndersen, sormadan söylemez” (Vardan, 2012: 56).

-“Padişahlık el bilen, tömürçiklik yel bilen: Padişahlık halk, devlet, toprak ile (olur), demircilik yel ile (olur)” (Beilikezi, 2011: 60).

-“Atanın uulu boluu urmat, eldin uulu/boluu kıymat: babanın oğlu olmak hürmet, halkın oğlu olmak kıymet” (Doğan, 2000: 210).

-“Cerin tüybös el bolbayt, elin süybös er bolbayt: vatanına bağlanmayan halk olmaz, halkını sevmeyen yiğit olmaz” (Doğan, 2000: 210).

-“Altın cerden cıgat, baatır elden cıgat: altın yerden, yiğit halktan çıkar” (Doğan, 2000: 211).

-“Elin sagınbas er bolbos, cerin sagınbas mal bosbos: halkını özlemeyen yiğit olmaz, yerini özlemeyen hayvan olmaz” (Vardan, 2012: 57).

-“Cırtık üydü cel tabat, kalpıcı sözdü el tabat: yırtık evi yel bulur, yalan sözü halk bulur” (Vardan, 2012: 57).

-“Cer bay bolso el da bay: yer verimli olursa halk da zengin olur” (Vardan, 2012: 57).

-“Dıykandın körkü cer menen, baatırdın körkü el menen: çiftçinin güzelliği yerle, yiğidin güzelliği halkla” (Doğan, 2000: 211).

-“Eri baydıng eli bay: insanı zengin olanın ülkesi de zengin” (Vardan, 2012: 56).

-“Eldi sökpe: ülkeni kötüleme” (Vardan, 2012: 56).

-“Erdin barkır el bilet: yiğidin kıymetini halk bilir” (Doğan, 2000: 211).

-“Camandı el çetinen coo alat: kötüyü ülke sınırından düşman yakalar” (Doğan, 2000: 225).

-“Ceti eldin tilin bil, ceti türlü bilim bil: yedi milletin dilini bil, yedi türlü bilim bil” (Doğan, 2000: 216).

-“Cakşı-eli nenen, cer-keni menen: iyi insan milletiyle, yer ise madeni ile” (Doğan, 2000: 231).

-“Çalma elin kapısını, çalarlar kapını” (Aksoy, 1988: 133). Burada el kelimesi “yabancı” anlamında kullanılmaktadır.

-“Alet işler, el öğünür” (Aksoy, 1988: 154). Burada el kelimesi “uzuv olan el” anlamında kullanılmıştır. “Bir usta ne kadar işinde donanımlı olursa olsun, gerekli araçlar olmadıkça kusursuz iş ortaya çıkaramaz” anlamına kullanılmaktadır (Atlı, 2019: 2270).

1.3.4. Elçilik Kurumunun Ortaya Çıkışı

Tarihin en eski dönemlerinden günümüze kadar toplumlar, elçiler vasıtasıyla aralarındaki meseleleri görüşmüşlerdir (Köymen, 2016: III/131). Tarih öncesinde kabileler kendi aralarındaki savaşılar belli bir süre son vermek, yaralıları toplamak ve ölüleri gömmek için karşılıklı antlaşmalar mecburi hale getirmiştir. Ayrıca eski dönemlerde kavimler arasında sınırların belirlenmesi, av alanlarının saptanması, milletler arasında evliliklerin yapılması gibi durumlar, iki taraf arasında bir uzlaşmayı ve karşılıklı iletişimi mecbur kılmıştır (Tuncer, 2011:

51). Toplumlar arasında bu karşılıklılık ilişkisi doğrultusunda diplomasi oluşmaya başladığı gibi, bu karşılıklılık ilişkisinin bozulmasıyla da diplomasi devreye girmiştir (Daban, 2017: 23-24).

Devletler ortak problemleri tartışmak ve çözümlemek adına özel yetkilere sahip elçiler görevlendirmişlerdir (Kodaman-Akçay, 2010: 77; Saray, 2005: 1196). Bu elçilerin görevlerini yerine getirebilmeleri için elçilerin dokunulmazlığa sahip olması için bir takım hukukî ayrıcalıklar verilmiştir. Elçilerin dokunulmazlığa sahip olmasına inananlar, elçilere bir nevi kutsallıklar atfetmiş, bu durum da elçi ve elçilik kurumunun ortaya çıkmasını ve gelişmesini sağlamıştır (Tuncer, 2011: 51).

Daha sonraki dönemlerde toplumlar birbirlerinin nimetlerinden vazgeçemez olmuşlardır. Toplumların birbirlerine olan bu bağlılığı sonucunda karşılıklı antlaşma ve iletişim zaruri hale gelmiştir (Vardan, 2012: 58). Milletlerarası münasebetlerin artması ile daimi elçilik müessesesinin yerleşmesine sebep olmuştur. Daimi elçiliğin ortaya çıkışı ile de elçilik müessesesi kısaca “diplomatlık” olarak adlandırılan yeni bir devlet memuriyeti hüviyeti kazanmıştır (Meray, 1956: 8).

1.3.5. Elçide Aranan Özellikler

Elçilik, çok eski çağlardan beri var olan, süreç içerisinde hukukî bir statü kazanan ciddi bir müessesedir. Elçi direkt olarak sultanı temsil etmiş olması bakımından, devleti ve sultanı zarara uğratmaması için elçilerde üstün vasıflar aranmıştır. Devlet yönetimi hakkında yazılan “*Kutadgu Bilig*” ve “*Siyasetnâme*” adlı eserlerde elçilik konusu ile ilgili şunları söylemektedir. Nizâmü’l-Mülk, “*Siyasetnâme*” adlı eserinde elçilik konusu ile ilgili;

“Elçilerin eli yüzü düzgün, boy bosça alımlı, giyim kuşamı yerinde olmalıdır” (Nizâmü’l-Mülk, 2018: 171). Giyimin, giyen kişinin sosyal kimliği, karakter özellikleri hakkında bilgi vermektedir. Karşıdaki kişi ile kurulacak ilişkinin ve davranış şeklinin belirlenmesinde etkin rol oynamaktadır. Geçmiş yüzyıllarda kurumsal alanlarda kimliği ifade eden başlıca araç giyim olmuştur. Giyim, karşı tarafa yanlış izlenimler bırakmak veya olumsuz etki yaratmak gibi bir özelliği de vardır (Türkan, 2011: 176; Boğmalık, Yılmaz, 2023: 170). Nizamülmük, giysinin ilk izlenim olarak önemli olduğunu düşünmüş olmalıdır.

“Padişaha hizmet tecrübesi olmalıdır” (Nizâmü’l-Mülk, 2018: 171). Elçi kendi devleti hakkında her bilgiye sahip olmalıdır. Devlet ricalinin ülkesi hakkında görüşlerini bilmelidir. Devlet ahlâkı almış birisi olması elçinin davranışını, protokol kurallarına uyumunu, olaylara

bakış açısını, devleti adına neyin doğru neyin yanlış olacağını bilmesine yardım edeceğinden önemlidir.

“Elçinin nedîm olması daha ehemmiyetlidir” (Nizâmü’l-Mülk, 2018: 171). Nedîmlerin sultanın can dostu olmaları, her halükarda sultanının canını düşünmeleri, iyi sır tutabilen, iyi ahlaklı ve kültürlü kimseler olmaları, nedîmlerin elçi olarak seçilmesi devlet için daha güvenli görülmektedir (Nizâmü’l-Mülk, 2018: 160).

“Hafızası kuvvetli ve ferasetli olmalıdır” (Nizâmü’l-Mülk, 2018: 171). Sultan hangi durumda olursa olsun, elçi sultanın ruh halinden ve beden hareketlerinden ne demek istediğini sezebilmeli ve bunları aklında tutabilecek zekâyâ sahip olmalıdır.

“Elçinin seyyîd ve şerîf olanı da makbuldür.” Böyle bir elçiye nesep ve şerefinden dolayı saygı gösterilir ve elçiye olumsuz bir davranış sergilenmez, hürmet gösterileceğinden köklü bir soya sahip olması önemsenmektedir (Nizâmü’l-Mülk, 2018: 171).

“Elçinin yiğit, gözü kara, silahlı, süvari ve savaşçılık gibi meziyetleri olmalıdır.” Elçinin bu meziyetlerini göstermesi, nezdinde olduğu devletin bütün fertlerinin aynı olduğunu düşündürmektedir (Nizâmü’l-Mülk, 2018: 171).

“Şaraba düşkün, şaklaban, kumarbaz, geveze ve adı sanı belirsiz kişiler elçiliğe layık değildir.” Zira padişahlar elçilere haddi hesabı olmayan hediyeler göndererek barış talebinde bulunmaları, muhataplarının gözünde aciz ve yumuşak başlı oldukları fikrini uyandırmış ve elçinin hemen ardından ordularını toplayarak taarruza geçmişlerdir. Dolayısıyla elçinin tavırları, bilgi ve görgüsü bu konularda belirleyicidir (Nizâmü’l-Mülk, 2018: 171).

“Elçinin nice savaflara katılmış, harpler kazanmış, kaleler zapt etmiş ve adı dillere destan birisi olması gerekir.” Zira birçok kez, memleket meselesinde acemi, toy, çiçeği burnundakiler görevlendirildiği için memleket adına yanlışlıklar yapılmıştır. Bir daha bu hataya düşülmemesi için işinin ehli kişiler görevlendirilmelidir (Nizâmü’l-Mülk, 2018: 171).

“Elçinin çok kez seyahatlerde bulunmuş olması, bütün ilimleri nefsinde toplamış olması gerekir. Elçinin âlim olması” evladır (Nizâmü’l-Mülk, 2018: 171).

Yûsuf Has Hâcib, “*Kutadgu Bilig*” adlı eserinde elçilik konusu ile ilgili şunları söyler; yabancı memleketlerde ülkeyi, bey’i temsil etmek için gönderilecek elçinin öncelikle “seçkin, anlayışlı, bilgili, serinkanlı, terbiyeli, görgülü, ince davranışlı, konuşmada maharetli, güvenilir, doğru, dürüst, devletine ve beyine yürekten bağlı, ince düşünceli olmalıdır.”

“Çok kitap okumuş, kafası bilgiyle dolu, söz söylemeyi bilen, söyleyeceklerini ölçüp biçmeden söylemeyen, şiirden anlayan, hatta şair biri olmalıdır. Astronomiden, hekimlikten, rüya yorumundan, söz yorumundan, hesap işlerinden ve geometriden de anlamalıdır.”

“Usta bir satranç oyuncusu, ciritçi, okçu, kuşçu ve avcı da olmalı; Kısacası her alanda geniş bilgi sahibi olarak tanınmış ve sivrilmiş biri olmalıdır. Böyle bir adam hem devleti hem de beyin yüzünü aydınlatır, değerini yükseltir; bunun tam tersi olursa devletin de beyin de dış memleketler nezdindeki değeri düşer.”

“Elçi bunların yanında sır saklamayı bilmeli, içki içmekten ve sarhoşluk veren şeylerden kaçınmalıdır. Çünkü şarap karına giderse sözü dışarı çıkarır, bu dışarı çıkan söz de kendisini yakar. Elçi yakışıklı, boyu posu yerinde, bileği güçlü, konuşkan, tatlı dilli, hoş sohbetli, utanma duygusu olan, hazır cevap ve sır saklama konusunda ağzı sıkı olmalıdır” (Yûsuf Has Hâcib, 2019: 220-225; Hunkan, 2016: 108-110; Vardan, 2012: 199-205).

1.3.6. Elçilerin Görevleri

Bir elçinin başlıca görevi gittiği ülkede, padişahını ve memleketini en iyi şekilde temsil etmesidir. Huzurunda bulunduğu devletin yapısını iyi anlamalı, kendi ülkesini ilgilendirecek olan bütün olaylara hâkim olmalı, devletin iç ve dış politikadaki bakış açısı ile ilgili görüşlerini öğrenmeli, hükümdara sunmak için raporlar hazırlamalı ve ülke içinde çatışma yaratabilecek konuları yakinen takip etmelidir (Vardan, 2012: 219; Boğmalık, Yılmaz, 2023: 172).

Elçinin vazifesi sadece hükümdarın mektup ve haberlerini iletme değildir. Elçi duruma ve ihtiyaca göre pek çok mesele ile ilgilenebilir. Örneğin; Yollar ve geçitlerin, akarsuların durumu nasıl? Zira orduyla birlikte bu ırmaklardan geçilebilir mi? Otlaklar nerede? Hükümdarın ordu sayısı ve ne kadar teçhizatı ve mühimmatı var? Padişahın sofrası ve meclisi nasıl? Dergâhın düzeni, oturma düzeni, çevgen oynayışları, avlanışları, padişahın huyu suyu, elinin açıklığı, mücadelesi nasıl? Zalim mi, âdil mi? Yaşlı mı veya genç mi? Ülkesi harap içinde mi yoksa imar edilmiş mi? Padişah neye dost neye düşmandır? Pinti mi cömert mi? İşlerinde gözü açık mı yoksa umursamaz gaflet halinde mi? Veziri akıllı başında, dindar, dirayetli, aydın fikirli mi? Kumandanları deneyimli savaş tecrübeleri olan kişiler mi? Nedîmleri liyakatli, ince kimseler mi? Şarap içtiğindeki vaziyeti nasıldır? Din kurallarına uyar mı? Mizahtan hoşlanan birisi midir? Halk fakir midir zengin midir? Bu soruların cevabını vermekle görevlidir (Nizamülmük, 2018: 168; Köymen, 2016: III/168; Şahin, 2014: 8; Yılmaz, 2010: 12; Vardan, 2012: 221; Boğmalık, Yılmaz, 2023: 173).

Hükümdarlar elçiler vasıtasıyla öğrendikleri bu bilgiler sayesinde, karşısındaki muhatabının zayıf veya güçlü yönlerini görmek ve zaman kazanmak, karşı tarafı değerlendirerek olayları kendi lehine çevirmek için kullanmışlardır (Yılmaz, 2010: 12).

Mesela Çin elçisi Chang Çien, M.Ö. 105 senelerinde Hunlara karşı yapılacak savaş için Çinlilerin yanında destek olması hususunda Wusunlara gitmiş, Wusunlar bu teklife sıcak yaklaşmamışlardı. Ama Wusun elçisi, Chang Çien ile birlikte Çin'e gidip Çin'in büyüklüğünü ve zenginliğini görünce efendisine bu durumu bildirmiş ve Çin'in Wusunlar nezdinde itibarı daha fazla artmıştı (Bartold, 2010: 89).

Elçiler gittikleri ülkelerin bitki örtüsünü gözlemleyip kendi ülkelerine taşımışlardır. Chang Çien, Hun ülkesine gittiğinde hiç duyulmamış ne kadar nadir, tanınmamış bitki ve yemiş varsa Çin'e götürmüş, tohumlar ekildikten sonra başkent kısa sürede yemyeşil yonca bahçeleri haline gelmişti (Ligeti, 1986: 54).

1.3.7. İslâmiyet Öncesi Türklerde Elçilik Kurumu

Eski Türklerde, devletlerarası siyasî ilişkileri yürüten dışişleri, önemli kurumlardan biriydi. Asya Hunlarında çeşitli dillerde konuşan ve yazan kâtipler çalışmaktaydı. Batı Hunları başkentinde kâtipler, tercümanlar, kuryeler faaliyet göstermişlerdir. Tabgaç, Türgiş, Uygurlar ve Göktürklerde dışişlerini, “bitikçi, “ılımgacı” ve “tamgacı” denilen görevliler yürütmüştür (Kafesoğlu, 2020: 267; İpşirli, 1995: 5).

Eski Türklerde, yabancı devletlerle olan ilişkileri yöneten, tüm yetkileri bünyesinde toplayan Tengri Kut'tur. Yabancı devletlere giden elçiler Tengri Kut adına, onun vekili olarak bulunmuştur. Dışişlerinde birinci dereceden yetkili kişi hükümdar olup, zaman zaman danışma meclisleri kurmuştu. M.Ö. 68'de Hun Hakanı Çinlilerle barış yapma konusunda devletin ileri gelenlerini toplamıştı (Gültepe, 2002: 1577-1578).

Elçinin dokunulmazlığı önemsenmiş, yabancı devletlerden gelen elçiler, casusluk gibi devletin aleyhine yönelik faaliyetlerde bulunmayıp sadece kendi görevini yaptığı müddetçe elçinin canı ve malı koruma altında olmuştur (Yılmaz, 2010: 2). Elçinin dokunulmazlığı ile ilgili en dikkat çekici örneklerden biri M.Ö. 110 yılında Çin'in, Hun başkentine bir elçi göndermesidir. Elçi, hakan ile görüşmek istediğini söylediğinde hemen hakanın huzuruna kabul edilmişti. Elçi konuşmasında; “Eğer Hun Hakanı Çin'e hücum edip bizimle savaşılabilecekse, imparator ordusu ile birlikte, sınırda beklemektedir. Yok, eğer savaşılamayacaksanız, yüzünüzü güneye dönün ve Çin'e karşı bağlılığınızı bildiriniz. Artık eskisi gibi kaçıp gidemezsiniz. Kuzey'in otsuz, soğuk ve susuz bozkırlarında saklanamazsınız. Siz hiçbir şey yapamazsınız!”. Bu konuşmayı duyan hakan çok sinirlenmiş. Kılıcını çekmiş ve orada o konuşmaya şahit olan tüm memurlarını öldürmüştü. Zira böyle bir saygısızlığın devlet içinde duyulmasını istememişti. Elçi ise öldürülmemiş ve Kuzey Denizi'nin yukarısına

sürülmüştü (Ögel, 2015: 70-71). Hakan elçiyi öldürmek yerine, büyük bir devlet olma sorumluluğu ile elçinin dokunulmazlığına bağlı kalmıştır.

627 yılında İl-Kağan, T'u-li Kağan ile birlikte güçlü ordusuyla Kao-ling'i ele geçirmişti. Ching eyaletinde ise Çinli kumandan Wei-ch'ih Ching-te'ya mağlup olmuştu. İl-Kağan karargâhını Wei Suyu kenarına kurmuş ve Chih-shih-ssu-li adlı elçiyi Çin ordusunun hareketlerini öğrenmek amacıyla Çin'e göndermişti. Göktürk elçisi Çin sarayına vardığında kendi ülkesinin gücünü övmeye başlamış ve Çin İmparatoru elçinin bu hareketlerine çok sinirlenmişti. Göktürkler ile antlaşma yapıldığı, altın ve ipekli elbiseler gönderildiği halde Çin'e saldıarak antlaşmayı bozmakla suçlamıştı. Ardından elçiyi hapse attırmıştı. Bazı devlet adamları elçinin hapsedilmesinin doğru olmadığını ve elçinin bırakılması gerektiğini söylemişti (Taşağıl, 2003: 69, 70). Burada elçilerin dokunulmazlığı konusunda uluslararası bir kuralın var olduğu anlaşılmaktadır.

Tarihte Türklerin elçileri yabancı devletlere göndermelerinin birçok sebepleri vardır. Bu sebeplerden birisi “Türk Cihan Hâkimiyeti” düşüncesi idi. Buna göre: “Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar bütün dünyayı Türk hâkimiyeti altına almaktır.” Oğuz Kağanı'nın toyda hükümdarlığı ilan edildikten sonra “Güneş bayrağımız, gökyüzü otağımız” diyerek “daha çok denizlere, daha sonra ise ırmaklara doğru...” diyerek dünyanın fethine hazırlanmıştı. Bu sürede etrafındaki hükümdarlara elçi göndererek itaat altına girmelerini ve dünyanın dört tarafına hâkim olması gerektiğini iletmişti (Kafesoğlu, 2020: 254).

Elçilerin görevlendirilme konularından biri de farklı hânedanlar arasında yapılan evliliklerdi. Evlilik sadece aile kurmak veya soyu devam ettirmek amacı gütmemekte, farklı milletler arasında iş birliği sağlama, düşmanı azaltma ve siyasî ilişkiler kurmak amaçlanmaktaydı. Eski çağlardan itibaren devletlerarasında barış ve dostluğun sağlanması için başvurulan yöntemlerden biri de hânedanlar arasında yapılan evlilikler olmuştu. Bu vesileyle kendi isteklerini kabul ettirmek ve karşı devlet üzerinde etki sahibi olmak istemişlerdi. Doğu Göktürk Devleti'nin son hükümdarı İl-Kağan'ın soyundan gelen Kutlug Kağan (682-691) yaptığı başarılı savaşlar sonucunda 682 yılında II. Göktürk Devletinin bağımsızlığını ilan etmişti. Kutlug Kağan'ın ölmesi üzerine yerine 692 yılında Kapgan Kağan tahta geçmişti (Vardan, 2012: 9). 695 yılında Kapgan Kağan Çin'e elçi göndererek dostluk münasebetlerini tesis etmek istemişti. Bu ansızın gerçekleşen barış teklifinden oldukça memnun olan Çin İmparatoriçesi, bu memnuniyetini gösterebilmek için ona “Sol Muhafızları Büyük Generallığı” ve “Ülkeye Dönen Dük” gibi bazı Çin ünvanlarını sunmuştu. Fırsatı değerlendirmek isteyen Türk hükümdarı, M.S. 698 yılında Çin'e tekrar elçi göndererek kızını bir T'ang prensiyle evlendirme yoluyla akrabalık kurmayı ve müttefik olmayı teklif etmişti. Kapgan Kağan

evliliğin yanında çok daha fazla isteklerde bulunmuştu. Onun asıl isteği Göktürklerin fetret döneminde Çin'in eline geçmiş olan toprakların geri verilmesini sağlamaktı. Ayrıca Göktürk Devleti'nin sınırları içerisinde yüz elli yıldan fazla yaşayan Soğdluları⁴ da geri istemişti. Feng, Sheng, Hsia, Suhua, Ling ve Tai gibi altı eyalette yaşayan Türk boylarını da talep etmiş ve yüz bin ölçek darı, üç bin tarım aleti ve on binlerce ton demir istemişti. Bu isteklerin karşılanmasının mümkün olmadığı kararına varan Çin sarayı, Tien Kuei-tao'yu elçi olarak göndermiş ve istekleri reddetmişti. Bunu duyan Kapgan Kağan, çok sinirlenmiş ve elçiye ağır sözler söyleyerek öldürmek için tutuklamıştı. Ancak Göktürklerden Tonyukuk, elçinin öldürülmesinin Çin, Göktürk Devlet ilişkileri açısından iyi olmayacağını söyleyerek onu bu fikirden vazgeçirmişti (Taşağıl, 2019: 345-348).

Bu konuya verilecek bir diğer örnek de Avrupa Hunlarındadır. Avrupa Hun hükümdarı Attila (434-453), Roma İmparatorluğu ile ilişkilerde evlilik meselesine önem vermişti. Attila bunu uluslararası alanda kendisine avantaj sağlamasının bir yolu olarak görmüştü. Prenses Honoria ile evlenmek istediği için elçi göndermiş ve yapılan bu evlilik Attila'nın elini güçlendirmişti. Siyasî olarak kendisini Roma İmparatorluğu ile eşit saydırmıştı (Ahmetbeyoğlu, 1981: 58; Çoban, 2019: 57).

Göktürk ve Uygur Hakanları da daima Çin sarayına kız verip kız almışlardır. Ancak yabancı prensesler Türk devletinde “Hatun” olamazdı. Bunu bilen bilhassa Çin hükümdarları Çin prenseslerinin hatun olması için baskı yapmışlardır. Hakanların zayıf olduğu dönemlerde bunu başardıkları görülmüştür (Kafesoğlu, 2020: 268). 758 yılında Uygur Devleti bünyesinde Moyun Çur Kağan ile Çinli prenses Ning Kuo'nun evlenmesi isteğiyle elçi gönderilmişti. Uygur elçisinin evlilik ricası kabul edilmiş ve imparator kızını uzaklara göndermek istemese de ulusal barış için bunu kabul ettiğini ifade etmişti (Gülçin, 1975, 63; Vardan, 2012: 145).

Türk hükümdarları tahta çıkışlarını diğer devletlere bildirmek amacıyla da elçi göndermişlerdir. Türklerde hükümdarın tahta çıkışı, devletin yeniden nizama konması demektir. Hükümdar, tahta çıkışının ardından, bütün devlet teşkilâtı mensuplarına tâyin fermanı verirdi. Ardından münasebette bulunduğu tüm devletlere cülûsunu haber verirdi. Bu haber vermenin belli başlı mânaları vardı. Eğer haber verdiği devlet bağımsız bir devlet ise tahta yeni oturan hükümdarın devletini tanıyıp tanımadığını, eğer bu hükümdar vasal ise hâlâ tâbiliğini devam ettirip ettirmediğini teyit etmek amaçlı idi. Vasal olan hükümdar hediyeleri ile gelerek

⁴Soğd: Zengin akarsu kaynakları ile beslenen Soğd nehri üzerindeki bereketli topraklar üzerine kurulmuş, Mâverâünnehr bölgesinin en eski yerleşim yerlerindendir. Doğuda Çin'den kuzey ve kuzeydoğu yönünde Türk beldelerinden, güneyinde Belh, Tohâristan ve Tirmiz güzergâhıyla Hindistan ve Afganistan'dan, batıda ise Merv ve Buhara üzerinden İran'dan geçen çok eski ve önemli ticaret yollarının birleştiği noktadır (Yılmaz, 2020a: 2259).

hükümdara itaatini bildirirdi. Metbû hükümdara da vasal hükümdar olarak yerinde bırakıldığına dair yeni bir ferman verilirdi (Köymen, III/2016: 126-127). 821 senesinde Hasar Tegin tahta çıktığı zaman, iki bin kabile başkanı ile Çin sarayına yirmi bin at ve bin deve götürmüştür. Bu heyet o zamana kadar Çin'e giden en kalabalık heyet olarak Çin tarihinde önemli bir yer işgal etmiştir (İzgi, 1989: 35).

Elçiler, yer talep etmek amacıyla da gönderilmiştir. Göktürk Kağanı İşbara Kağan askerî gücünün zayıflaması ile Sui İmparatorluğu'nun tesirine girmişti. 585 yılının Eylül ayında Tardu'nun hücumlarına maruz kalarak sıkışmıştı. Doğudaki Moğol Ch'i-tan'lar da devletin karışık durumundan faydalanarak itaatten vazgeçmişlerdi. Bu durumdan kurtulmak için Çin'e elçi göndermiş ve kendisine bağlı boylarla Gobi Çölü'nün güneyine geçip Pai-tao mıntıkasında geçici bir süre olarak yerleşmek istediğini bildirmişti. Sui İmparatoru Wen, onun bu isteğini kabul ettiği gibi Chin bölgesi prensi Ku-ang'a, askerleriyle birlikte İşbara'ya yardım etmelerini emretmişti (Taşağıl, 2019: 57).

Elçiler karşılıklı ticaret antlaşması yapmak için de gönderilirdi. M.Ö. 48 yılında Kuzey Hunları, Çin ile kendi halklarının pazarlarda karşılaşarak, mal değiş-tokuşu yapmalarını teklif etmişti. Bir ferman ile onların bu dilekleri, Çin sarayı tarafından kabul edilmişti. Kale komutanı, elçilerin karşılanması ve getirilmesi için, posta askerleri göndermişti. Hun elçileri ile sulh ve ticaret antlaşması imzalanmıştı. Fakat antlaşma Güney Hunların karşı gelmesi ile yürürlüğe girmemişti (Ögel, 2015: 284). 557 yılında Ak Hun Devleti'nin Göktürk-Sâsânî ittifakı ile yıkılmasının ardından Ak Hun toprakları Sâsânîler ile paylaşılmıştı (Yılmaz, 2021b: 87). Mâverâünnehr,⁵ Fergana'nın bir kısmı, Kâşgar, Hoten ve Batı Türkistan'ın seçkin şehirleri Göktürkler'in hâkimiyetine geçti. Bölgeden geçen İpek Yolu ile bu yolda ticaret yapan Soğdlular ülkenin batı kanadını idare eden İstemi Yabgu 'ya bağlandı (Mori, 1983: 340; Berber, 2017: 39). Sâsânîler Mâverâünnehr ticaretini tamamen ele geçirmek istemişti. Sâsânî hükümdarı Anuşirvan, ülkesinin topraklarından Akdeniz'e ve Bizans Devletine yapılan İpek ticaretini durdurmuştu. Bu durum Soğdluları zora sokmuş ve bu olayın ardından Göktürkler hemen elçi göndermişti (Kafesoğlu, 2020: 97-98; Taşağıl, 2019: 39; Berber, 2017: 39; Şahin, 2018: 133). Fakat Anuşirvan elçilere çok kötü davranarak onları öldürmüştü. İlk elçi geldiğinde

⁵ Mâverâünnehr; Seyhun (Sir Derya) ile Ceyhun (Âmu-Derya) nehirleri arasında kalan bölgeye verilen isimdir. Kelime Arapça 'da "nehirin ötesi" anlamını taşımaktadır. Batıda Hârezm sınırları, güneyde Bedehşan'dan Hârezm sınırlarına kadar Ceyhun Nehri kuşatmıştır. Doğuda Talas ve Fergana toprakları ile çevrili olup kuzeyinde Sir Derya nehri vardır. Hârezm ve Huttelan Mâverâünnehr bölgesine dâhildir. Mâverâünnehr bölgesi bereketli bir bölgedir. Türkler bu civarda yoğunlukla yaşar. Türk ülkelerine yapılan köle ve hayvan ticaretinin önemli bir noktasında bulunması, Hindistan, Orta Asya ve Çin'den gelen ticaret yollarını batıya bağlamasından dolayı İslâm dünyasında her zaman önemini korumuştur (İbn Havkal, 2021: 347; Ebu'l Fidâ, 2022: 370; İstahri, 2020:247; Usta, 2013: 18).

hediye olarak getirdikleri ipekleri satın alarak onları elçilerin gözü önünde yakmış, ikinci elçi heyetini ise hile ile zehirleyerek öldürmüştü. İran sıcağına dayanamayarak elçilerin kendilerini öldürdüğü haberini ortalığa salmıştı. İstemi Yabgu bu yalana inanmasa da Sâsânîlerle olan ilişkilerini devam ettirmişti (Taşağıl, 2019: 40; Şahin, 2018: 40). Göktürkler tarafından Bizans’a gönderilen ve karşılığında Bizans’tan Göktürlere gönderilen Zemarkhos’un başkanlığındaki elçilik teatisi ise ittifak kurmak amacıyla yapılmıştı (Toraman, 2022: 16).

Çinliler ve Uygurlar arasındaki ticarî ilişkilerde de elçilik münasebetlerine rastlanmaktadır. 790 senesi Haziranında, Çin’e giden Uygur elçisi memlekete dönerken İmparator, elçinin vermiş olduğu atların değeri olan üç yüz bin top ipek vermişti. 827 senesinde Çin İmparatoru bir hamam ağasını elçi olarak iki yüz bin parça ipekli ile yola çıkartmış ve bunlar Uygurların atlarının bedeli olarak yollanmıştı. 829 senesinde yine hamam ağası heyeti Uygurlara giderek atların bedeli olan iki yüz otuz bin parça ipek vermişti (İzgi, 1978: 103-104). 842 yılında Çin İmparatoru Wu-tsung, Üge Kağan’a bir mektup yollamış ve bu mektupta İmparator “Elçim Çin’e döndü, gönderdiğiniz mektuba göre bizden yiyecek, sığır ve koyun istediğiniz anlaşılıyor. Bunlardan yiyecek meselesi halledildi. Kendiniz, Chen Wu şehrinde at satarak üç bin kilo pirinç alabilirsiniz. Sığır ise; Çin, esasında ziraî bir memleket olduğundan bizim için özeldir. Halk tarafından beslenen bu sığırlar pek fazla değildir. Kıtık olduğu zaman sığırların kesilmesini dahi yasaklıyoruz. Koyun ise daha çok kuzey memleketlerinde beslenir. Bu sûrette istediklerinizi şimdilik karşılayamıyoruz” dedi (İzgi, 1978: 105; İzgi, 1989: 36).

Elçilerin gönderilme sebeplerinden biri de sulh sağlamak ve ittifak kurmak amacıyla idi. M.Ö. 201 yılında, Çin İmparatorluğunu kuşatmasından önce, Çin elçisi General Liu Ch’eng, Mete Han’ın yanına gitmişti. Hunların çok güçlü olduğunu gören elçi, bunu imparatora hemen bildirmiş ama inanmayarak elçiye onu zincire vurdurmuştu. Kuşatma sırasında bu söylenenin doğru olduğunu gören imparator, elçiye büyük bir yer tesis etmişti. Bu elçi Hunlar ile antlaşma sağlamak için Hun ülkesine gönderilmişti. M.Ö. 201-200 yılında yenilgisi ile Hunlarla M.Ö. 197 yılında bir dostluk antlaşması imzalanmıştı. Mete Han’ın yanından dönen Çin elçisinin söylediklerinden Hunların bir günde Çin başkentine inebilecek kadar çok güçlü oldukları anlaşılmaktadır (Ögel, 2019: I/295-296, 298; Koca, 2002: I/1068-1067; Şahin, 2022: 261). Bu antlaşma Orta Asya tarihinde bilinen ilk milletlerarası antlaşmadır. Antlaşmadan sonra Mete Han Çin prensesi ile evlenmiş, Çin’i vergiye bağlamış ve uzun sürecek ticarî ve barış sürecine girilmiştir (Atalay, 2014: 105).

Mete Han, M.Ö. 192-177 yılları arasında Orta Asya ile batıyı almak ve bir araya getirmek için çabalamıştı. Mete Han, batıda eli ok ve yay tutan kavimleri idaresine alarak onları bir “Hun milleti” çatısı altında toplamıştı. M.Ö. 177’de Mete Han’ın Çin ile bağları yeniden

kurulmuş (Koca, 2002: 1068-1069; Koçsoy, 2002: 37) ve Çin İmparatoru Wen-ti (M.Ö. 179-156) tahta çıktığında iki devlet arasında dostluk antlaşması tekrarlandı. Ancak 177 senesinde Hunların “Sağ Bilge Prensi”, Sarı Irmağın güneyindeki bölgeye gelerek yağmalamış, Çin askerlerini öldürerek onların bir kısmını alıp götürmüştü. Wen-ti bunun üzerine Mete Han’a mektup yazmış bu durumun dostluklarına zarar verdiğini ve antlaşmayı bozduğunu söylemişti. Mete Han, İmparator’a kendilerine elçi gönderdiğini, bu şikâyetlere cevap verdiğini ama elçisinin geri gönderilmediği gibi Çin tarafından da bir elçi gelmediğini ifade etmişti. Bu durumun dostane bir yaklaşım olmadığını ama Sağ Bilge Prens’in saldırılarından dolayı cezalandırdığını ve batıya gönderildiğini söyleyerek aralarında yiniden barış sağlanmıştı (Gumilev, 2005: 84; Ögel, 2019: 310-311).

Elçiler diğer devletlerin cenaze törenlerine de katılırlardı. Mukan Kağan 572 yılında öldüğünde Chou elçisi cenaze törenine katılmıştı. Türk inanışına göre ölenin yakınları yüzlerini çizer ve gözyaşlarıyla kan birbirine karışır akardı. Tören esnasında Chou elçilerinin de yüzlerini çizmeleri istenmiş, ama Çin elçileri direnerek yüzlerini kesmemişlerdi (Taşağıl, 2018: 71-72; Taşağıl, 2019: 32). Kül Tegin’in cenaze töreninde komşu devletlerden katılımlar olmuştu. Törene Çin İmparatoru binlerce ton ipek kumaş, altın ve gümüş eşya yollamıştı. Doğuda Kitan ve Tatabılar temsilciler göndermişti. Batı tarafından uzak komşuları olan Soğdlular, İranlılar ve Buhara⁶ şehirlerinden elçiler gelmişlerdi (Taşağıl, 2019: 375). Bumin Kağan döneminde Batı Wei’e bir prensesle evlenmek için istekte bulunulmuştu. Ch’ang-lo prenses olarak Göktürlere gönderilmiş ve aynı yılın sonunda Wei İmparatoru ölünce, Bumin bir elçi yollayıp taziyesini sunmuş ve iki yüz baş at vermişti (Taşağıl, 2019: 22; Şahin, 2018: 136-137).

Hükümdarlar elçiler aracılığı ile hediye takdimi de gerçekleştirirdi. Taspar Kağan (571-581) döneminde Göktürk devletindeki taht değişikliğini yakından takip eden Çin’deki iki devlet, hemen harekete geçerek yeni kağan ile dostluk ilişkileri kurmaya çalışmıştı. Chou Devleti işlenmiş ham ipekli kumaşlardan yüz bin top ipek sunmuştu.⁷ Taspar Kağan Ch’i’lerle yakınlaşma siyasetini 572 yılı sonunda onlara elçi gönderip at hediye ederek yürütmek istemişti (Taşağıl, 2019: 33-36; Taşağıl, 2018: 80).

⁶ Buhara; Mâverâünnehr’in büyük merkezlerinden olup Orta Asya’nın en tanınan ve saygın şehirlerinde bindir. Buhara 40° enlemleriyle Afganistan’ın batısından geçen boylamın kesiştiği noktadadır. Denizden yüksekliği 220 metredir. Düz bir arazi yapısı vardır. Şehrin adı Çin kaynaklarında Nümickes’ten /Bumickes) Numi şeklinde geçmektedir. Bütün Horasan diyarının Dârel-imâre’si (hükümet sarayı) burada bulunur (İbn Havkal: 2021: 364; Ebu’l Fidâ, 2022: 373; Şeşen, 1992: 363; Vurgun, 2016: 141).

⁷ Elçilik heyetlerinde büyük miktarlarda değerli eşyaların gönderilmesi hem önemli hem de yaygın bir gelenek idi ve başka ülkelerden gelen bu hediyeler arkeolojik kazılarla da keşfedilmiştir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Toraman, 2019: 23-49).

Avarlar ve Bizans İmparatorluğu arasındaki ilişkilerin resmî bir hüviyet kazanması 558 yılında Avarların Kandikh isimindeki bir elçiyi Bizans'a göndermesi ile başlamıştı (Özcan, 2021: 158). İstanbul'a giden elçi, İmparator Justinian tarafından karşılanmıştı. Kandikh kendi kavminin kuvvetinden, kimsenin ona karşı duramadığından bahsetmiş ve Avarları övmüştü. Bizans İmparatorluğu, Kafkas sınırlarındaki Sabirler ve Tuna'nın doğusundaki Bulgarlar tarafından rahatsız edildiği için bu kavimlerle Avarlar vasıtasıyla mücadele edebileceğini anlamıştı. Avarlar, elçiyi memnun edecek, altın kalkanlar, kilimler ve ipekli elbiseler hediye etmişti (Kurat, 2011: 83; Herak, 2002: 1122; Bilginci, 2022: 17-18).

Elçiler casusluk amacı ile de gönderilirdi. Bu konuda en dikkat çekici örneklerden biri Çin'in, Göktürk Devleti'ni bölme plânı dâhilinde Çinli casus Ch'ang Sun-sheng'in 580 yılında Ch'ien-Chin prensesinin gelin olarak gönderilmesinde görevlendirilen elçilik heyetinin başında bulunan Yü-wen Sheng-ch'ing'e yardımcı tâyin edilmesinde görülür. Onun yardımcı seçilmesi şüphesiz Göktürkleri iyi tanıyor olmasındandı. İşbara Kağan, nişancılıkta usta olan bu casusu her ava çıktığında yanında bulundurmuydu. Bir gün İşbara Kağan ona yemek için kavga eden iki kuşu ayırması için vurmasını söylemiş ve casus bir atışta iki kuşu da vurmuştu. Bu olaydan sonra kendi oğullarına ve ileri gelen devlet adamlarına bu casus ile dost olmalarını ve nişancılığından feyiz almalarını istemişti. Devlet adamlarıyla daha yakın ilişkiler kurunca devletin içindeki bilgilere ulaşmış ve casus, İşbara ile kardeşi Ch'u-lo-hou arasında kıskançlık olduğunu öğrenmişti. Şad ünvanlı bu kardeş, halk tarafından çok seviliyor ve onun bu hâli Kağan tarafından kiskanılıyordu. Elçi, devletin zaaflarını, ne kadar askeri olduğunu, boylarının sayısını, askerî kuvvetlerini, ülkenin dağlarını, ırmaklarını ve ovalarını öğrenmişti. 581 yılında ülkesine dönünce de İmparatora bir rapor hazırlamıştı (Taşağıl, 2019: 44-46).

I. BÖLÜM

1. GAZNELİ DEVLETİ'NDE DİPLOMASİ VE ELÇİLİK

Gazneli Devleti 552/963-582/1186 yılları arasında Horasan,⁸ Afganistan ve Kuzey Hindistan bölgelerinde hüküm sürmüş Müslüman-Türk Devletinden biridir. Gazneli Devleti ortaya çıktığı ilk dönemde Tus,⁹ Nesâ,¹⁰ Herât,¹¹ Merv,¹² Belh¹³ ve Nîşâbur¹⁴ bölgelerinde bulunmuş ve adını başkentleri Gazne¹⁵ şehrinden almıştır. Gazneli Devleti'nin ismi olan

⁸ Horasan; Doğu tarafından Sicistan ve Hind memleketleri oluşturur. Batı tarafından Guz ovası ve Cüzcân memleketleri, kuzey tarafını Mâverâünnehr memleketleri ve Huttelan arasındaki Türk diyarından az bir kısım, güney tarafında Cüzcân, Taberistân, Rey ve Deylem dağlarının memleketlerine kadar uzanan Kumis ve Fas ovaları oluşturur. Horasanın eni Ceyhun Vadisi sahilindeki Bedahşân'dan Hârezm şehrine kadardır. Mesafesi ise, Ceyhun Vadisi sahilinde bulunan Bedahşân'dan Tirmiz'e kadar 13 fersahtır (Yörükân, 2013: 381,398).

⁹ Tus; Nîşâbur'un doğusunda Serahs ile Nîşâbur arasında ve bugünkü Meşhed'in 25 km. kuzeyinde Keşe-rûd Nehri'nin kenarında yer alan eski bir şehirdir (Şahin, 2017: 43).

¹⁰ Nesâ; Horasan bölgesi içerisinde yer alır ve Serahs yakınlarında bir yerleşim yeridir. Doğusunda Merv ve Ebîverd yer alır. Nesâ dağ ve çölün arasında, dağların eteklerinde kurulmuştur. Geniş ve bereketli toprakları vardır. İklimi serttir. Şehirde deri imalatı ve ihracatı gelişmiştir (İbn Havkal, 2021: 337; İstahrî, 2020: 235; *Hudûd al-Âlam*, 1937: 103; Şahin, 2017: 43; Şahin, Arifoğlu, 2013: 367,370).

¹¹ Herât, Afganistan'ın batısında bulunan çok eski dönemlerde kurulmuş bir şehirdir. Orta Çağ'da hem bölgenin adı hem de şehrin adıydı. Eski Farsça kitâbelerde Haraiva, Avesta ve Gerekçe metinlerde Aria ve Areia olarak geçmektedir. 909 senesinde Ebû Nâsır Ahmed b. İsmâil tarafından Herât Sâmânîlerin hâkimiyetine geçmişti. Daha sonra Sâmânîler tarafından 383/994 senesinde vali olarak Horasan'a atanan Sebükteğin sayesinde Gaznelilerin hâkimiyetine geçmişti (Şahin, 2023: 155; Uslu, 1998: 215). Horasan'ın dört büyük şehrinden birisidir. Herât'ın dört kapısı vardır. Kuzey yönünde ve Belh'e doğru açılan Bâbu Serây, batı yönünde Nîşâbur'a açılan Bâbu Ziyâd, güney yönünde Sicistân'a doğru çıkılan Bâbu Firûzâbâd, sonuncusu ise doğu yönünde Gür'a açılan Bâbu Husk'tur (İstahrî, 2020: 728; İbn Battûta, 2004: I/558; Şahin, 2013: 32; Yörükân, 2013: 386). Şehir, coğrafi olarak Her-rûd Vadisi'nin verimli topraklarında yer almaktadır. İklimi yumuşak olup, kuzey rüzgârları şehre tatlı bir serinlik verir. Ilıman bir iklime sahip olmasından ötürü çok çeşitli ürünler yetişmektedir (*Hudûdü'l-Âlem*, 2008: 58; Şahin, 2013: 212).

¹² Merv; İran ve Hazar Denizi kıyılarını Orta Asya'nın önemli şehirlerine bağlayan stratejik bir konumdadır. Mervü's-Şâhchihân olarak bilinir. Kuruluşu çok eski dönemlere uzanan bir şehirdir. Şehir dağlardan uzakta, düz bir ovadadır. Hudutlarında dağ yoktur. Arazi çorak ve kumludur (Havkal, 2021: 329-330; el-Mukaddesî, 2023: 322; İstahrî, 2020: 224; Özgüdenli, 2004: 221).

¹³ Belh; Afganistan'ın kuzeyinde bulunan bir şehirdir. Âmu-Derya'nın güneyindeki Dehâs Irmağı üzerine Kûhibâbâ Dağı'nın eteklerine kurulmuştur (Mukaddesî, 2023: 311; Yazıcı, 1992: 410).

¹⁴ Nîşâbur; Orta Çağ'da Horasan bölgesindeki dört büyük şehrin en önemlisidir. Binâlûd Dağı'nın güneybatısında, denizden 1210 m. yükseklikte ve Tahran'ı Meşhed'e bağlayan yol üzerinde yer almaktadır (Özgüdenli, 2007: 149).

¹⁵ Gazne; Afganistan'ın en eski şehirlerinden biridir. Denizden 2225 m. yüksekliktedir (Yıldırım, 2013: 390; Dames, 2001: 741). Şehir, Kâbil'in 145 km güneybatısında yer alır (Konukçu, 1996: 479; Yılmaz, 2021a: 17).Gazne şehrinin asıl adı Genzek olup, İslâmî dönemlerde veya Müslüman müellifler tarafından kaleme alınan eserlerinde genel olarak "Gazne, Gazneyn/Gaznîn, Gaznî ve Gaznev" şeklinde yazılmıştır. *Hudûdü'l-Âlem* adlı eserde Gaznîn olarak geçmektedir. Bazı kaynaklarda çok nadir olsa da Gaznu, Gaznişi şeklinde rastlamak mümkündür. Kelime olarak şehirlerin en güzeli ve en temiz anlamına gelmektedir (*Hudûd al-Âlam*, 1937: 30; Strange, 2015: 427; İbadi, 2018: 51). Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî *Mesâlikü'l-Ebsar* adlı eserinde Gazne'nin havasının temiz ve sularının çok lezzetli olduğunu, buralarda hastalıkların çok az olduğunu ve topraklarında yılan, akrep ve haşere gibi zehirli hayvanların bulunmadığını söylemiştir (Ömerî, 2014: 106). İstahrî'nin *Mesâlikü'l-memâlik* adlı eserinde şehrin özellikleri hakkında Gazne'nin Hind ülkesinin bir limanı olarak zikretmektedir. *Hudûdü'l-Âlem*'de Gazne şehrinin dağın eteklerinde kurulduğu ve bol nimet bulunduğunu ve tüccarların buraya çok sık uğradıklarını kaydetmiştir. İbn Havkal *Kitâbü'l-Mesâlik Ve'l-Memâlik* adlı eserinde Gazne'de bahçe olmadığını fakat nehir olduğunu, bu bölgede ve Belh bölgesindeki şehirlerin içindeki mal ve ticareti yapılan Gazne'den ziyade olan başka bir şehrin olmadığını ve buranın bir Hind iskelesi olduğunu kaydetmiştir. Ayrıca Alptegin'in 355/966 senesinde Gazne'ye hücumu ve askerlerini sokması ile Gazne'nin ahvâli biraz bozulsa da

Gazne'nin haricinde bazı kanyaklarda "Sebükteginîler" denildiği gibi, Sultan Mahmûd'un lakabı olan Yeminü'd-devle'den dolayı "Yeminîler" adı ile de ünlenmişlerdir (Şebânkâreî, 2021: 11; Mukaddesî, 2023: 306; Merçil, 1989a: 1; Palabıyık, 2002: 27; Palabıyık, 2007: 2; Yıldırım, 2012b: 6; Yılmaz, 2021a: 17-18). Gazneliler, Sâmânî Devleti'nin (204/819-395/1005) içinden çıkmış bir devlettir. Sâmânîler, diğer devletlerin yaptığı gibi Türkleri ordularında yer vermiş ve bu yolla Türkler, Sâmânî Devleti bürokrasisi ve ordusunda görevler almışlardı. Zaman içerisinde Türk kumandanlar önemli görevlere yükselmiş ve güçlerini arttırmışlardı. Bu kumandanlardan birisi de Gazneli Devleti'nin temellerini atan Alptegin'dir (Merçil, 2013a: 44).

Alptegin'in doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Kendisi Sâmânî Emîri Ahmed b. İsmâil (294/907-302/914) tarafından gulâm¹⁶(köle) olarak satın alınmış ve hassa askerleri arasına katılmıştı. Sâmânî Devleti içerisinde yükselince Emîr Nasr b. Ahmed (302/914-332/943) tarafından azat edilmişti (Haig: 1928: 11; Göksu, 2011: 99; Yılmaz, 2021a: 19-20). İlerleyen zamanlarda Nuh b. Nasr (332/943-343/954) döneminde hâcibü'l-hüccâblık¹⁷ ve Sâmânî Devleti'nin en yüksek askerî mevki olan Horasan Sipehsâlârlığı'na¹⁸ atanmıştı. Yaşanan bazı sıkıntılardan dolayı Sâmânîler zayıflamaya başlayınca Alptegin'in nüfuzu artmış ve bu sebeple kendisi tahta çıkacak varisi belirleyebilecek kadar güçlenmişti (Gerdîzî, 2022: 39; Nizâmü'l-Mülk, 2018: 178-179; Merçil, 1989b: 525; Usta, 2013: 185; Yıldırım, 2012b: 10;

çevresindeki şehirlerden daha zengin olduğunu söylemiştir. Zira Hindistan'a giden tek yol üzerinde bulunmasından dolayı konumu itibarıyla oldukça önemlidir ve bu özelliği Gazneli tarihine yön vermiştir (İstahrî, 2020: 239; İbn Havkal, 2021: 341; Merçil, 1989a: 1; Dames, 2001: 741; Yörükân, 2013: 394).

¹⁶ Gulâm, anlam olarak "çocuk, genç veya küçüklükten gençliğe dek devrede olan kişi" mânasında kullanılan bir tâbirdir. Genç veya yaşlı olsun "köle" anlamına gelmektedir. Devşirme ya da satın alma yolu ile küçüken hizmete girerek asker yetiştirme usulüdür. Eski bir gelenek olup Bizans ve Sâsânîler'de bu uygulama mevcuttur ve aynı gelenek Sâmânîler, Gazneliler, Fâtımîler, Selçuklular ve diğer Müslüman devletlerinde de devam etmiştir (Palabıyık, 2002: 206).

¹⁷ Hâcibü'l-hüccâblık, Saray teşkilâtında hükümdardan, bütün devlet teşkilâtında ise vezirden sonra gelen en büyük makam sahibi "büyük hâcib" (hâcib-i Buzurg) idi. Hâciblerin karşılama merasimlerinde vezirle birlikte bulunmaları bunu göstermektedir. "büyük hâcib" emirlik rütbesine sahipti. Bütün saray erkânı gibi, askerî sınıfa (ehli-seyf) mensuptu. Sarayın her türlü işlerinden "büyük hâcib" sorumluydu. Maiyetinde birçok rütbede hâcibler bulunurdu. Mesela bir "saray hâcibinin" vazifesi, merasimlerde ve resmîkabullerde devlet erkânının ve saray teşkilâtı mensuplarının hükümdarın huzurunda, derece ve rütbelerine göre, nasıl (ayakta veya oturarak) ve nerede (tahtın yakınında veya etrafında) duracaklarını belirleme ve kontrol etmekle görevliydi. Hâciblik, Emevî ve Abbâsî Devletleri döneminde, halkın sultanın yanına girmesine engel olma, bir süre içerisinde onlara kapıyı kapalı veya açık tutan şahıslara verilen görevdi. Emevîler ve Abbâsîlerde, Afrikada ve doğuda kurulan Türk ve Müslüman devletlerde, Sâmânîlerde görülen hâciblik vazifesi hükümdarın şahsi memnuniyetini elde etmiş olan saray amiri ve hâciblik ünvanı, sarayı ordu ve vilâyet teşkilâtında önemli vazifelere getirilen kimseler tarafından taşınmıştır. Bu görevliler mülkî ve askerî büyük kudrete sahip olan ve merkezî idareye ait meseleleri neredeyse vezire yakın bir derecede yürütmüşlerdir. Sâmânîlerde başhâcib'lik görevine genellikle Türk gulâmlar arasından seçilmiştir. O kadar büyük bir memuriyet göreviydi ki saraydan ayrılanlar bile "hâcib" ünvanını her zaman korumak istemişlerdir (Köymen, 2016: III/91; Palabıyık, 2002: 184).

¹⁸ Sipehsâlâr, Gaznelilerde ordu kumandanlığı için kullanılan bir ünvardır. Sebüktegin, kardeşleri Mahmûd ve Yûsuf gibi hânedan mensupları Sipehsâlâr olarak tâyin edilmişti. Gazneliler devrinde Sipehsâlâr bir eyalet idaresinde hem ordudaki başkumandanlığını hem de valilik görevini bir arada yürütmüşlerdir. Bu bölgede kendi adına hutbe okutabilmişlerdi (Merçil, 2009: 259).

Yılmaz, 2018: 106; Yılmaz, 2021a: 20-21; Göksu, 2021: 13-14). Sâ mânîler ile Alptegin'in arasının açılmasıyla Rebiülevvel 351/ Nisan 962 tarihinde Belh'de meydana gelen savaşı Alptegin kazanmış ve Hindistan'a yapacağı seferler için az sayıda askeri ile Gazne'ye yürüdü. Burası bölgedeki yerli Levîk (veya Enük)¹⁹ hânedanlardan Ebû Bekr'in elindeydi. Alptegin dört aylık bir kuşatma sonrası 351/963 senesinde Gazne'yi ele geçirmiş ve böylece Gazneli Devleti'nin temellerini atmıştır. Alptegin bir sene sonra 20 Şâban 351 veya 352/ 13 Eylül 963 tarihinde vefat etmiştir (Nizamülmük, 1941: 165; Nazım, 1931: 23; Bosworth, 1963: 35; Barthold, 1978: 386; Stanley, 2020: 402).

Sebüktegin²⁰ (366/977-387/997) döneminde Gazneli Devleti'nin yıldızı parlamaya başlamıştı. O, devletin gerçek kurucusu olarak Gazneli tarihinde önemli bir yer tutar. Sebüktegin tahta geçtikten sonra hâkimiyet sahasını hızla genişletmeye başlamış, Büst, Tohâristan, Zemindâver, Doğu Gûr ve Kuşdâr bölgesine kadar yayılmıştı. Daha sonra Hindistan'ın kuzeyine kadar dayanmış ve Hindistan seferlerini gerçekleştirmişti. Sebüktegin'den sonra Gaznelilerin sonraki sultanları için Hindistan seferleri bir gelenek haline gelmişti. Devletin temelini sağlam bir şekilde attıktan sonra Sebüktegin Şâban 387/Ağustos 997 tarihinde vefat etti. Sebüktegin'den sonra babadan oğula geçen bir hânedanlık oluşmuştu (İbnü'l-Esîr, 2016: VII/440; Nizâmü'l-Mülk, 1941: 163-165; Merçil, 1989a: 8; Merçil, 2002: 861-862; Yıldırım, 2012b: 12; Şahin, 2013: 87; Yılmaz, 2021a: 44).

Sebüktegin'den sonra tahta oğlu Mahmûd²¹ (389/998-421/1030) geçmiş ve onun döneminde Gazneli Devleti en parlak dönemini yaşamıştı. Gazneli toprakları doğuda kuzey Hindistan'a batıda ise Azerbaycan hudutlarına kadar genişlemişti. Sultan Mahmûd Hindistan seferlerindeki başarıları sayesinde "Kâfirlerin çekici" olarak şöhret kazanmıştı. Sultan Mahmûd 421/1030 senesinde vefat ettiğinde devlet en muazzam yapıya ve genişliğe sahipti. Ancak oğlu Mesûd (421/1030-432/1040) babası kadar iyi bir idareci değildi. Onun siyâsî ve

¹⁹ Gazne hâkimi Ebû Bekr Levîk'in Hindû olması muhtemeldir. Ancak bu isim Türkçe "Enük" (havan yavrusu, aslan, sırtlan, kurt veya köpek yavruları) anlamında okunmuş ve Türk olabileceği ihtimali de ileri sürülmüştür (Merçil, 2002: 860; Bosworth, 1963: 37).

²⁰ Bu isim Sebuk-ordu zâbiti olarak okunması gerektiği ileri sürülmekteyse de, ilim dünyasında "sev" kökünden türeyen, "sevgili, sevilen" mânâsına geldiği kabul görmüştür (Merçil, 1989a: 7). Sebüktegin, oğlu Mahmûd'a nasihatlerde bulunduğu Pendnâme'ye göre Türklerin Barshan boyundandı ve muhtemelen Karluk Türklerindendi. Babası Cuk Kara Bekcem b. Kara Arslan bu bölgede bir kabilenin reisi idi. Babası çok güçlü ve kuvvetli olduğu için kendisine "Kara Bekcem" adı verilmişti. Kendisi komşu kabilelerden Tuhsiler'in bir akını sırasında esir edilmişti. Daha sonra Semerkând'ın Şaş (Çaç) şehrinde Nasr adında bir esir tüccarı tarafından satın alınarak diğer esirlerle Nahşeb şehrine getirilmişti. Buhara'da Alptegin tarafından satın alınarak kısa zamanda kabiliyetiyle sivrilişip sonra onun kızıyla evlenmişti. Alptegin'i nüfuzu altında Sâ mânî devletinde yükselmiş ve daha sonra Gazne tahtına oturmuştur (Müstevfi'yi Kazvîni, 2018: 313; Barthold, 2019: 280; Merçil, 1975: 227-228; Yılmaz, 2021b: 133).

²¹ Mahmûd, Sebüktegin'in en büyük oğlu olup 10 Muharrem 361/2 Kasım 971 tarihinde doğmuştur. Annesi, Zâbulistân bölgesinden asil biririnin kızıdır. Bu nedenle ona Mahmûd-ı Zâbulî'de denmiştir (Merçil, 1987: 19).

askerî hataları, devlet erkânını dinlememesi ve çevresinde yaşanan olayları ön görememesi Gazneli Devleti'nin zayıflamasını hızlandırmıştı. 431/1040 senesindeki Dandanakan Savaşı'nın Selçuklulara karşı kaybedilmesiyle Gazneliler eski ihtişamlı günlerinden uzaklaşmıştı. Gaznelilerde yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen, Sebüktegin ve Sultan Mahmûd'un attığı sağlam temeller sayesinde varlığını devam ettirmişti. Ancak Afganistan'da ortaya çıkan Gûrlular²² (391/1000-612/1215) tarafından Gazneli Devletini 582/1186'da ortadan kaldırmıştır (Merçil, 1987: V-VI; Palabıyık, 2002: 26).

1.1. Sâ mânî Devleti ile Elçi Teatisti

Sâ mânî Devleti (204/819-395/1005) Mâverâünnehr ve Horasan'ı içine alan çok büyük bir coğrafyada hüküm sürmüştür. Başkenti Buhara, Mâverâünnehr bölgesinde yer almaktadır. Sâ mânî Devleti, Gazneli tarihinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Gazneli Devleti'nin Sâ mânî Devleti'nin bünyesinden çıkmış olması, Sâ mânîlerin kültürel, sosyal ve idarî anlamda onlardan faydalanmış olmaları, Gazneliler açısından ne kadar önemli bir yere sahip olduğunun kanıtıdır (Usta, 2013: 16-17).

Gazneliler ve Sâ mânîlerin elçilik teatisti konusu, Sâ mânî kumandanı ve Gazneli Devleti'nin temellerinin atan Alptegin'in 349/960'lı yıllarından başlayarak, Sultan Mahmûd'un tahta geçişinden sonra yaklaşık ilk iki yılını kapsayan ve Sâ mânîlerin 389/999 senesinde tarih sahnesinden çekilmesine²³ kadar olan yaklaşık 30 yıllık bir dönemi kapsamaktadır.

1.1.1. Fikir Almak

Sâ mânîler ile Gaznelilerin elçilik ilişkileri Alptegin döneminde başlamıştır. I. Abdülmelik b. Nuh (343/954-350/961) dönemi Sâ mânî Devleti'nin nüfuz mücadelesi verdiği bir dönemdi. Onun otoritesinin zayıflaması ile kumandanların çıkardıkları isyanlar ve çocuk

²² Herât'ın doğu ve güneydoğusunda bulunan Orta Afganistan'ın dağlık bölgesiyle Garcistan'ın güneyi, Cüzcan, Ferahrûd, Herîrûd ve Murgap nehirlerinin bölgesindeki topraklara Gûr denilirdi. Gazneli hâkimiyeti sırasında küçük bir kabilenin reisi olan Şensebânî'nin emirleri önce Gûr toprakları üzerinde siyasi hâkimiyetlerini kurdular, daha sonra bölgelerini genişleterek XII. yüzyılda büyük bir güce sahip oldular (Stanley, 2020: 107; Sıddıqı, 1996: 207).

²³ Karahanlı hükümdarı İliğ Han Nasr 389/999 senesinde Sâ mânî Devleti'nin başkenti Buhara'yı işgal etmişti. Hânedan üyelerinin hepsini tutuklatarak Özkend'e göndermişti. Bazı tarihçiler Sâ mânîlerin yıkılışı tarihi olarak 389/999 senesini kabul etse de İsmail-el-Muntasar'ın ölüm tarihi olan 395/1005 yılını Sâ mânîlerin yıkılışı olarak kabul etmek daha doğrudur. Zira adı geçen kişi Özkend'deki hapisneden kaçarak Buhara'ya hâkim olarak tahta çıkmıştı. Bir hükümdar olarak el-Muntasar lakabı almıştı. Kabus b. Veşmgir tarafından bir hükümdar gibi karşılanmış ve Buhara ve Nîşâbur'a hâkim olmuş, Sâ mânî Devleti'ni tekrar canlandırmıştı. Ancak hükümdarlık alâmeti olarak adına basılmış bir paranın bulunmaması da bir gerçektir (Usta, 2013: 304; Hunkan, 2011:137; Yılmaz, 2021a: 52).

yaşta tahta çıkartılan hükümdarlar nedeniyle otorite sağlamak oldukça güç olmuştu. Bu sırada merkezde değişen durumlar Sâmânî Devleti'nin bünyesinde faaliyet gösteren Alptegin adlı Türk kumandanı kontrolü ele geçirmesiyle sonuçlanmıştı (Usta, 2013: 180-181). Alptegin'in devlet içindeki gücünün farkında varan I. Abdülmelik, Alptegin'i merkezden uzaklaştırmak için Horasan Sipehsâlârlığına tâyin etmişti. Ancak Alptegin tavsiyesi ile devlet bünyesine giren Vezir el-Belâmî vasıtasıyla sarayda etkisini devam ettirmeye ve olaylardan haberdar olmaya devam etmişti (Gerdîzî, 2022: 39; Nizâmü'l-Mülk, 2018: 178; Merçil, 1989a; 2; Yılmaz, 2021a: 20; Dalkılıç, 2002: 52). Bir müddet sonra I. Abdülmelik, çevgân²⁴ oynarken birden attan düşerek 11 Şevval 350/23 Kasım 961 tarihinde öldü. I. Abdülmelik'in ölümü üzerine yerine tahta kimin geçeceği tartışma konusu olmuştu. Sâmânîlerin ileri gelenlerinden bazıları I. Abdülmelik'in kardeşi Ebû Sâlih'in tahta geçmek için en doğru kişi olduğunu savunurken bazıları ise oğlu Nasr'ın göreve geçmesini doğru bulmaktaydı. Bu tartışmalar sırasında Vezir el-Belâmî, Nişâbur'da bulunan Alptegin'e bir elçi ile mektup göndererek bu konudaki fikrini sordu. Alptegin'de, "oğul, tahta biraderinden daha öncedir" diyerek cevap verdi. Nasr'ın tahta çıkmasında başarı sağlamış olsa da bu süre bir gün kadar kısa sürmüştü (Gerdîzî, 2022: 39; Narşahî, 2013: 146; Şebânkâreî, 2021: 6; Yıldırım, 2012b: 7; Yılmaz, 2021a: 21; Göksu, 2021: 17).

1.1.2. İttifak Kurmak

Alptegin, Sâmânî hükümdarının I. Abdülmelik'in oğlu Nasr'ı destekleyerek tahta geçmesini sağlamıştı. Ancak Sâmânî hânedan mensupları I. Abdülmelik'in kardeşi Ebû Sâlih Mansûr b. Nuh'a (350/961-366/976) sadakat yemini ederek tahta çıkadılar (Bosworth, 1963: 37; Barthold, 2019: 269; Merçil, 1989a: 3; Yılmaz, 2018: 108; Yılmaz, 2021a: 21). Bu durum üzerine Alptegin kendi desteklediği adayı tahta çıkartmak için Buhara'ya yürümeye karar verdi. Zira Sâmânîlerdeki taht değişikliği Alptegin'in nüfuzunun tehlikeye girmesine sebep olmuştu. Yeni gelen hükümdar Alptegin'e karşıydı ve çoktan devlet ricali, hükümdarı, Alptegin'e karşı kışkırtmıştı. Ancak Alptegin gücü ele alma konusunda kararlıydı. İlk olarak Buhara'ya karşı hareket etmeden arkasını sağlama almak istemiş ve bundan dolayı Sâmânîlerin Tûs Valisi Abdürrezzak'a elçi göndererek, ona Horasan'ı bırakacağını ve ittifak yapmak istediğini bildirdi. Ancak merkezden gönderilen bir elçi ile I. Mansûr, Alptegin'in Horasan valiliğinden azledilerek yerine Abdürrezkan'ın görevlendirildiğini bildirince, elçilerin

²⁴ Günümüzde "polo" olarak bilinen bir Orta Asya sporudur. Çevgân at üstünde sopa ile iki grup arasında oynanan bir oyundur. Bu oyunun iki çeşidi vardır. Bunlar "kepçe polosı" ve "çekiç polosı" dur. Oyuncular at sırtında ellerindeki sopalarla sürdükleri topu hedefe geçirerek sayı alırlar (Halıcı, 1993: 295; Özen, 2012: 35).

görüşmesi anlaşmazlıkla sonuçlandı (Gerdîzî, 2022: 39; Usta, 2013: 185-186; Merçil, 1989a: 3; Yılmaz, 2018: 109-110; Göksu, 2021: 18; Göksu, 2011: 12).

1.1.3. Yardım ve Barış Teklifinde Bulunmak

Sebüktegin döneminde Gazneliler, oldukça güçlenmişti. Sâ mânîler ise içeride sık sık meydana gelen isyanlar ile hayli zayıflamıştı. Türk kumandanları Ebû Alî Sîmcûrî²⁵ ve Faik-el-Hâssa²⁶, II. Nuh'a (366/976-387/997) karşı birleşerek Buhara'yı ele geçirmek istemişlerdi (Utbî, trhsz: 45; Usta, 2013: 234; Merçil, 1989a: 9; Yılmaz, 2021a: 35; Gençtürk, 2023:67). Bu ittifak II. Nuh'u güç duruma düşürmüş, hemen kendisine müttetik aramaya koyulmuş ve ortaklığı bozmak için Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Farisî el-naib adlı elçiyi Sebüktegin'e göndererek yardım talebinde bulunmuştu (Utbî, trhsz: 46; Merçil, 1989a: 9; Usta, 2013: 244; Yılmaz, 2021a: 36; Gençtürk, 2023: 67; Zeki, 2020: 124). Sebüktegin bu teklifi kabul etmiş ve bu ittifak Sâ mânî Devleti'nin ömrünü on yıl daha uzatmıştı (Usta, 2013: 245). Sebüktegin ve oğlu Mahmûd, süratle harekete geçmiş Cüzcan²⁷ ve Garcistan²⁸ emîrleri de Sâ mânî ordusu ile birleşmişti. Bu orduyla başa çıkamayacağını anlayan Ebû Alî Sîmcûrî, kendisini II. Nuh ile barıştırmak için Sebüktegin'e elçi göndererek aracılık yapmasını istemişti. Ancak II. Nuh on beş milyon dirhem tazminat vermesini ve itaat etmesini istemişti. Ebû Alî Sîmcûrî ve yanındakiler bu teklifi kabul etse de içlerindeki genç ve tecrübesiz bir grup bu teklifi beğenmeyerek antlaşmayı bozdu. Antlaşmanın bozulması aralarında savaşa sebep olmuş ve Sebüktegin ordusu Herât yakınlarında Ebû Alî Sîmcûrî ile karşılaşmış ve Mahmûd yönetimindeki kuvvetler tarafından 15 Ramazan 384/23 Ekim 994 tarihinde mağlup edilmişti. Ebû Alî Sîmcûrî ve Faik-el-Hâssa, Gûrgan'a çekilerek Büveyhî Devleti'nden Fahrû'd-devle'ye sığındılar (Utbî, trhsz: 48-49; Müstevfî'yi Müstevfî'yi Kazvînî, 2018: 310; Merçil, 1989a: 10; Usta, 2013: 248; Barthold, 2019: 280; Yılmaz, 2021a: 38-39; Göksu, 2021: 32-33; Gençtürk, 2023: 68).

²⁵ Ebû Alî Sîmcûrî; II. Nuh döneminde Horasan Sipehsâlârî olarak görev yapmıştı (Merçil, 1989a: 9; Usta, 2013: 231).

²⁶ Faik-el-Hâssa; Sâ mânî ordusundaki köle Türk askerlerinden biriyken Sâ mânî Emîri II. Nuh b. Nasr (331/942-343/954) tarafından azat edilmiş ve Sâ mânî sarayında önemli görevlerde bulunmuş, II. Mansûr b. Nuh (387/997-390/999) zamanında da Herât valiliği görevine getirilmişti (Usta, 2013: 273; Aydın, 2001: 311).

²⁷ Cüzcan; İran platolarının hemen bitişiğinde kuzey bozkırlarının giriş yeri sayılabilecek bir mevkiye bulunur. Mâverâünnehr ve İran yaylaları arasında bir köprü vazifesi görür. Bölge dağlık ve nehirler zengindir (Yılmaz, 2021b: 65).

²⁸ Garcistan; İran'ın kuzeydoğusunda Murghab Nehri'nin üst sınırlarında bulunmaktadır. Garcistan dağlık bölgesinin batısında, Afgan Türkistan'ı olarak tabir edilen coğrafyanın içinde yer alan Horasan'daki tarihî yerdir (Yılmaz, 2021b: 69).

1.1.4. Bazı Taleplerde Bulunmak

Ebû Alî Sîmcûrî ve Faik-el-Hâssa arasında yapılan bir dizi savaşlardan sonra artık yorgun düşen müttefikler, II. Nuh'tan özür dileyerek barışma yollarını aramışlardı. Her ikisi de elçilerini Buhara'ya göndermiş, ancak II. Nuh, müttefiklerin arasına nifak sokmak için Faik-el-Hâssa'nın elçisini tutuklarken Ebû Alî Sîmcûrî'nin elçisine iyi davranmıştı (Utbî, trhsz: 60-61; Usta, 2013: 259; Barthold, 2019: 281; Yılmaz, 2021a: 41). Faik-el Hâssa Karahanlı hükümdarı İlig Han Nasr'a sığınmıştı. 386/996 senesinde II. Nuh, Ebû Alî Sîmcûrî'yi Buhara'ya çağdıktan sonra onu tutuklamış ve Sebüktegin bu haberi aldığıında Belh'den Buhara'ya II. Nuh'a hemen elçi göndermişti. Sebüktegin Ebû Alî Sîmcûrî'nin merkezde kalmasının tehlikeli olduğunu ve Horasan'da düzenin sağlanması için Ebû Alî Sîmcûrî'nin kendisine teslim edilmesini talep etmiş, ancak II. Nuh bu teklifi kabul etmemişti (Gerdîzî, 2022: 48; Merçil, 1989a: 10; Barthold, 2019: 281; Usta, 2013: 260-261; Yılmaz, 2021a: 41).

1.1.5. Savaş İlanını Haber Vermek

Türk kumandanları Ebû Alî Sîmcûrî ve Faik-el-Hâssa, II. Nuh ile barışmak için Sebüktegin'e elçi göndermişti (Utbî, trhsz: 49; Yılmaz, 2021a: 38;). Sebüktegin'in ısrarları ile Ebû Alî Sîmcûrî affedilmişti. Barış teklifi olarak on beş milyon dirhem tazminat vermesini ve diğer selefleri gibi itaat etmesini istemişti. Ebû Alî Sîmcûrî ve yanındakiler bu teklifi kabul etse de içlerindeki genç ve tecrübesiz bir grup bu teklifi beğenmeyerek antlaşmayı bozmuştu. Aralarında yapılan toplantının akabinde Sebüktegin'in ordusuna saldırarak bir gulâmı öldürmüştür. Öte yandan Sebüktegin'in elçisi dönüşü sırasında Ebû Alî Sîmcûrî'nin öncülerinden bir grup ile karşılaşmış ve onlar Sebüktegin'in elçisine, "Biz kılıçlarımızı kullanmadan kınına sokmayız. Biz böyle utanç verici ve aşağılayıcı bir antlaşmaya neden razı olalım" şeklinde elçiye konuşmuşlardı (Utbî, trhsz: 49; Beyhakî, 2019: 184). Bunu duyan Sebüktegin çok sinirlenmiş, Ebû Alî Sîmcûrî'ye hemen bir elçi göndererek savaşa hazırlanmasını söylemiş ve Ebû Alî Sîmcûrî, 15 Ramazan 384/23 Ekim 994 tarihinde yapılan Herât savaşında ağır bir yenilgi aldı (Beyhakî, 2019: 184; Yılmaz, 2021a: 38-39).

1.1.6. Tahta Çıkışı Haber Vermek

Sebüktegin ölünce, daha önce veliaht gösterdiği oğlu İsmail, hemen Belh'e giderek hükümdarlığını ilan etti (Utbî, trhsz: 76; Habib, 1951: 17; Merçil, 1989a: 12). Daha sonra Mahmûd, babasının ölümü üzerine kardeşine elçi göndermiş ve kendisi Nîşâbur'da, uzakta olduğu için babasının kardeşini veliaht yaptığını, babasından sona bir büyük kardeşin tahta

geçmesinin daha uygun olduğunu, kardeşine düşen payı vereceğini ve kendisine Belh ve Horasan'ı bırakacağını teklif etti. Ancak İsmail bunu kabul etmedi. Elçiler sürekli görüşmelerine ve iki kardeş arasında uzlaşma sağlamaya çalışmalarına rağmen bir netice alamadılar. Mahmûd, meseleyi barışla halledemeyeceğini anlayınca hemen harekete geçti ve iki kardeş Gazne'de karşılaştı. Savaşta, İsmail yenildi ve Mahmûd kardeşini iyi ağırladı, ona ihsanlarda bulundu ve artık İsmail dönemi sona erdi (Utbî, trhsz: 77, 80; Şebâkâreî, 2021: 26; Bosworth, 1963: 45; Merçil, 1989a: Yılmaz, 2021a: 46).

Sâmânîler, iki kardeş arasındaki çatışmadan faydalanarak Horasan'ı ele geçirdiler. Bu süre içerisinde II. Nuh vefat etmiş ve yerine II. Mansûr b. Nuh (387/997-390/999) tahta geçmiş ve Horasan'a Hâcib Begtüzün'u vali olarak tâyin etmişti (Merçil, 1987: 20; Merçil, 2003: 362; Barthold, 2019: 284). Mahmûd Belh'den II. Mansur'a elçi²⁹ göndererek, kardeşi ile yaptığı mücadeleyi kazanıp tahta geçtiğini haber vermiş ve hükümdardan Horasan'ın tekrar kendisine verilmesini istemişti. II. Mansûr ise gönderdiği cevabında tahta çıkışını tebrik etmiş, Belh, Tirmîz, Herât ve Büst vilâyetlerinin Gazne'ye bağlı olduğuna dair bir ferman gönderirken, Begtüzün'e teslim edilen Horasan'ın idaresinin kendisine verilmesinin mümkün olmadığını bildirdi. Mahmûd ise cevaben, "Gerek babamız, gerek benim tahtınıza olan hizmetlerimizin hukuku sabittir. Düşmanların kötülük ve hilesiyle o hukuk kayba uğratılmamalıdır. Öteden beri Horasan işlerini güzel bir şekilde görmüş ve Horasan Sipehsâlârlığı'nı hakkıyla yapmış olduğuma güveniniz ortadan kalkmamalıdır" dedi. Ancak Horasan'ı Mahmûd'a vermediler ve uzun mücadeleler sonrasında Horasan'da Sâmânî varlığına son verdi. Karahanlıların Sâmânî Devletine 396/1005 yılında son vermesiyle Sultan Mahmûd tam anlamıyla bağımsız bir hükümdar oldu (Utbî, trhsz: 84; Merçil, 1987: 21; Barthold, 2019: 285).

²⁹ Utbî, gönderilen kişinin Ebü'l Hasan Hâmulî adında bir elçi olduğunu ve Buhara'ya vardığında kendisine vezaret makamı teklif edildiğini ve elçinin bu teklifi kabul ettiğini kaydetmiştir. Elçinin vezir olduğum sevinciyle kendisini kaybettiğini ve Buhara'ya asıl ne sebepten gittiğini unuttuğunu belirtmiştir (Utbî, trhsz: 84).

1.2. Abbâsî Halîfeliği İle Elçi Teatisti

Sultan Mahmûd döneminde Gaznelilerin dinî siyaseti şekillenmiştir. Sultan Mahmûd, çevresindeki Ebü'l-Feth Büstî,³⁰ Kâdı Ebû Nasr Hüseyinî³¹ ve Kâdı Ebû el-Hınnâî³² gibi âlimler ile ve babası Sebüktegin'in *Pendnâme*'si ile yetişmiş ve dinî siyasî görüşünde önemli bir yere sahip olmuşlardı (Merçil, 1987: 19; Zeki, 2018: 80; Okudan, 2020: 64). Sultan Mahmûd Sünnî mezhebe bağlı idi. Ülkesinin her yerinde Sünnî akaidi yaymaya uğraşmış ve Şîî anlayışına karşı her türlü tedbiri almaya çalışmıştı. Sultan Mahmûd Şîî-Fâtımî Halîfelerine hiç yüz vermemiş ve Gazne ülkesinde Fâtımî Halîfesi ile haberleşen gizli bir teşkilâtı ortaya çıkartmış ve birçok kişiyi öldürmüştü. Hatta Sultan Mahmûd'un yanına gelen Fâtımî elçisi Tâherî de idam edilmişti (Utbî, trhsz: 178; Merçil, 1987: 74; Bayur, 1987: 151; Palabıyık, 2002: 72; Palabıyık, 2001: 57; Palabıyık, 2018: 223-224; Göksu, 2021: 40; Okudan, 2020: 40; Bilginci, vd., 2023: 85). Bu bakımdan Gaznelilerin Abbâsîlerle münasebetleri ve bilhassa Bağdat'a giden elçilerin gösterişli karşılama merasimleri, diğer devletlerin temsilcilerine yapılanlardan daha farklı ve hürmetkârâne olmuştu (Palabıyık, 2002: 72). Gazneliler Abbâsî Halîfeliği ile Sultan Mahmûd döneminde dinî, askerî ve siyasî alanlarda iletişime geçmişlerdi. Sultan Mahmûd döneminden sonra da aynı yönde ilerlemişti (Palabıyık, 2002: 71; Arslan, 2013: 100). Gazne ve Bağdat arasında elçilik ilişkileri, basit bir formalitenin yerine getirilesinden öte siyasî bir nitelik taşımaktaydı. Gazne hükümdarları Bağdat'a bazı isteklerini iletme ve yerine getirilmesi gereken şartları heyetler aracılığıyla bildirmiş, diğer taraftan halîfe de bu hükümdarların gücünden ve nüfuzundan faydalanmayı umarak heyetler vasıtasıyla karşılık vermişti (Nuhoğlu, 1995: 136).

1.2.1. Fetihnâme Göndermek

Sultan Mahmûd'un dış siyasette önem verdiği iki konu vardı. Birincisi, Abbâsî Halîfeliği ile iyi münasebetler, ikincisi ise Hindistan fetihleridir. Sultan Mâhmûd yaptığı başarılı seferler hakkında çoğunlukla Abbâsî Halîfesine ve komşu ülkelere fetihanâmeler

³⁰ Ebü'l-Feth Büstî (330/941-401/1001) Büst bölgesinde dünyaya gelmiştir. Sâmanî emîrlerinden olan Begtüzün'ün yanında kâtip olarak işe başlamış ancak bir süre sonra araları açılmıştır. Ebü'l-Feth Büstî, Sebüktegin'e sığınmak zorunda kalmıştır. Sebüktegin onu hürmetle karşılamış, özel bir mekân tahsis etmiş ve yanında kâtip olarak çalışmasını istemiştir. İşe kâtip olarak başlayan Ebü'l-Feth Büstî, bir süre sonra Divanı-Risâlet'in başına geçirilmiştir. Sebüktegin ve Sultan Mahmûd döneminde şiirleri, kasideleri, mersiyeleri ile ün salmıştır. (Zeki, 2018: 98-99).

³¹ Hanevî mezhebi imamlarından Kâdı Ebû Nasr Hüseyinî, Sebüktegin'in çok sevdiği bir kişi olup, oğlu Mahmûd onun yanında ilk eğitimini almış ve Kur'an-ı Kerim'i yanında ezberlemiştir (Zeki, 2018: 80).

³² Gazneli Mahmûd, dönemin büyük âlimleri arasında zikredilen ve dönemin kadısı Kâdı Ebû Ali'nin babası el-Kâdı Ebû Hınnâî (Hıniyâî)'nin yanında eğitim almıştır. Gazneliler dönemine ilmî faaliyetleriyle damga vuran bir müderristir (Zeki, 2018: 113; Akkuş, 2019: 355).

göndermişti. Hindistan seferlerini Abbâsî Halîfesi ile istişare ve dayanışma ile gerçekleştirmişti (Palabıyık, 2002: 180; Zeki, 2018: 190). Hindistan’a yaptığı ünlü seferlerinden on altıncısı olan Somnât (Sumnât) seferini içeren fetihnâme halîfeyi ve İslâm âlemini heyecanlandıran kıymetli fetihnâmelere biriydi. Somnât, Hindistan’ın batı sahilinde Kâthiâvâr yarımadasında bir şehirdir. Bu şehir adeta Hindlilerin Kâbe’si ve kiblesiydi. Burada meşhur putları ve tapınakları bulunmaktaydı. Gazneli ordusu 417/1026 yılında Somnât kalesini almış ve burada bulunan büyük putu yerinde söküp dört parçaya ayırmıştı. Parçalardan birisini Gazne’deki Ulu Camii ve sarayın kapılarının önüne konulmuş diğerleri ise Mekke ve Medine’ye gönderilmişti. Sultan Mahmûd, Somnât seferinde zafer kazanması İslâm dünyasında büyük bir heyecan ve sevinç yaratmıştı. Sultan Mahmûd Somnât fethinden sonra Abbâsî Halîfesine uzun uzadıya Somnât fethini ve Somnât putunu anlattığı bir fetihnâme³³ göndermiş ve Abbâsî Halîfesi karşılık olarak gönderdiği mektupta Sultan Mahmûd’a “Kehfû-d-Devle ve’l- İslâm” lakabını vermişti (Şebânkâreî, 2021: 36; Cüzcanî, 2020: 32; İbnü’l-Esîr, 2016: VII/599-600; Merçil, 1989a: 26; Merçil, 1987: 34, 42; Palabıyık, 2002: 181; Yılmaz, 2021a: 60).

1.2.2. İlişkileri Güçlendirmek

Halîfe ve Sultan Mahmûd arasında süre giden sıcak ve yakın ilişki bir hac yolculuğu sırasında meydana gelen olay yüzünden soğumuş ve belki de Sultan Mahmûd açısından sonsuza denk içinde bir kin olarak beslediği olay olmuştu. Hatta Abbâsî Halîfesinin idam edilmesini istediği Hasenek’i³⁴ veziri yapması bunu durumu kanıtlamaktadır (Merçil, 1989a: 47-48; Kök, 1998: 125-126; Nuhoglu, 1995: 230)

Bahis mevzu, Mekke’ye gönderilen Horasan hacılarının başında Emîr-i Hacc olarak, Nişâbur’un ileri gelen ailesi Mikâilogullarından Hasenek denilen Ebû Ali Hasan b. Muhammed bulunuyordu. Hasenek dönüşte çöl yolunu tehlikeli bulduğu için Fâtımî bölgesi içerisinde olan Suriye ve Filistin yolunu takip etmişti. Bu sırada Mısır Fâtımî Halîfesi ez-Zâhir onları iyi karşılamış ve değerli hediyeler ve hil’atlar³⁵ ile göndermişti (Beyhakî, 2019: 163; Merçil, 1987:

³³ Fetihnâme; Bir fetih veya zaferden sonra, hâkim olunan memleketlerin halîfeler ve komşu hükümdarlarla, hanlar, prensler, şehzâdeler ve valilere gönderilen, içinde savaşan padişahın, başkomutanın ve komutanın, cesaret ve kahramanlıklarının dile getirildiği mektuptur (Palabıyık, 2002: 180).

³⁴ Hasenek lakaplı Hâce Ebû Ali Hasan b. Muhammed, küçüklüğünden itibaren Sultan Mahmûd’un hizmetinde bulunmuştu. 414/1023 senesinde bir hac yolculuğu dönüşünde Fâtımî Halîfesi tarafından güzel karşılanıp hediyeler verilmesinden ötürü Abbâsî Halîfesi el-Kâdir Billâh tarafından Karmatilikle itham edilmiş ve Gazneli Mahmûd’a elçi göndererek idamını istemişti. Ancak Sultan Mahmûd Hasenek konusunda halîfeyi teskin etmişti. Sultan Mesûd tahta geçene Hasenek’in eskiden Karmatilikle itham edilmesinden ötürü şüphe duyulması, gerçekte ise Sultan Mahmûd döneminde Mesûd’a muhalif olmasından ötürü onu idam etmişti (Nuhoglu, 1995: 230).

³⁵ Tıraz; hükümdar ve mümtaz şahsiyetlerin, sanatkârane sırma işlemelerle ve şerit halindeki kenar yazılarla süslenmiş elbisedir. Daha sonra elbise ve kumaşların yapıp dokunduğu imalathâne mânasını kazanmıştır. Tıraz üzerinde hükümdarın adının ve lakabının işlendiği, hânedanın sembolü olan renkle imal edilirdi. Halîfeye, devletin

75; Palabıyık, 2002: 77-78; Kök, 1998: 125-126; Nuhoğlu, 1995: 230). Abbâsî Halîfesi, Hasenek'e verilen hediyeleri hoş karşılamamış, bu durumun Sultan Mahmûd tarafından düzenlendiği ve Gazneli-Fâtımî yakınlaşması olduğundan şüphelenmişti. Ardından Sultan Mahmûd'a elçi göndererek bu düşüncesini söylemiş ve Hasenek'in Karmatî³⁶ üyesi olduğunu iddia ederek idamını istemişti. Sultan Mahmûd duyduklarına sinirlenmiş ve saçma bulmuştu. Ancak Sultan Mahmûd bu durumu her ne kadar hoş karşılamasa da halîfesinin gönlünü almak ve ilişkilerini düzeltmek adına Fâtımî Halîfesinin verdiği hediyeleri bir elçi ile Bağdat'a yollamış ve halkın önünde yaktırmıştı. Sultan Mahmûd hilâfete saygınlığından öfkesini halîfeye yansıtmamış, onu, seferlerinden haberdar etmeye ve elde ettiği ganimetlerden Bağdat'a göndermeye devam etmişti (Beyhakî, 2019: 162-163; İbnü'l-Esîr, 2016: VII/604; Merçil, 1989a: 47-48; Merçil, 1987: 75; Merçil, 2003: 364; Bayur, 1957: 170; Palabıyık, 2002: 77-78; Kök, 1998: 125-126; Nuhoğlu, 1995: 230; Arslan, 2013: 101-102).

1.2.3. Halîfeden Bazı İsteklerde Bulunmak

1.2.3.1. Halîfe'den Ferman Talep Etmek

Sultan Mahmûd, Horasan'ı ele geçirdikten sonra sekiz yıl önce halîfelikten azledilmiş olan Tâi'lillah'a³⁷ (363-381/974-991) ve Sâ mânîler adına okunan hutbeye son vermiş ve o sırada halîfelik makamında bulunan el-Kâdir Billâh (381/991-422/1031) adına hutbe okutmaya başlamıştı (Müstevfî'yi Kazvînî, 2018: 280; İbnü'l-Esîr, 2016: VII/453; Yılmaz, 2021a: 52; Kök, 1998: 119). Sultan Mahmûd hutbeyi el-Kâdir Billâh adına okutunca, hâkim olduğu ülkelere kendisinin emîr olarak yetkilendirilmesine dair ferman verilmesini istemişti. Halîfe'ye değerli hediyeler ile bir elçilik heyeti göndermiş ve halîfe elçileri memnuniyetle karşılayarak Sultan Mahmûd'un isteğini kabul etmişti. Halîfe hil'at, taç, bayrak ve hükümdarı olduğu ülkelerin fermanını vererek elçiye göndermiş, ayrıca Sultan Mahmûd'a "Emînü'l-mille" ve "Yemînü'd-devle" lakabını vermişti. Sultan Mahmûd, büyük bir merasimle hil'at ve tacı giyerek devletin sınırları içerisinde el-Kâdir Billâh adına hutbe okunmaya devam etmişti.

ileri gelenlerine, vasal devlet yöneticilerine ve elçilere verildiğinde hil'at adını alırdı. At, çadır, altın işlemeli eyer takımı, cübbe, ferace, sarık, davul ve bayrak bulunan hediyelerin hepsine hil'at denirdi (Palabıyık, 2002: 140).

³⁶ Karmatîler; Kûfe'deki İsmâîlî dâisi Hamdân b. Eş'as Karmat'a (ö.293/906) nispetle adı verilmiş gruptur. Karmat ismi kaynaklarda "kırmızı gözlü" veya "kısa bacaklı" anlamında açıklanmıştır. Şîi-Fâtımî fırkası, Kûfe bölgesinde el-Karâmâte adlı bir kabile tarafından başlatılmış olan bu mezhep, kaynaklarda ehl-i bid'at olarak tanıtılmıştır. Hatta Sultan Mahmûd'un yanına gelen Fâtımî elçisi Tâhertî dinsiz olarak nitelendirilerek idam edilmiştir (Madelung, 1997: IV/660; Hizmetli, 2001: 510; Zeki, 2018: 88).

³⁷ Tâi'lillah; Bağdat'ta 317/929 senesinde doğmuştur. İsmi Abdü'l-Kerîm olan tek halifedir. Abbâsîlerin yirmi dördüncü halifesi olup 366/976 yılında yani halife olmuştur (Müstevfî'yi Kazvînî, 2018: 280; Demircan, 2010: 447).

Sultan Mahmûd halîfenin bu hoşgörülü davranışından ötürü “İslâm dinine yardım etmek ve İslâm düşmanlarını söküp atmak maksadıyla her yıl Hindistan’a sefer yapmayı” vaat etmişti (Müstevfî’yi Kazvînî, 2018: 281; İbnü’l-Esîr, 2016: VI/453; Gerdîzî, 2022: 51; Şebânkârî, 2021: 31; Mîrhând, 2017: 51-52; Stanley, 2020: 403; Yılmaz, 2021a: 52; Kök, 1998: 119-120; Arslan, 2013: 100).

Sultan Mahmûd’un ferman gönderilmesi hakkında dikkat çekici örneklerden bir diğeri ise Karahanlı Devleti’nin hükümdarı Togan Han Ahmed’in (389/998-407/1016/17) kardeşi İlig Nasr’ın Mâverâünnehr’i alarak büyük bir güç kazanmasının onu endişelendirmesi hususunda olmuştu. Çünkü İlig Nasr’ın ülkede gücü ve nüfuzu artmış, hatta kardeşine seferlerde yardım etmek yerine Sultan Mahmûd ile antlaşma yapmıştı. Togan Han Ahmed, Sultan Mahmûd’a bir elçilik heyeti göndermiş ve Horasan’a yapılan saldırılara katkı sağlamadığını ve bunun kardeşi İlig Nasr’a ait olduğunu ve onun tutumunu kınadığını söylemişti. Bu durumu İlig Nasr duyunca hayal kırıklığına uğramış ve Semerkând’dan çıkarak kardeşinin üzerine gitmişti. Ancak kış şartları yüzünden geri dönmek zorunda kalmıştı (Utbî, trhsz: 148; İbnü’l-Esîr, 2016: VII/513; Mîrhând, 2017: 81; Hunkan, 2011: 146-147) Togan Han Ahmed kış bitince intikamını almayı düşünse de iki taraf arasında kalmak istememiş ve o da kardeşi gibi Sultan Mahmûd’a elçi heyeti göndermişti. İki kardeşin elçisi Sultan Mahmûd’un yanına gelmişse de tartışmalar bir sonuca bağlanamamıştı. Sultan Mahmûd bu iki kardeş arasında yaşananlara seyirci kalmayı tercih ederek hazırladığı ziyafet meclisi ile onların gözlerini korkutmayı siyasetine daha uygun görmüşdü (Utbî, trhsz: 148-149; İbnü’l-Esîr, 2016: VII/513; Mîrhând, 2017: 82-83; Hunkan, 2011: 147; Genç, 1981: 46).

Sultan Mahmûd, Karahanlıların içerisindeki bu karışıklıklardan faydalanarak halîfeye bir elçilik heyeti göndermişti. Mektupta, “Yâ Emîrû’l-mü’minîn, Mâverâünnehr’i bana vermen ve bana ferman göndermen gerekir. Böylece ben de varayım, kılıçla o memleketi alayım. Halîfenin fermanını göstereyim. O memleket de benim fermanıma boyun eğsin” dedi. Halîfe bu teklife çok sinirlenmiş ve cevaben, “İslâm ülkelerinin içerisinde onlardan bana daha bağlı bir ülke yoktur. Ben bu işi uygun görmem, onları tedirgin etme yoksa tüm âlemi senin üzerine üşüştürürüm” dedi. Sultan bunun üzerine öfkelenip halîfenin elçisine, “Söyle! Ben bir Ebû Müslim kadar değil miyim? Bu iş bana öyle kolaydır ki iki bin fil ile gelirim ve dârü’l-hilâfe’yi yıkar ve topraklarını fillerin sırtında Gazne’ye getiririm” diyerek sert bir şekilde tehdit etmişti. Halîfe’nin elçisi tekrar Sultan Mahmûd’un huzuruna gelip halîfenin cevabî mektubunu vermişti. Sultanın huzurunda okunan mektup besmele ile başlıyor metin kısmında, “elif, lâm, mim” yazıyor ve devamı boş bırakılarak sonu Hz. Peygambere ve ailesine salavat ve selam getirilerek bitiyordu. Orada bulunan hiç kimse bu cevabın ne olduğunu anlamadı. İçerlerinde

bulanan bir kâtip ama daha çok genç olan Hâce Bekr Kuhistânî mektubu şöyle izah etti: “Ey Hudavend, bu yazılan elif, lâm, mim değildir, bir uzun hikâyedir. Siz halîfeyi fillerinizle tehdit etmiştiniz, o da cevaben, “Elem tera keyfe feale Rabbûke bi eshâbi’l fil (Rabbin fil sahiplerine ne yaptığını görmedin mi?)” sûresi ile böylece fillerinizin cevabını veriyorlar.” Sultan Mahmûd bu sözlerle anlatılmak isteneni öğrenince yaptığına çok üzüldü ve bir süre kendisine gelememi. Sonra halîfeden özür diledi ve insaf istedi³⁸ (Keykâvus, 1966: 276-278; Bayur, 1987: 152; Hunkan, 2011: 161-162; Bilginci, vd., 2023: 84).

Sultan Mahmûd vefat ettiğinde yerine oğlu Muhammed geçmişti ve Emîr Mesûd o sırada İsfahan’da³⁹ bulunuyordu. Emîr Mesûd İsfahan’dan ayrıldığı zaman Halîfe el-Kâdir-Billâh’a elçi göndererek Gazne’ye gitme konusunda kendisini bilgilendirdikten sonra, babası Sultan Mahmûd döneminde fethedilen yerler ile ele geçirdiği Rey,⁴⁰ Cibâl ve İsfahan’ın kendisine verildiğine dair ferman göndermesini istemişti (Beyhakî, 2019: 36-37; Yılmaz, 2021a: 97). Emîr Mesûd Rey bölgesine ulaştığı zaman Halîfe el-Kâdir-Billâh tarafından gönderilen mektupta, Sultan Mahmûd’un vefatından dolayı Mesûd’a taziyelerini iletmişti. Halîfe, Emîr Mesûd’ın İsfahan’da yazdığı mektuptaki taleplerinin kendisine verildiğini belirtmişti. Aynı zamanda Horasan’a gitmesi gerektiğini bildirilerek, istediği şeylerin, gönderdiği elçinin arkasından gelmekte olduğunu bildirmişti. Mesûd halîfenin gönderdiği mektubun içeriğini öğrenince çok mutlu olmuş ve kopyasını çıkartarak ahâlinin, Mesûd’un halîfenin naibi ve babasının hakiki varisi olduğunu bilmeleri için İsfahan, Hârezm, Cibâl, Tarem, Gürgân, Taberistân, Nîşâbur ve Herât’a göndermişti (Beyhakî, 2019: 16; Yılmaz, 2021a: 97-98; Göksu, 2021: 54; Bilginci, vd., 2023: 86). Emîr Mesûd Nîşâbur’a geldiğinde başta devlet erkânının ileri gelenleri olmak üzere farklı zümrelerden pek çok kişi yanına gelerek kendisine bağlılıklarını bildirmişler ve ayrıca Halîfenin elçisi de buraya gelerek; halîfe

³⁸ Bu bilginin kronolojisi tartışmalıdır. Bu dönemde (404/1014) Karahanlı ve Gazneli ilişkileri iyi seviyede idi. Bu açıdan Sultan Mahmûd’ın fiili olarak Mâverâünnehr’i ele geçirmek gibi bir amacının olması düşünülemez. Bu olayın Sultan Mahmûd ve halîfe arasında şair Firdevsî’den kaynaklı olarak halîfenin Firdevsî’nin tarafını tutmasından ötürü tartışma mektuplarının olduğu da düşünülmektedir. Bu bilgi de kronolojik olarak kesin değildir. Ancak her iki ihtimalde de önemli olan Sultan Mahmûd’un halîfe üzerinde bir baskı kurduğu ve İslâm’ın doğusunda tek rakibi olarak gördüğü Karahanlılara karşı üstünlüğünü halîfeye de kabul ettirmek istemesidir (Hunkan, 2011: 162-163).

³⁹ İsfahan’ın en eski yerleşimine Cey denir (Kazvînî, 2019: 441). İsfahan adı Arapça kaynaklarda Sibâhân, İsbahân ve farsça kaynaklarda Sipâhân olarak geçmektedir. Sözcük anlamı “atlı-askerler” dir. İsfahan iki şehre ayrılmıştır. Birisi Şehristan, diğeri ise Yahudiye’dir. Cibâl bölgesinin en zengin, ticareti bol olan, toprağı verimli olan ve kalabalık bir şehir olduğu bilinmektedir. Havaşının çok saf ve temiz olduğu, topraklarının haşerat bakımından sorunsuz olduğu söylenmektedir. Hatta havaşısı ve toprağı o kadar güzel olmalı ki Ebû Dülef “*İran Seyahatnamesi*” adlı eserinde İsfahan’ın havaşısının ve toprağının temizliğinden bahsederken hayli mübalağa yaparak orada ölümlerin bedenlerinin çürümediğı ve ilk gün ki tazeliğini koruduğunu söylemektedir (İbn Havkal, 2011: 280; İbn Hurdazbih, 2008: 33; Ya’kûbî, 2002: 56; Ebû Dülef, 2018: 118; İbn Rüsteh, 2017: 172; Özgüdenli, 2000: 497).

⁴⁰ Tahran’ın 7-8 km güneydoğusunda Elburz dağlarının kuzeyindeki ovaya uzanan bir çıkıntı üzerine kurulmuştur. Orta Asya’yı Anadolu’ya bağlayan tarihî İpek yolu güzergâhında bulunması şehrin önemini arttırmaktadır (Özgüdenli, 2008: 40).

tarafından şimdiye kadar hiçbir hükümdara verilmemiş olan ve Mesûd'a layık görülen, “Nâsıru Dînillah, Hâfizu İbâdullah, el-Muntakimu'min A'dâillah, Zahîru Halîfetullahi Emîrû'l-Mü'minîn” gibi sıfat ve lakaplar içeren mektupları vermişti.⁴¹ Aynı zamanda ahitnâme ve sancakları da getirmişti. Mesûd, kendisine müjdeli haberi getiren halîfenin elçisini iyi bir şekilde ağırlamış ve büyük izzetü ikramda bulunduktan sonra 29 Şâban 421/1 Eylül 1030 tarihinde Bağdat'a göndermişti (Beyhakî, 2019: 37-41; Merçil, 1989a: 55; Yılmaz, 2021a: 99; Göksu, 2021: 54; Noorulhak, 2005: 101).

1.2.3.2. Halîfeden Lakap İstemek

Sultan Mahmûd, tahta geçtikten sonra Nîmruz, Horasan ve Hindistan'da birçok şehir ve bölgeyi ele geçirmiş, Rey, İsfahan ve Hemedan'ı almış ve Taberistân⁴² ona itaat etmişti. Sultan Mahmûd birçok hediyelerle birlikte elçiler göndererek halîfeden lakap istemiş, ancak kabul edilmemişti. Halife el-Kâdir Billâh'ın Karahanlı hükümdarına üç lakap vermişti: Zahîrüddevle, Muînu Halîfetillâh, Melikü's-Şark ve's-Sîn. Bu durumdan rahatsız olan Sultan Mahmûd, Halîfeye bir elçi göndermişti (Nizâmü'l-Mülk, 2018: 234; Yılmaz, 2020b: 381). “İslâm'ı yüceltmek için küfür beldelerinde bunca fetihte bulundum. Hindistan, Horasan ve Irak elime geçti. Mâverâünnehr'den, Çin, Maçın sınırına kadar her yeri aldım. Senin adına kılıç sallıyorum. Bugün bana itaat eden hakana daha üstün lakaplar verilmişken oysa bunca hizmetim ve bağlılığım varken bendenize sadece bir lakap layık görülüyor.” diyerek sitem etmişti. Halife ise karşılık olarak, Hâkan'ın taşra hükümdarı olarak bilgisiz ve cahil olduğunu söylemişti. “Cahillîğinden lakap istedi, biz de onu onurlandırdık. Akıllı insanın böyle saçmalıklara kendine lâayık görmez. Akıllı insan adıyla çağrılır. Sen akıllı insansın, bize daha yakınsın. Senin hakkında iyi niyetimiz, istediklerinden daha önemlidir” diyerek gönül alıcı bir cevap vermişti (Nizâmü'l-Mülk, 2018: 234-235; Yılmaz, 2020b: 281).

1.2.4. Taziye ve Tebriklerini İletmek

Sultan Mahmûd vefat ettikten sonra Halife el-Kâdir Billâh, Emîr Mesûd'a taziye ve tebrik mektubu göndermişti. Mektupta, Emîr Mesûd'a taziyeler iletilmiş ve talep edilen liva, ahitnâme ve Sultan Mahmûd'un veliahttı olması itibariyle gerekli olan sıfatlar ve lakapların

⁴¹ Gazneliler döneminde kullanılan ünvan ve lakaplar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Palabıyık, 2002:114-129).

⁴² Taberistân: Taberi bölge lehçesinde dağ, Taberistân ise dağlık bölge anlamına gelmektedir. Mâzenderân ve Taberistân isimleri aynı yer için kullanılmakla birlikte Taberistân yüksek dağlık yerler için kullanılırken Mâzenderân ise alçak alanlardaki Sefid Rûd'dan güneydoğuya doğru bir açı çizen deniz kıyısındaki yerler için kullanılırdı (Şahin, 2017: 40).

verileceği teyit edilmişti. Ayrıca Emîr Mesûd'a ferman ile Rey, Cibâl ve İsfahan vilâyetlerinin verildiği ve büyük karışıklık çıkmaması için hemen Horasan'a gitmesi lâzım geldiğini belirtmişti. Mesûd bu mektuba çok sevinmiş ve mektubun alenen okunmasını istemişti. Babasının hakiki veliahdı ve halîfenin gerçek naibi olduğunun bilinmesi için mektubun kopyası çıkartılarak İsfahan, Hârezm, Cibâl, Târem, Gurgân, Taberistân, Nîşâbur ve Herât'a gönderilmişti (Beyhakî, 2019: 16; Merçil, 1989a: 53; Yılmaz, 2021a: 97).

1.2.5. Hutbe Okunmasını İstemek

Sultan Mahmûd tahta geçtikten sonra bölgenin tamamını alarak Sâ mânî hâkimiyetine son vermiş ve kardeşi Nasr'ı Horasan'a vali olarak tâyin etmişti. Sultan Mahmûd Bağdat'a elçi göndererek elde ettiği başarıyı bildirmişti. Hutbenin kendi adına okutulduğunu duyan Halîfe el-Kâdir Billâh, Mahmûd'un elçilerini iyi karşılamış ve Mahmûd'a çok değerli hil'at, taç, bayrak ve menşûr göndermişti. Bu kıymetli hediyelerin yanında ona "Emînü'l-mille" ve "Yemînü'd-devle" lakaplarını vermişti (390/999) (Utbî, trhsz: 91; Merçil, 1989a: 16; Merçil, 1987: 23; Palabıyık, 2023: 22).

Sultan Mahmûd vefat ettikten sonra Emîr Mesûd tahta geçmiş ve kendi adına hutbe okumak ve tebrik etmek amacıyla halîfe elçi göndermişti. Mesûd, Nîşâbur'a geldiği vakit Halîfe'nin elçisin de Nîşâbur'a yaklaştığı haberini almıştı. Muhammed el-Hâşimî adlı elçi Emîr Mesûd'un huzuruna geldiğinde Halîfe el-Kâdir Billâh'ın selam ve dualarını iletmiş, ayrıca şimdiye kadar hiçbir hükümdara verilmemiş olan lakaplar verildiğini iletmişti. Halîfe'den gelen menşûrda "Nâsîrud-dînillah, Hâfizu İbâdullâh, Muntakimu'min A'dâillah, Zahîru Halîfetullâhi Emîrû'l-Mü'minîn" gibi sıfatlar vermişti. Elçi, Emîr Mesûd'un veliahtlığının tanındığını ve kendisine verilmesi lazım olan ahitnâme, sancak vesairelerin elçinin peşinden gönderileceği belirtilmişti. Emîr Mesûd bu mektupları müjdeleyicilerle Horasan ve Cibâl bölgelerine göndererek buralarda kendi adına hutbe okunmasını sağlamıştı. Emîr Mesûd'un adı Horasan'a yayılmış ve Mesûd'un manevî nüfuzu kuvvetlenmişti. Emîr Mesûd bu mutlu haberi getiren elçiye izzetü ikramda bulunduktan sonra 29 Şâban 421/1 Eylül 1030 tarihinde geri Bağdat'a göndermişti (Beyhakî, 2019: 37-41, 610; Şebânkârî, 2021: 27; Yılmaz, 2021a: 52, 99).

Gazneliler, Halîfe el-Kâdir Billâh'ın 2 Zilkade 422/ 8 Kasım 1031 senesinde ölmesiyle yerine veliaht olarak el-Kaim Biemrillâh'ın tahta geçtiği haberini almışlardır (Beyhakî, 2019: 268; Merçil 1989: 57). Bütün Bağdat ahalisinin onun itaatine girdikleri ve her tarafa elçiler göndererek bütün ayan ve valilerin ona bi'at etmek istedikleri duyulmuştu (Beyhakî, 2019:

269). Sultan Mesûd bu haberdan oldukça endişelenmiş ve hemen bu hususta ne yapılması gerektiğini müzakere etmek amacıyla Hâce Ebû Nasr Müşkân'ı huzuruna çağırmıştı. Hâce, Sultan Mesûd'un ne yapılması gerekir sorusuna cevaben, bu bilginin hakikat olduğu, halîfenin elçi gönderdiği haberi geldiği ancak yine de ihtiyatlı olunmasının yerinde olacağını elçi, taziye ve tebrik mektubunu sunana kadar hutbenin eski Halîfe el-Kâdir Billâh adına okutulmaya devam edilmesi gerektiğini söylemişti (Beyhakî, 2019: 269). Sultan Mesûd bu durumu onaylamış ve halîfenin elçisi 22 Zilhicce 422/10 Aralık 1031 tarihinde Ebûbekir Muhammed b. Muhammed es-Süleymani et-Tûsî şehre varmıştı. Elçi bir süre dinlendikten sonra, izzetü ikramlarda bulunulmuş ve elçi Halîfenin vefat ettiğini, hutbenin yeni Halîfe el-Kaim Biemrillâh adına okunması gerektiğini söylemişti. Sultan Mesûd, Hâce Ali'yi çağırarak Cuma'nın yaklaştığını ve Pazartesi, Salı, Çarşamba ve Perşembe günleri Belh'i Abdü'l-A'lâ kapısından Cuma mescidine kadar benzeri görülmemiş şekilde süslemesini emretmişti. Cuma vakti geldiğinde Sultan atına binip elçi ile Camii'ye girmişler hatip hutbeyi okuyarak birlikte namaz kılmışlardır (Beyhakî, 2019: 268-273; Merçil 1989: 57-58).

1.2.6. Bi'at Bildirmek

Halîfe el-Kaim Biemrillâh'ın elçisi Ebûbekir Muhammed b. Muhammed es-Süleymani et-Tûsî, el Kâdir Billâh'ın ölüm haberini getirip el-Kaim Biemrillâh adına hutbe okunduktan sonra elçinin geri Bağdat'a gönderilmesi için hazırlıklara başlanmıştı. Sultan Mesûd, elçiden Bağdat'a gittiği vakit Horasan, Hârezm, Nimruz, Zûbulistan, bütün Hind, Sind ve Çagâniyan, Hatlan, Kubâdiyan, Tirmiz, Mukran, Vâlistan, Keykânân, Rey, Cibâl ve bütün İsfahan'ın Ababe-i Hulvan, Gurgân ve Taberistân'a kadar kendi hâkimiyetine verilmesi için menşûr istemişti (Beyhakî, 2019: 274). Ayrıca Karahanlılar ile bilgisi olmadan mektuplaşma, hil'at ve ihsanlarda bulunulmamasını söylemişti. Sultan Mesûd, elçiye halîfenin yanına gittiğinde bu isteklerini kabul ettirdiği vakit ona büyük ihsanlarda bulunacağını müjdelemişti. Bunun üzerine elçi, “delil olarak elimde bir tezkere olsun” dedi, ardından Sultan Mesûd hemen bi'at ve kasek yazısını hazırlatmış ve elçiye vererek Bağdat'a göndermişti (Beyhakî, 2019: 274-275).

Bi'at mektubunda⁴³ “Ben, büyüğüm, efendim ve mü'minlerin emîri olan Abdullah oğlu Abdullah Ebû Cafer İmam Kaim Biemrillâh'a bi'at eyledim. Bu, kalbin içinde doğru bir niyetle gelen, bir ihlas ve sahih bir itikat, sabit bir azim ile ona rıza göstermek, itikat ile onun emîrliğini kabul eylemek için yapılmış bir bi'attır. Bu bi'atı yapmak için beni kimse icbar etmedi. Bu kendi irademle onun faziletini hakkıyla imamete layık olduğunu ikrar ve onun

⁴³ Mektubun tam metni için bkz. (Beyhakî, 2019: 284-287).

bereketini itiraf, iyilik, şefkat ve menfaatine itimat ettim” şeklinde bi’at’ını bildirdiği bir mektup yazılmıştır (15 Muharrem 423/2 Ocak 1032) (Beyhakî, 2019: 284).

1.2.7. Bilgi Vermek

Sultan Mesûd, bi’at mektubunu gönderdikten beş ay sonra Halîfe el-Kaim Biemrillâh tarafından bir mektup gönderildi. Bu mektupta Gazne’den Darü’l Hilâfe’ye elçilerin nasıl gelip gittikleri hakkında bilgi vermekteydi. Zira Halîfe el-Kaim Biemrillâh’ın elçisi Ebûbekir Muhammed b. Muhammed es-Süleymani et-Tûsî, hac maksadıyla Belh’ten yola koyulduğunda yollar kapalıydı. Bu durumdan Sultan Mesûd oldukça rahatsız olmuş ve yolların açılması için çok meşgul olmuştu. Bu hususta Bağdat’tan gelen mektupta, Bağdat Halîfesinin fermanı üzerine Büveyhî hükümdarı tarafından yolların açıldığını ve su havuzlarının yapıldığını, artık hacca gitmek isteyenler için hiçbir mâni kalmadığı söylüyordu. Ayrıca Horasan ve Mâverâünnehr hacılarının bu yoldan rahatlıkla gidip gelecekleri iletilmişti. Bunun üzerine Sultan Mesûd, Horasan’a emirler göndererek Kâbe’yi ziyaret etmek isteyenlerin hazır olmalarını ilan etti (Beyhakî, 2019: 326; Yılmaz, 2021a: 153).

1.2.8. Uyarıda Bulunmak

Selçukluların Nîşâbur’da çıkarttıkları huzursuzluk ve peşi sıra gelen düzensizlik sonucunda Gazneliler yeniden bu bölgeyi imar etmişti. O zamanlarda büyük bir kıtlık yaşanmış ve birçok aile üyesi ve çocuklar ölmüştü (Beyhakî, 2019: 576; Yılmaz, 2021a: 282) Sadece halk değil aynı zaman da Gazneli ordusuna ait hayvanlarda da yem sıkıntısı yaşanmaya başlamıştı. Bu sırada Gazne’den bir haberci gelmiş ve bu haberci, zahirelerin toprak küplere konulduğunu, bunların satılmasının mı saklanmasının mı uygun olduğunu sormaktaydı (Beyhakî, 2019: 576). Nîşâbur’da böylesine bir kıtlık yaşanırken Gazne’de bu bolluğun olması şaşırtıcıydı. Mevcut sıkıntının gittikçe artmasıyla Sultan Mesûd’un da katıldığı bir toplantı yapılmış ve kıtlığın sebebi olarak Nîşâbur’daki düzensizlik görülmüştü. Bu gelişmelerin ardından Bağdat’tan bir elçi gelmiş ve getirdiği mektupta, Türkmenler yüzünden zuhur eden fitne ateşinin söndürülmeden Sultan Mesûd’un Horasan’dan hareket etmemesi bu iş bittikten sonra Rey ve Cîbâl’e gidip oraları temizlemesi yönünde bir uyarı yapmıştı. Sultan Mesûd ise cevaben, “Kulunuz, yüce emri dinleyerek tam bir itaatle yerine getirmektedir. Kulunuzun da azmi bu yöndedir” diyerek cevap vermişti (Beyhakî, 2019: 577; Yılmaz, 2021a: 282).

1.3. Karahanlı Devleti İle Elçi Teatısı

Karahanlılar (234/848-609/1212) Buhara'yı ele geçirdikten sonra Sâmânîlere son vermiş ve Sâmânîlerin topraklarının tek varisi olarak kendilerinin olduğunu düşünmüşlerdir. Ancak Ceyhun batısında kalan topraklar, daha erken hareket eden Gazneliler tarafından hâkimiyet altına alınmıştır. Karahanlılar, tek sahibi olduklarını varsaydıkları toprakların Gazneliler tarafından gasp edildiğini düşünmüşlerdir (Hunkan, 2011: 137-138; Yılmaz, 2021a: 61) Bundan dolayı Gazneliler ve Karahanlılar arasında sürekli bir nüfuz mücadelesi ve rekabet şeklinde dış politikaları vuku bulmuştur. Hatta bu rekabet sadece askerî alanda değil siyâsî, sosyal ve edebî alanlarda dahi kendisini göstermiştir (Hunkan, 2011: 164). Ancak her ne kadar aralarında çekememezlik olsa da tarihî süreç içerisinde değerlendirildiğin de yoğun bir savaş hali mevcut değildir. Şüphesiz bunun sebebi iki devletin de kendi önceliklerinin olmasıdır. Zira Karahanlılar hâkim oldukları topraklara sahip çıkmak, Gazneliler ise Hindistan fetihlerini daha önemsemişlerdi. O bakımdan yanı başlarındaki güçlü bir devletle çatışma halinde olmaktansa formaliteden bile olsa barış halinde olmayı siyasetlerine daha uygun görmüşlerdir (Yılmaz 2021a: 61). Aralarındaki elçilik ilişkileri de daha çok dostluk antlaşmalar, ittifaklar ve akrabalık bağı kurmak gibi politikalar minvalinde şekillenmiştir (Nuhoğlu, 1995: 139).

1.3.1. Dostluk Teklifinde Bulunmak

Karahanlılar ve Gazneliler arasında ilk elçilik münasebetleri Sebüktegin döneminde başlamıştı. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Ebû Ali Sîmcûr ve Faik, Horasan'da uzun süren mücadelelerin sonunda herhangi bir sonuç alamamış, ikisi de Sâmânî hükümdarı ile barışmak istemiş, ancak iki tarafın elçisi Nuh b. Mansûr'un huzuruna gelince Nuh, Ebû Ali Sîmcûr'un elçisine iyi davranırken Faik'in elçisini hapsedmişti (Utbî, trhsz: 60-61; Usta, 2013: 259; Barthold, 2019: 281; Yılmaz, 2021a: 41). Bunun sebebi şüphesiz aralarına nifak sokmaktı. Faik sonrasında Karahanlılara sığınmış ve Ebû Ali Sîmcûr ise affedildiğini düşünerek Buhara'ya gitmiş ve tutuklanmıştı. Faik, İlig Nasr b. Ali'yi Sâmânîler üzerine yürümeye teşvik etmişti. Buhara'ya yürümeye karar veren İlig Nasr. b. Ali, Semerkând'ın yukarı sınırına kadar gelmişti. Bunu duyan Nuh. b Mansur, o sırada Belh'de bulunan ve tek kurtuluş yolu olarak gördüğü Sebüktegin'e hemen elçi göndererek kendisine yardım etmemesini ve son bir iyilik olarak Karahanlıları topraklarından çıkartmasını rica etmişti. Sebüktegin bu durumu ileri gelen adamları ile konuşmuş ve yardım etmeye karar vermişti (Utbî, trhz: 46; Merçil, 1989a: 10; Usta, 2013: 244-245; Yılmaz, 2021a: 36, 38-39; Göksu, 2021: 32).

Karahanlı hükümdarı, Sebüktegin'in Sâmânîlere yardım edeceğini ve savaş hazırlıklarını başladığını öğrenince hemen kendisine, saygın kişilerinden oluşan bir elçilik heyeti göndermiş ve dostluk teklifinde bulunmuştu (Utbî, trhsz: 64; Hunkan, 2011: 123; Usta, 2013: 264; Yılmaz, 2021a: 42; Göksu, 2021: 33). Gönderdiği mektupta,⁴⁴ “aralarında bir din kardeşliği olduğunu ve nefsi müdafaa dışında kendisine kastetmesinin uygun olmadığını, müsrif Sâmânîlerden bu memleketleri kurtararak, ülkenin mülkünü almak gerektiğini söylemiş ve birbirlerinin arasında husumetin değil dostluğun oluşmasının daha münasip olduğunu” ifade etmişti. Sebüktegin cevaben, Nuh b. Mansûr'un büyük bir padişah olduğunu ve İslâm üzerinde çok emeğinin olduğunu civardaki padişah ve beylerin hepsinin bu kadim devletin ve ailenin nimetiyle beslendiğini, “zor durumda kalınca bana dayandılar ben de onların memleketlerini koruyacağıma dair söz verdim” cevabını vermiş ve teklifini reddetmişti (Utbî, trhsz: 64; Hunkan, 2011: 123; Usta, 2013: 264; Yılmaz, 2021a: 42; Göksu, 2021: 33).

403/1013 senesinde Karahanlı hükümdarı İlig Nasr'ın vefat etmesi ile devletin batı politikasında bir değişim meydana gelmişti. Karahanlı Hakanı Togan Han Ahmed, İlig Nasr'ın yerine geçen diğer kardeşi Arslan Han Mansûr b. Ali'yi itaat altına almak ve doğuda Gayri Müsîm unsurların ülkeyi tehdit etmesi üzerine Gazneli-Karahanlı ilişkilerinde barış sürecini başlatmıştı (Hunkan, 2011:149; Yılmaz, 2021a: 63). Sultan Mahmûd'a gönderdiği mektupta, “Senin Hindistan gazaları ile uğraşman, benim de Gayri Müslîm Türklere karşı gazaya çıkmam, birbirimizle uğraşmaktan vazgeçmemiz hem Müslümanların hem de İslâm'ın hayrınadır” diyerek dostluk teklifinde bulunmuştu. Bu meselede her iki hükümdar da sahip oldukları başka meselelerini halledinceye kadar aralarında mücadelenin ertelenmesine yönelik bir önlem almıştı. Sultan Mahmûd bu öneriyi kabul etmiş ve birbirleri arasında hediyeleşme ile dostluk antlaşması yapılmıştı (İbnü'l-Esîr, 2016: VII/526-527; Müstevfî'yi Kazvînî, 2018: 316; Bayur, 1987: 153; Hunkan, 2011:149; Yılmaz, 2021a:63).

Sultan Mahmûd'un 421/1030 senesinde vefatından sonra taht mücadelesine girişen Emîr Mesûd Herât şehrindeyken kışı Belh'te geçirmek istemişti. Ancak Belh'e gitmeden önce

⁴⁴ Mektupta; “Günlerimiz ve saatlerimiz Türk, Hind kâfirleri ile mücadelelerle, hakka davet, dine ardım etmeye, şirk ve inat sahiplerinin kökünü kurutmaya, fîsk ve fesad takımlarını kahretmeye harcanmıştır. Sizinle dinî kardeşlik var. Nuh ise memleketin ortasında sürekli olarak, Horasan'ı Mâverâünnehr'i çalgıya, eğlenceye, şehvetlere, zevk ve sefaya sarf ediyor. Ondan İslâm'a bir medet, İslâm'ın sınırında birisini muhafazaya mukavemet ettiği yok. Bu memleketleri Nuh'tan kurtaralım. Bu memleketlerin mallarını, askerlerinizin içindeki din İslâm yardımcılarına, gazilere, serhand bekçilerine sarf edelim. Sizinle karşı karşıya gelip birbirimizin şerefini kırmak, aramızda husumet temeli atmak, bize mensup olanları tehlikelere bırakmak, öyle bir iştir ki bunun zararı bize, faydası başkasına olacaktır. Bu ise dürendeliğinden akıl ve tedbirden uzaktır. Bu muhakkandır ki, ben dinimizin gereği, diyanetimin icabı olarak ömrümün de mücadeleye kufr illerinde sevap aramaya tahsis etmiş olduğum kılıcımı, şeriatın ruhsatına mukaarın bir zaruret bir def'i mecbur olmadıkça ehli İslâm'ın yüzüne karşı çekmeye ahirette günah, vebal kazanmaya reva görmüyorum. Sen beni öldürmek için elini uzatacak olursan ben sana elimi uzatacak değilim, ben rabbi âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkarım” demiştir (Utbî, trhsz: 64).

Karahanlılar ile ilişkisini ele almak ve babası dönemindeki mevcut dostane ilişkileri sürdürmek maksadıyla Kadır Han’a bir mektup göndermişti (Beyhakî, 2019: 66-67). Bu Mektupta,⁴⁵ başta yazılması lazım gelen lakaplar ve dualardan sonra söze şöyle başlamıştı. “Hanın yanında şu malûmdur ki zamanın padişahları, büyük adamları, birbirleriyle dostluk yaparlar, hoş geçinmek yolunu tutarlar, daima uyuşmak ve karşılıklı antlaşmak için çalışırlar. Sonra aradaki bu hoş durumu o dereceye getirirler ki nihayet görüşürler. Bu tam samimi görüşme olur. Bunda, iki dost melikin birbirleriyle görüşmelerinde lazım gelen şartları yerine getirirler. Aralarında sözleşirler, muahedeler yaparlar, bunun hükümlerini icra ederler. Her iki taraf verdiği sözü tutar. Böylelikle aralarında birlik peyda olur, yabancılığı yaratan sebepler ortadan kalkar. Onlar böyle birlik havası içinde yaşarken tabii günün birinde hakkın emri peyda olur, saltanat tahtına veda edip giderler. Onların yerine tahta müstahak olan oğulları geçer. Bugün onların saltanat tahtı bizlere geçti, vaziyet her iki tarafça malûmdur. Aklın emrin ve tecrübelerin icap ettiği veçhile kurulmuş olan bu dostluk binalarının daha ziyade mamur edilmesi için çalışılsın ki dostlar her iki tarafın samimiyetini görmekle memnun ve mensur olsunlar, hasetçiler ve düşmanlar gözleri körlük, gönülleri perişanlıkla ömürlerinin sonuna erişsinler ve nihayet bütün âlem bilsin ki bizim hânedanımız birdir. Şimdi ise bu birlik daha da sağlam olmuştur. Hânedanların aralarında bir fark olmadığından Tanrı’nın inayetiyle bize gelen nimet ona sayılır. Mutemet adamlarımızdan olan Ebu’l-Kasım-i Hasîrî ile kadıların ileri gelenlerinden olan Kadı Ebû Tâhir Tebbânî aramızdaki dostluk ve ahitleri tazelemek için bu mektubumuzun arkasından o diyara –Tanrı diyarı korusun- gönderilecektir. Hanın sıhhat ve selâmet haberlerini ve işlerin yolunda gittiğini bir an evvel işitmek ve sevinmek için bu mektubumuzun cevabını mümkün mertebe süratle bekleriz ve bunu Tanrı’nın en büyük nimetlerinden sayarız-Tanrı’nın iradesi ve izniyle.” Emîr Mesûd Belh’e ulaştığı zaman Karahanlı hükümdarı Kadır Han Yusuf’la dostluk ve ahit yenileme kararını Zilhicce 421/ Kasım 1030 tarihinde bir kez daha belirtmişti (Beyhakî, 2019: 67-68, 71-72).

Gazneliler ve Selçuklular Nesâ Savaşından⁴⁶ sonra aralarında bir antlaşmaya varmışlardı (Yılmaz, 2021a: 234). Ancak bu antlaşma 22 Rebiülevvel 428/ 13 Ocak 1037 tarihinde Horasan’dan gelen mektuplarla son bulmuştu. Alınan haberde Türkmenlerin yağma

⁴⁵ Mektubun tam metni için bkz. (Beyhakî 2019: 69-72).

⁴⁶ 9 Şaban 426/19 Haziran 1035 tarihinde Selçukluların Nesâ taraflarında taşkınlıklar çıkartması ve ahaliyi rahatsız etmesinden dolayı Sultan Mesûd Selçukluların üzerine ordu sevk etme kararı almıştı. Ordunun başına ihtiyar ve tecrübeli Beydogdu’yu tâyin etmişti. Ordunun içerisinde kumandanların fazlalığından ötürü Beydogdu bu kolektif kumandanlık sistemine itiraz etse de sonuç değişmemiş ve Nesâ Savaşında Selçuklulara karşı yenilgi alınmıştı. Selçuklular bu savaşın sonucunda eskiden gayri meşrû bir kuvvet olarak görülürken artık yaşadıkları toprakları kılıçlarıyla hâkim olma hakkını elde etmiş meşrû bir güç haline gelmişti. Nesâ Savaşı Selçukluların devlet kurma yolunda büyük bir adımını oluşturmaktadır (Beyhakî, 2019: 448/150; Zahîrüddîn-i Nîşâbüri, 2018: 19; Köymen, 2016: I/214-216, 218).

yaptıkları, muhtelif kuvvetleri bozguna uğratarak birçok kişiyi esir aldıkları bilgisine ulaşmışlardı (Beyhakî, 2019: 483; Köymen, 2016: I/238; Yılmaz, 2021a: 239). Bu gelişmelerin ardından Sultan Mesûd, Vezir Ahmed b. Abdüssamed'i yanına çağırarak Türkmenler hakkında uzun uzadıya görüşmüşlerdi. Daha sonra Mesûd, vezire "Herât'a gitmesi lazım geldiğini zira artık Türkmenlerden doğruluk beklemenin hata olduğunu" söylemişti (Beyhakî, 2019: 483; Köymen, 2016: I/239; Yılmaz, 2021a: 239). Vezirin görevini tamamlayıp Gazne'ye dönmesinden sonra Sultan Mesûd devlet ricaliyle gerçekleştirdiği toplantıda Selçuklulara sağlanan Karahanlı desteği ile ilgilenmişti. Daha önce Kadı Ebû Nasr-ı Hubbîni yaptığı müzakerelerde Karahanlıların Selçuklulara desteğini tespit edip Sultana bildirmişti (Yılmaz, 2021a: 241). Bu bilgilerden sonra Gazneliler bu meselenin takibini sürdürmüşlerdi. Kadı Ebû Nasr-ı Hubbîni'yi doğrulayan kanıtlar ise onun şüphelerinden iki yıl sonra tespit edilmişti. Âmul yolunda yakalanan bir ayakkabı tamirci, şüpheli hareketlerinden dolayı sorgulanmıştı. Bu ayakkabıcıyı sorguladıkları vakit Karahanlı Buğra Han'ın casusu olduğunu ve Selçukluların yanına gitmek istediği, yanında bir takım mektuplar bulunduğu ve onları gizlediği anlaşılmıştı. Ayakkabıcı çantasından, kunduracı aletlerinden bir takım aletler çıkarmıştı. Bunların içleri oyulup içerisine pusulalar konulmuştu. Sonra ağacın ağzını testere talaşıyla kapatmışlar ve belli olmasın diye bir de ağacın üstü cilalanmıştı. Ayakkabıcı bunların hepsinin Buğra Han'ın huzurunda yapıldığını söylemişti. Ardından bu pusulalar Sultan Mesûd'a getirilmişti. Pusula Selçuklulara hitaben yazılmıştı. Buğra Han Selçukluları Gaznelilere karşı kıskırtıyor ve onlara "Siz dayanınız, ne kadar asker isterseniz biz size göndeririz" diyordu (Beyhakî, 2019: 493-494; Yılmaz, 2021a: 241). Sultan Mesûd bu durumu tehlikeli bulmuş ve Buğra Han'ın kardeşi Arslan Han'a hemen mektup yazdırarak bu durumun doğru olmadığını ve Han'ın buna rıza göstermemesi gerektiğini söylemesini buyurmuştu. Ancak Ebû Nasr Müşkân, Sultan'a, "Türkmenler bizi hiç sevmezler. Ben pek zaman Sultan Mahmûd'un, "Türkmenlerle yakınlık peyda etmek bizim için zaruret icabıdır, yoksa ellerine bir fırsat geçirdikleri vakit bizi bırakmazlar" dediğini işitmiştim. Bu doğrultuda ayakkabıcıyı Hindistan'a gönderelim orada ayakkabıcılığını yapsın. Bu pusulaları da mühürleyerek bir yere saklayalım. Arslan Han ve Buğra Han'ın yanına elçi gönderelim; lütuf ve mülâyemetle konuşsunlar. Arslan Han ile aramızda bir dostluk kuralım ve Buğra Han da bir fesatlık çıkarmasın" dedi. Sultan bu görüşü doğru bulmuş ve oy birliği ile seçilen İmam Ebû Sadık-ı Tebbânî elçi olarak 8 Zilkade 428/23 Ağustos 1037 tarihinde yola çıkmıştı. Bir buçuk yıl orada kalmış ve Hanlarla müzakerelerde bulunmuştu. Öyle ki Buğra Han, Tebbânî için "Bu adam tıpkı Ebû Hanîfe gibi münazara yapıyor, onun gibi hareket ediyor" demişti. Tebbânî orada bütün pürüzlü işleri düzelterek, dostluk dairesinde muahedeler yapmış ve Gazne'ye geldiği vakit bu başarısından dolayı

Nîşâbur kadılığı kendisine verilmişti (Beyhakî, 2019: 494-495; Barthold, 2019: 315; Yılmaz, 2021a: 243).

1.3.2. Evlilik İsteğinde Bulunmak

Karahanlılar ve Gazneliler arasında siyasî evlilikler meydana gelmiştir. Bu evlilikler sadece aile kurmak veya soyu devam ettirmek amacı gütmemekteydi. Kendi aralarında iş birliği sağlama, düşmanlığı azaltma ve siyasî ilişkiler kurmak amaçlanmıştı. Aralarındaki barış ve dostluğun sağlanması için başvurulan yöntemlerden biri de bu hânedanlar arasında yapılan evlilikler olmuştur. İki taraf bu şekilde kendi isteklerini kabul ettirmek ve karşı devlet üzerinde etki sahibi olmak istemişlerdi (Vardan, 2012: 9).

Buhara'yı alarak Sâ mânî Devletine son veren Karahanlılar, varisi olduklarını düşündükleri topraklar, Gazneliler tarafından ele geçirilmişti. Kısa sürede aralarında miras paylaşımı nedeni ile bir çatışma meydana gelmişti. İlig Nasr, Mâverâünnehr'den; Sultan Mahmûd, Horasan'dan savaş için Ceyhûn kıyısına orduları ile varmışlardı. Savaş hazırlıkları yapıyorken İlig Nasr ve Sultan Mahmûd Ceyhûn kıyısında buluşup antlaşma yapmışlardı. Bu antlaşmaya göre Ceyhûn iki taraf içinde sınır kabul edilmişti Mart 1001 (İbnü'l-Esîr, 1991: IX/154; Mîrhând, 2017: 52; Râvendî, I/1999: 86; Hunkan, 2011: 138; Yılmaz, 2021a: 61). İlig Nasr aynı zamanda muhtemelen niyetini saklayan bir samimiyet ile kızını Sultan Mahmûd'a vermeyi kabul etmişti. Sultan Mahmûd, Karahanlılar nezdinde hayli kıymetli olan İmâm Ebû et-Tayyib Sehl b. Muhammed b. Süleymân es-Salûkî ve Serahs⁴⁷ valisi amcası Togancuk'u sayısız altın külçeler, gümüş kaplar, Hind şalları, altınlı çini porselenler, dişi filler, cins atlar ve hörgüçlü develer ile Özkend'e göndermişti. İlig Nasr onları iyi karşılamış, nikâh işlemleri yapılana kadar onlara izzetü ikramda bulunmuştu. Türk prensesi elçilik heyeti ile birlikte değerli hediyeler eşliğinde geri gitmişti (Mîrhând, 2017: 54; Râvendî, 1999: I/86-87; Nazım, 1931: 47-48; Bayur, 1987: 142; Barthold, 2019: 289-290; Hunkan, 2011: 139-140; Merçil, 1987: 50; Yılmaz, 2021a: 61; Aydoğdu, 2018: 4).

İlig Nasr'ın 403/1013 senesinde ölmünden sonra yerine kardeşi Arslan Han Mansûr geçmişti. Kendisi Sultan Mahmûd ile ilişkileri ilerletmek ve barışçıl bir politika izlemeyi amaçlamıştı. Mahmûd'a gönderdiği mektupla dostluğunu yeniledi. Arslan Han Mansûr, İlig Nasr hayattayken Sultan Mahmûd ile ilişkileri daha da güçlendirmek için kızını Emîr Mesûd

⁴⁷ Serahs; Günümüzde İran, Afganistan ve Türkmenistan sınırları içerisinde bulunan ve Horasan bölgesinin Güney Türkmenistan bölgesinde yer alan tarihî bir şehirdir. Nîşâbûr ve Merv arasında kurulmuş düz bir şehirdir. Mukaddesî, Serahs şehrini ayrı bir eyalet olarak kabul etmemiş, Merv şehrinin bir parçası olarak değerlendirmiştir (Havkal, 2021: 337; Ebü'l-Fidâ, 2022: 354; Mukaddesî, 2023: 324; Sayan, 2009: 539).

ile nişanlamış ve İlig Nasr'ın onayını da almıştı. Arslan Han Mansûr elçilik aracılığıyla kızını kıymetli hediyeler ve çeyizler ile Belh'te bulunan Mesûd'a göndermiş, 1017-1018 senesinde gösterişli bir düğünden sonra Sultan Mahmûd'un oğlu Mesûd ile nikâhlanmıştı (Yılmaz, 2021a: 63).

Sultan Mesûd da Karahanlılar ile ilişkilerini güçlendirmek ve dostluk kurmak amacıyla Ebû'l Kâsım Harîsî ile kadıların ileri gelenlerinden Kadı Ebû Tâhir Tebbânî'yi elçi olarak Kadir Han Yusuf'un yanına göndermişti. Bu iki taraf arasında Sultan Mahmûd devrinde yapılan Semerkând antlaşmasına göre iki hânedan arasında akrabalık tesis edilecekti. Karahanlı hükümdarının kızı Şâh Hâtûn, Sultan Mahmûd'un oğlu Muhammed ile evlenecekti, ancak o hapiste olduğu için evlilik gerçekleşmemişti. Emîr Mesûd ise kızın kendisiyle nişanlanması istemişti. Kadir Han, Yusuf'un oğlu Buğrategin (Arslan Han)'ın kızı ile de Emîr Mesûd'un oğlu Mevdûd'un evlenmesi için 28 Rebiülevvel 422/25 Mart 1031 tarihinde yukarıda bahsedilen elçileri göndermişti (Beyhaki, 2019: 393; Merçil, 1989a: 56; Hunkan, 2011: 169; Yılmaz, 2021a: 118; Aydoğdu, 2018: 9-10). Elçilerin gidişlerinden uzun bir süre geçtikten sonra 15 Recep 423/27 Haziran 1032 tarihinde Emîr Mesûd'a haberciler gönderilerek onların Kaşgar'da tutuldukları haberini vermişlerdi. Elçiler iki devlet arasında antlaşmayı yaptıklarını, fakat bu sırada Kadir Han Yusuf'un vefat ettiğini ve yerine oğlu Arslan Han'ın geçtiğini ve elçilerin dönüşlerinin geciktiğini belirtmişlerdi. Türkistan'da işler yoluna girince Gazne elçileri, antlaşmayı yaparak gelinler ve Arslan Han'ın elçileri ile birlikte geri dönmüşler, fakat Emîr Mevdûd için nikâhlanmış olan kız ile elçilerden Kadı Ebû Tâhir Tebbânî rahatsızlanarak ölmüşledi. Gazne'ye kabile 19 Şevval 425/6 Eylül 1034 senesinde ulaşmıştı (Barthold, 2019: 310; Hunkan, 2011: 169; Yılmaz, 2021a: 125-126)). Gazne şehri kutlamalar için muazzam şekilde süslenmiş, gelin Belh yolu üzerinde Gazne'ye ulaştığında saltanat tahtına oturtulmuş ve onun için süslemeler yapılmıştı. Emîr Mesûd, Ebû'l-Kâsım Harîsî ile gizlice görüşmüş ve bu görüşme ikindi namazına kadar sürmüştü. Bu gelişmelerden üç gün sonra Arslan Han'ın elçileri büyük bir merasimle Mesûd'un huzuruna getirilmiş, iki devlet arasında antlaşma kararlaştırılmış ve Mesûd'un iltifat ve ihsanlarına mazhar olduktan sona ise memleketlerine gönderilmişlerdi. Elçiler gittikten sonra iki devlet arasında dostane ilişkiler devam etmişti (Beyhakî, 2019: 393; Barthold, 2019: 310; Merçil, 1989a: 56; Hunkan, 2011: 170; Yılmaz, 2021a: 126).

1.3.3. Şikâyet Bildirmek

Yukarıda bahsettiğimiz üzere Sultan Mesûd tahta geçmesinin ardından Karahanlılar ve Gazneliler arasında akrabalık tesis edilmiş ve dostluk kurulmuştu. Düğünler yapıldıktan sonra Buğra Han elçilerle beraber bir hâcibi, hoca ile birlikte elçi olarak Gazne'ye göndererek, Sultan Mahmûd'un kızı Hurre Zeynep'in gönderilmesini istemişti (Beyhakî, 2019: 493; Barthold, 2019: 315; Aydoğdu, 2018: 10; Koç, 2019: 22-23). Mesûd da bu teklife razı olmuş fakat Buğra Han'ın kardeşi Arslan Han bir dedikodu çıkarmıştı. Buğra Han'ı karısı olacak Hurre Zeynep'in Sultan Mahmûd'un kızı olması ve Sultan Mesûd'un da kardeşi olması hasebiyle babası Mahmûd'un mirasında hissesi olması lazım geldiğine dair iddialarda bulunmuştu. Bu Sultan Mesûd'un kulağına gittiğinde çok sinirlenmiş ve Buğra Han'ın elçilerinin Hurre Zeynep isteğini gerçekleştirmeden güzel söz ve aldatıcı sözlerle geri göndermişti. Ardından Arslan Han'a bir şikâyetname yazarak göndermişti. Mektubunda bundan sonra ham tamahlarda bulunmamasını kendisine bildirmişti. Buğra Han düşünmeden böyle mânasız sözler söylemesinden ötürü Arslan Han'a ağır sözler söylemiş ve kendisini o denli incitmiştir ki kardeşiyle arasındaki münasebeti kesmişti (Beyhakî, 2019: 493; Barthold, 2019: 315; Aydoğdu, 2018: 10; Koç, 2019: 22-23).

1.3.4. Bilimsel Tartışmalar

Sultan Mahmûd, İslâm'ın doğusunda tek rakibi olarak gördüğü Karahanlılara karşı üstünlüğünü kabul ettirme çabası içerisindeydi. Öyle ki bu üstünlük edebî alanda da kendisini göstermişti. Sultan Mahmûd, bir elçi'yi Buğra Han'ın huzuruna göndermiş, mektubunda, “Allah katında sizin en üstününüz, (Allah'tan) en çok sakınanınızdır” âyetinin açıklaması yer almaktaydı. Uzmanlar açıklamalarında Allah'tan korkma ve sakınma eksikliğinin bilgisizlikten olduğu kanaatine varmışlardı. Çünkü insan ruhunun bir eksikliği, bilgisizlik eksikliğinden daha kötü değildir. Allah'ın “Kendisine ilim verilenler derecelerle yükseltilir” sözü, bu meselenin doğruluğuna kanıttır (Hunkan, 2011: 165). Daha sonra Buğra Han'a biz Mâverâünnehr fakihleri ve doğu ülkesi bilginlerini en erdemli Hakan'ınıza haber vermeye çağırıyoruz ki, cevaplamak zaruri değildir. Nübüvvet, salâyet, din, İslâm, iman, ihsan, takva, emri maruf, nehyi anilmünker, sırat, mizan, rahmet, şefkat, adalet ve erdem nedir? Didi ve mektubu tamamladı. Buğra Han mektubu okuduktan sonra Mâverâünnehr ve ülkenin diğer bölgelerinden fakihleri çağırması ve bu konu üzerinde istişare etmişti. Kendilerine dört ay içerisinde bu konu hakkında bir kitap yazmalarını söylemişti. Fakat buna gerek kalmamış ve Buğra Han'ın oldukça bilgili, nesirde ve nazımda bir deniz belagatlı ve erdemli kâtibi

Muhammed b. Abduh, bu soruyu iki kelime ile cevaplamıştı. “Allah’ın elçisi buyurdu ki, “Allah’ın emrini yüceltme ve yarattıklarına şefkat” fakihler bu cevabı beğenmiş ve bunun tam bir cevap olacağını söylemişlerdi. Buğra Han çok sevinmiş ve hemen elçisini göndererek cevabını iletmiş ve Gazneliler tarafından cevap yeterli bulunmuştu (Hunkan, 2011: 165-166; Zeki, 2018: 71).

1.3.5. Yardım İsteğinde Bulunmak

Sultan Mahmûd vefat ettikten sonra oğulları Muhammed ve Mesûd arasında taht mücadelesi yaşanmıştı. Muhammed devletin bazı ileri gelenleri tarafından tahta oturtulmuş, ancak aynı kişiler Sultan Muhammed’in zevk, sefa ve şarap içmekle meşgul olması, devlet işlerini aksatması sebebiyle rahatsız olmuşlardı ve Mesûd’a elçi ile mektup göndererek özürlerinin ve itaatlerini arz ettikten sonra Gazne’ye gelmesini ve tahta oturmasını istediler (Beyhakî, 2019: 17; Şebânkâreî, 2021: 51; Yılmaz, 2021a: 98). Emîr Mesûd, Nîşâbûr’a⁴⁸ 10 Şâban 421/13 Ağustos 1030 tarihinde gelmiş ve buradaki halk kendisini sevinçle karşılamıştı. Bir süre Nîşâbûr’da kaldıktan sonra 15 Ramazan 421/16 Eylül 1030 tarihinde Nîşâbûr’dan hareket ederek 28 Ramazan 421/29 Eylül 1030 tarihinde Herât’a gitmişti (Beyhakî, 2019: 41; Yılmaz, 2021a: 99-100). Sultan Muhammed ise zevk ve sefa içerisinde hareke ediyordu. Sultan Muhammed’in halini gören yakınında bulunan devlet adamları eğer tedbirini almazsa tahtı kaybedeceğini söyleyerek onu uyarmıştı. Muhammed tahta geçtikten dört ay sonra ilk kez kardeşi Mesûd üzerine bir askerî harekât düzenlemeye kara verdi (Beyhakî, 2019a: 16; Şebânkâreî, 2021: 53; Yılmaz, 2021a: 100). Hârezm Valisi Altuntaş⁴⁹ sürekli olarak Sultan Muhammed’e mektuplar göndererek kendisinin kardeşi ile çekişmemesini ve ona tabi olmasını ısrarla söylese de Muhammed dinlememiş ve büyük bir ordu toplayarak 1 Ramazan 421/2 Eylül 1030 tarihinde Tekînâbâd’a gelerek Ramazan bayramına kadar burada beklemişti. Diğer yandan Emîr Mesûd Herât yolundayken kardeşinin yaptıklarını haber almış, ancak kardeşine karşı koyabilecek bir güce sahip olmadığı için Karahanlıların Buhara ve Semerkând hükümdarı

⁴⁸ Nîşâbûr; otuz altı derece, on iki ya da on üç dakika Doğu boylamı içerisinde yer almıştı (Pırlanta, 2013: 60). Horasan bölgesinin dört büyük şehri olan Belh, Merv ve Herât’tan sonra Nîşâbûr gelir. Binâlûd Dağı’nın güneybatısında, denizden yüksekliği 1210 m. dir. Tahran’ı Meşhed’e bağlayan yol üzerinde yer almaktadır (Özgüdenli, 2007: 149).

⁴⁹ Altuntaş, Türk soyundan bir köle olup, Gazneli ordusunda kumandan olarak görev almış, Sebüktegin zamanında, hükümdarın hassa ordusunda en yüksek mertebe olan büyük hâcibliğe yükselmişti. 1000-1001 senesinde Sultan Mahmûd tarafından Herât valiliğine tâyin edilmişti. 1017 senesinde Hârezm’in alınmasıyla Hârezmşâh ünvanı ile buraya vali olarak tâyin edilmişti. Vefat tarihi olan 1032 senesine kadar görevini yapmıştır (Barthold, 1979: 390; Özaydın, 1989: 547; Erdoğan, 2013: 157).

Alitegin'e,⁵⁰ Ebu'l-Kâsım er-Rehhâl adlı elçiye göndererek yardım istedi. Ancak yakınındaki tecrübeli devlet adamları bu hareketinin son derece tehlikeli olabileceğini, eğer Gazne tahtını Alitegin sayesinde elde ederse bunun devletin bekası için bir tehlike oluşturabileceğini aynı zamanda Alitegin'in sadece Huttelan⁵¹ ile yetinmeyerek başka vilâyetlere de göz dikeceğini ısrarla uzun uzadıya anlattılar. Ancak Emîr Mesûd onları dinlemeyerek Alitegin'e elçi gönderdi (Beyhakî, 2019: 58; Merçil, 1989a: 53-54; Yılmaz, 2021a: 101). Mesûd elçiye verdiği mektubunda; Alitegin'e Gazne tahtını ele geçirmek için kardeşinin üzerine yürüyeceğini, ya kendisi ya da evlatlarından birisine tam donanımlı kuvvet vererek yardımda bulunursa zafer kazandıktan sonra orada bulunan en meşhur vilâyetlerden biri olan Huttelan'ı onlardan birine bırakacağını teklif etmişti. Mesûd aynı zamanda ordusunu güçlendirmek için Türkmenleri de hizmetine almıştı. Mesûd Alitegin'in yardımı olmadan mücadeleyi kazanmışdı ama bu iki hamlesi sonraki süreçte devleti zor duruma düşürmüştü (Beyhakî, 2019: 58; Merçil, 1989a: 53-54; Merçil, 2013a: 47; Yılmaz, 2021a: 100-101).

Sultan Mesûd, Gazneliler ile Selçuklular arasında yaşanan Dandanakan Savaşı'ndaki mağlubiyetinin ardından, Türkistan hanlarının bu gibi hallerde hemen haberlerinin olacağını düşünmüştü. Sultan Mesûd Beyhakî'ye Karahanlılara bu yenilgi haberinin, Selçuklu müjdeleyicileri ilemeden önce yazılması gerektiğini söyleyerek bir mektup yazdırmıştı. Arslan Han'a gönderilen mektupta Horasan'da meydana gelen olaylar hakkında bilgi vermiş, gelip geçici olan bu durum karşısında, aralarında çok eskiden beri tesis edilmiş olan dostluğa binaen askerî yardımda bulunması hatta mümkünse bizzat gelerek bu belayı def edilmesi gerektiğini rica etmişti. Ancak Arslan Han'ın bu sırada ülke içinde yaşanan şiddetli iç savaşların ve bozulan dengelerin yarattığı kargaşa ortamı nedeniyle Sultan Mesûd'a yardım etmesi mümkün olmamıştı (Beyhakî, 2019: 595-597; Yılmaz, 2021a: 295-296).

1.4. Büyük Selçuklu Devleti ile Elçi Teatisi

Selçuklular, 312/925-318/930 seneleri arasında Oğuz Yabgu Devleti'nden (160/776-447/1055) ayrılarak Cend⁵² bölgesine gelmişler ve burada Sâmânîler ile münasebete geçerek

⁵⁰ Karahanlılar hânedanın bir üyesidir. 1002-1003 senesinde ilk olarak Sâmânîlerin ortadan kaldırılması olayında tarih sahnesine çıkmıştır. 1020-1021 senesinde Buhara'yı ele geçirmiştir. 1032 senesinde ise Gaznelere karşı kazanmış olduğu Debûsiye zaferinin sonucunda Kutlug Ordu'da müstakil bir devlet kurmuştur (Hunkan,2007: 35).

⁵¹ Huttelan; Ceyhun Nehri'nin kuzeyindeki bölgedir. Sind bölgesi sınırlarındadır ve başkenti Hulbuk'tur. Gaznelilerin ilk dönemlerinde Huttelan, Gazneliler ve Karahanlılar arasında tampon bölge olması açısından stratejik bir öneme sahip olmuştur (Yılmaz, 2021b: 43-44).

⁵² Cend şehri, günümüzde Kazakistan'ın Kızılorda eyaletine bağlı bulunan Kazalinsk şehri civarındaki Can Kala kalıntıları yerinde bulunmaktadır. Sir Derya Nehri'ne 4-5 km mesafede çöl ortasında yer almaktadır. Geçmişte

Müslüman olmuşlardı. Daha sonra dıştan ve içten birçok Oğuz kitlelerinin gelmesiyle artan nüfusları sebebiyle Cend bölgesi ve çevresi Selçukluların sürüleri için dar gelmeye başlamış ve Sâmânîler tarafından kendilerine Buhâra yakınlarında bulunan Nur kasabası verilerek sürülerini otlatmalarına müsaade edilmişti (375/985-376/986) (Râvendî, 1999: I/85; Müstevfî'yi Kazvîni, 2018: 342; Zahirüddîn-i Nîşâbûrî, 2018: 14; Şebânkâreî, 2021: 72; Cüzcanî, 2020: 59; Hüseyinî, 1999: 2; Köymen, 2016: I/29,34-35; Merçil, 2017: 15; Kafesoğlu, 1972: 8; Bündârî, 1999: 2; Agacanov, 2015: 294; Göksu, 2020: 16). Selçuklular ve Gaznelilerin münasebetlerini daha iyi anlamak açısından Selçukluların Mâverâünnehr'e inişleri sırasında içinde bulundukları jeopolitik konumunu açıklamak yerinde olacaktır. Doğu hududu üzerinde Karahanlılar, Mâverâünnehr ve Horasan'da Sâmânîler, bugünün Afganistan ve Pakistan bölgesinde Gazneliler, Batı İran ve Irak'ta Büveyhîler, Mısır ve Suriye'de Fâtımîler bulunmaktaydı (Köymen, I/2016: 36-37). Selçuklular yukarıda belirtilen tüm devletlerle münasebetlerde bulunmuşlardı. Sonraki yıllarda Sâmânîlerin yıkılması ve onlara ait olan bölgeleri Karahanlılar ve Gaznelilerin hâkim olması Selçuklular ve Gazneliler arasındaki münasebetleri kaçınılmaz kılmış, zira süreç içerisinde Selçuklular bölgedeki devletlerle ittifaklar ve antlaşmalara girerek siyasi sahnede yerini almış ve giderek güçlenmişlerdi.

Sultan Mahmûd döneminde Selçukluların özellikle askerî kuvvet olarak faydalanılabileceği düşünülerek, Tûs Valisi Arslan Câzib'in tüm muhalefetine rağmen Selçukluların Ceyhun nehrini geçmelerine müsaade edilmişti. Belki de bu karar Gazneli Devleti adına alınmış olan en yanlış kararlardan birisi olmuştur (Selçuknâme, 2014: 18; Râvendî, I/1999: 91; Gerdîzî, 2022: 66; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, 2010: 80-81; Hüseyinî, 1999: 2; Merçil, 1989a: 38; Bündârî, 1999: 3; Palabıyık, 2023:45). Zira Selçuklular ilk başlarda Sultan Mesûd ve belirli çevreler tarafından fazla dikkate alınmayan hatta çoban olarak nitelendirilen bir topluluk iken, süreç içerisinde bölgede göz ardı edilmeyecek kadar güçlenmiş ve Gazneliler ile aralarında galibiyet ile sonuçlanan savaşlar olmuştu. Gaznelilerin bölgedeki hâkimiyetini zayıflatmışlar ve Dandanakan Savaşı'ndan sonra yıkılma sürecine girmelerine sebep olmuşlardı (Yılmaz, 2021a: 6). Bu sürecin somut bir sonucu olarak Selçuklular hem kuruluş sürecinde hem de Dandanakan Savaşı sonrasında Gaznelilerle muhtelif sebeplerden ötürü aralarında elçiler gidip gelmiştir.

Cend şehri Oğuz memleketi içerisinde İslâm ülkeleri hududunda önemli bir uç şehriydi. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Yılmaz, 2023: 98).

1.4.1. Yurt Talep Etmek, Hizmete Kabul Talebi ve Vergi

8 Recep 426/19 Mayıs 1035 tarihinde Horasan Divân-ı Reisi Sûrî tarafından Ferâve'den gönderilen iki hızlı süvari, Ebû Nasr Müşkân ve Ebu'l-Fazl Beyhakî'nin yanına gelmişlerdi. Getirdikleri mektubu okuyan Müşkân hemen saraya Sultan Mesûd'un yanına gitmiş ve Selçukluların Ceyhûn'u geçerek Dih-i Gumbedân Çölü yolundan Merv tarafına geldikleri, Nesâ şehrinin tahliye edilip kendilerine verilmesi için Sûrî'den yardım talep ettikleri yazmadığını söylemişti (Beyhakî, 2019: 435; Râvendî, 1999: I/91; Köymen 2016: I/197; Merçil, 1989a: 63; Merçil, 2017: 21; Yılmaz, 2021a: 223; Göksu, 2020: 29-30). Selçuklular Horasan'a gelme nedenlerini açıklayarak bundan sonra Gazneli Devleti'ne tabi olacaklarını, içlerinden birini sarayda bulunduracaklarını, geri kalanlarının sultanın verdiği her işi yapmaya hazır olduklarını bildirtmişlerdi. Bu hizmetin karşılığı olarak Nesâ ve Ferâve şehirlerinin kendilerine verilmesini istemişlerdi (Beyhakî, 2019: 457; Gerdîzî, 2022: 74; Köymen, 2016: I/198-200; Agacanov, 2006: 82; Agacanov, 2015: 309; Palabıyık, 2007: 7; Yılmaz, 2021a: 223-224; Göksu, 2020: 30-31). Sultan Mesûd gelen mektupları okuduktan sonra sinirlenmiş ve hemen Türkmenleri Horasan'dan çıkartmak için bir ordunun gönderilmesine karar vermişti. Bunun üzerine Sultan Mesûd 22 Recep 426/2 Haziran 1035 tarihinde Nîşâbûr'a gelmiş ve Gazneli ordusu 9 Şâban 426/19 Haziran 1035 tarihinde Nîşâbur'dan Tûs üzerinden Nesâ'ya yönelmişti (Merçil, 1989a: 63; Yılmaz, 2021a: 224, 226-227; Göksu, 2020: 31). Henüz Nesâ'ya ulaşmadan Selçuklular tarafından bir elçi gelmiş ve gelen bu elçi Beytoğdu'nun huzuruna getirilince elçi Selçuklular adına şunları söylemişti; “Biz bendeyiz ve itaat üzerineyiz. Bizi kabul eder ve otlak gösterirseniz, biz bu işlerden elimizi çekeriz. Kimse de bizden incinmez.” Bu söyler üzerine Beydoğdu elçiyi azarladı ve ona, “Bizimle sizinle aramızda kılıç vardır. Eğer gücünüz varsa ferman yazıp kendinizden birisiyle Melik Mesûd'a gönderin ve bu özü ondan isteyin ve geri dönmek için bize mektup getirin aksi halde biz hiçbir zaman geri dönmeyiz” dedikten sonra elçiyi geri gönderdi (Gerdîzî, 2022: 74; Agacanov, 2006: 82-83; Yılmaz, 2021a: 227; Göksu, 2020: 31-32).

Sultan Mesûd, 19 Muharrem 428/12 Kasım 1036 tarihinde Büst'te iken Selçuklular tarafından biri Buharalı ihtiyar âlim biri ise Türkmen olan iki elçi ordugâha gelmişti. Ertesi gün Sultan, huzura kabul için izin vermiş ve elçiler Sultan'a saygılarını sunduktan sonra vezirin divanına götürülmüş ve Divân-ı Risâlet Reisi Ebû Nasr Müşkân'da oraya gelmiş, elçilerle müzakereye başlamıştı. Elçiler tarafından getirilen mektup, Vezir Ahmed b. Abdüssamed'e hitaben yazılmış bir mektuptu. Mektupta; “Bizden şimdiye kadar hiçbir zaman taşkınlık ve sarkıntılık olmamıştır. Horasan'da başka Türkmenlerin bulunması gizli bir husus değildir.

Buraya bunlardan daha fazla gelecektir, çünkü Ceyhun ve Balhan Dağları yolu açıktır. Bize verilen vilâyet ise dardır, bizim ahalimizi almıyor. Vezir Ahmed b. Abdüssamed araya girsin, sultandan çölün etrafında bulunan Merv, Serahs ve Bâverd gibi şehirlerin bize verilmesini dalalet etsin. Orada sâhib-i beridler, kadılar ve sultan tarafından sâhib-i divân bulunsun; onlar bizden vergi alsınlar, bize Bistegânî⁵³ versinler. Asker olarak Sultan'ın ordusunda çalışalım. Horasan'ı müfsitlerden temizleyelim. Eğer Irak veyahut başka yerde de yapılacak bir hizmet varsa onu da yapaya hazırız. En müşkül işler de olsa yine yapmaktan çekinmeyiz.” Sultan Mesûd bu teklife sinirlense de elçileri iyi sözle 25 Muharrem 428/18 Kasım 1030 tarihinde geri göndermiştir (Beyhakî, 2019: 470-471; Köymen, 2016: I/232-233; Yılmaz, 2021a: 237-238).

1.4.2. Af ve Özür Dilemek

Gaznelilerin Nesâ'da Selçuklulara karşı kaybettikleri savaş son derece önemlidir. Zira Türkmenler bir bakıma sığıntı ve Gazneli Devleti'nin toprak bütünlüğünü bozmuş gayri meşrû bir kuvvet olarak görülmekteydi. Ancak bahsedilen savaştan sonra yaşadıkları topraklara kılıçla hâkim olmuş ve meşrû kuvvet haline gelmişlerdi (Köymen, 2016: I/218; Yılmaz, 2021a: 230). Gazneliler bu savaştan ötürü başta Sultan Mesûd olmak üzere herkes çok üzölmüşlerdi (Beyhakî, 2019: 451; Köymen, 2016: I/219; Yılmaz, 2021a: 230; Göksu, 2020: 33). Gazneli sarayı savaş mağlubiyetinin ardından aralarında yaptıkları müzakerelerde Sultan Mesûd'u teselli etmek amacıyla bu mağlubiyetin bir kaza olduğunu, kumandanlar arasında birlik olamamasından dolayı böyle bir sonuç aldıklarını, ancak telafisinin mümkün olabileceğini söylemişlerdi. Selçuklular açısından ise Şâban-Ramazan 426/Temmuz 1035 tarihinde ayan, kumandan ve ihtiyarlarla yaptıkları kurultayda kendileri için her ne kadar savaşı kazanmış olsalar da bunun bir kaza veya tesadüf olduğunu düşünmüşlerdi (Beyhakî, 2019: 452; Köymen, 2016: I/219; Yılmaz, 2021a: 230; Göksu: 2020: 32). Aslında onları yenmediklerini sadece kendilerini savunduklarını ancak Gaznelilerin kumandanlarının tedbirsizliğinden ötürü şans eseri yendiklerini düşünmüşlerdi. Ayrıca Mesûd'un büyük bir padişah olduğunu, asker ve kumandanlarının bir hayli fazla olduğunu, olup bitenlerden dolayı Gaznelilere bir elçi gönderilerek itaat ve özür dilenmesi gerektiğini söylemişlerdi (Beyhakî, 2019:455; Merçil, 2017: 32; Yılmaz, 2021a: 231) Selçuklular, Buhârâlı bir âlimi elçi olarak Gaznelilere gönderilmiştir. Elçilerin yanlarında getirdikleri mektup Vezir Ahmed b. Abdüssamed'e hitaben yazılmış bir mektuptu. Selçuklular bu mektupta, “Biz Sûrî'yi arada vasıta yapmak, ondan yardım beklemek hususunda hata ettik. Sûrî, hiddetli, asabî bir adamdır; işin akıbetini

⁵³ Bistegânî; Gulamlara yılda dört kez verilen maaştır (Merçil, 1996a: 182).

düşünemedi, nihayet Emîr'i üzerimize asker sevk edecek hale getirdi. Yoksa Emîr'in mansur ordusuna karşı kılıç çekmek bizim haddimiz miydi? Fakat Emîr'in askerleri koyun sürüsüne düşmüş bir kurt gibi içlerimize daldılar. Biz aman istiyorduk; onlar bizim evimize barkımıza hücum ettiler. Artık bizim nefsimizi müdafadan başka ney yapmak mümkün olmadı? Ne de olsa can tatlıdır. Şimdi biz size evvel söylediğimiz sözümüzdeyiz. Eğer Hâce (Abdüssamed) muvafık görürse devlet ile bizim aramıza girsin. Hâce Hârezmşâh Altuntaş zamanında Hârezm'de bulunmuş, Hârezm'in ekmeğini tuzunu yemiştir. Onun hakkını gözet sin, bize yardım etsin, özürlerimizi kabul etmesi için Emîr'in bize karşı gönlünü hoş yapsın, sizin kalbimize sükûnet verecek bir tarzda bu mektubumuzun cevabını göndersin, ta ki bu mesele uzamasın, bir an evvel bitsin. Biz muti kullarız, devletin iyiliğinden başka arzumuz yok” demişlerdir (Beyhakî, 2019: 455; Köymen, 2016: I/223-234; Yılmaz, 2021a: 232). Sultan Mesûd, bu tekliften pek hoşlanmasa da Ahmed b. Abdüssamed ve Ebû Nasr Müşkân'ın ısrarlarıyla bir antlaşma yapılması kararlaştırıldı. Buharalı âlim ile birlikte Gaznelilerden Kadı Ebû Nasr-ı Hubbîni, Selçuklulara elçi olarak gönderilmiştir. Elçiler 2 Ramazan 426/11 Temmuz 1035 tarihinde Nîşâbûr'dan ayrılmışlardır. Uzun bir süre orada kaldıktan sonra 19 Şevval 426/27 Ağustos 1035 tarihinde geri dönmüşlerdi. Uzun süre gerçekleşen müzakerelerin sonucunda Nesâ, Ferâve ve Dîhîstan Selçuklu reisleri olan Tuğrul Bey, Çağrı Bey ve Musa Yapgu'ya verilmişti (Beyhakî, 2019: 457; Zahîrüddîn-i Nîşâbûrî, 2018: 18; Sümer, 2016: 104; Köymen, 2016: I/225; Merçil, 2017: 21; Agacanov, 2015: 309; Yılmaz, 2021a: 232-233; Göksu, 2020: 32; Göksu, 2021: 59).

Selçuklu hümümdarı Sultan Melikşâh'ın kardeşi Tekiş 477/1084 yılında isyan etmiş ve Sultan Melikşâh, Tekiş'in bu isyanında Sultan İbrâhim'in rolu olduğunu düşünmüştü. Sultan Melikşâh, Sultan İbrâhim'e elçi göndererek “ Kardeşimle neler yaptın, yani onu güya bir tür iyilik yapıp bana karşı isyan ettirdin. Ben, onu kuşatıp etkisiz bir konuma getirdim. Bu nedenle, onu senin memleketinden başka hiçbir yerden yiyecek alacak imkânı kalmamıştı. Eğer sen, ona yiyecek verilmesi hususunda engel olursan, yani ona yiyecek vermezsen o takdirde senden beklediğim gerçekleşir, yok eğer ona yiyecek verme hususunda yardım edersen aramızdaki antlaşmayı bozmuş olursun” dedi (Sıbt İbnu'l-Cevzî, 2011: 263). Bunun üzerine Sultan İbrâhim, Melikşâh'a haber gönderip özür diledi ve kardeşiyle aralarını bulup düzeltme hususunda aracı olacağını, üstü kapalı da olsa bildirdi. Ardından Sultan İbrâhim, Sultan Melikşâh'ın kardeşi Tekiş'i bağışlaması için hâcib ve emîrlerden oluşan bir elçilik heyeti gönderdi (Sıbt İbnu'l-Cevzî, 2011: 263). Sultan Melikşâh elçiye, “Biz, şuan bulunduğumuz konumdan vazgeçip çekilecek olursak bu kez size karşı harekete geçeriz; çünkü senin emîrin, Tekiş'i bize karşı ayaklanmaya teşvik etti” dedi. Bunun üzerine elçi, “Benim emîrim diyor ki

“ Ben, sen sultanla aramızda olan ahde, Gazne’den vazgeçip halkını ve mallarını Hindistan’a nakletmek zorunda kalsam da sadık bulunuyorum ve bu ahdi sürdürüyorum. Sana karşı çıkıp seninle savaşmaktan Tanrı beni korusun, bu hususta Tanrı’ya sığınırım. Aksine ben, sana taat etmek sûretiyle kalbindeki, benim hakkımda olumsuz şeyler ortadan kalkar” dedi. Bunun üzerine sultan elçiye “ Biz bu cahil köle için ahd hususunda emîrinizin karışmasını istemeyiz ve bunu berteraf ederiz; Tekiş için de emîrinizle dostluk ve yakınlığımızı bozulmayı yeğlemeyiz” demiştir (Sıbt İbnu’l-Cevzî, 2011: 265).

Sultan Behramşâh’ın (512/1118-552/1157)⁵⁴ saltanatı 1119 yılından 1134 tarihine kadar sakin ve huzurlu geçmişti, ancak bu tarihten sonra Behramşâh, Selçuklu Sultanı Sencer’e itaatsiz davranmaya başlamıştı. Aralarında kararlaştırdıkları iki yüz elli bin dirhemi gönderdiği gibi (Merçil, 1989a: 88) Behramşâh’ın halka kötü davrandığı ve insanların mallarına el koyduğu haberi de Sencer’e ulaşmıştı. Sultan Sencer, Gazne’ye doğru yola çıkmış ve Büst’e geldiğinde kış bastırmıştı. Behramşâh Sultan Sencer’in kış şartlarında Gezne’ye gelebileceğini düşünmediği için hazırlık yapmamıştı. Sultan Sencer’in Gazne yakınlarında olduğunu duyduğunda çok korkmuş ve hemen Sencer’e elçi göndererek itaatsiz davranışlarında dolayı özür dilemişti (Merçil, 1989a: 88). Sultan Sencer sadece huzuruna geldiği takdirde onu affedeceğini söyleyince Sultan Sencer ile buluşmaktan korkarak maiyetiyle birlikte Hindistan’a kaçmıştı. Bu olaydan sonra Sultan Sencer Gazne’ye girmiş ve Behramşâh bütün hazînesine ve servetine el koymuştu. Behramşâh, Hindistan’dan Sencer’e mektup yazmış ve kendisinden özür dileyerek korktuğu için huzuruna gelmediğini iletmış, Sultan Sencer samimiyetine güvenerek onu tekrar Gazne tahtında bırakmıştı (Merçil, 1989a: 88-89).

1.4.3. Antlaşma Yapmak

Yukarıda belirttiğimiz üzere Selçuklular Nesâ Savaşı sonrası elçilerini göndererek özür dilemişlerdi. Vezir Ahmed b. Abdüssamed bu mektubu okuyup elçinin beyanını dinledikten sonra hemen Sultan Mesûd’a bu durumu bildirmiş ve Sultan Mesûd bu teklifi hiç hoş karşılamamış ancak Selçukluların bu konuda samimi olup olmadıklarını teyit etmek amacıyla Selçuklu elçisi Buhârâlî âlim ile kendi elçisi Kadı Ebû Nasr-ı Hubbînî’yi göndermişti (Beyhakî, 2019: 456; Hüseyinî, 1999: 4; Yılmaz, 2021a: 233). Kendisine, Selçukluların ileri gelenleriyle görüşerek, sözlerinde samimi ve teklifi makul ise iki tarafından memnun olacağı bir muahede yapılmasını bildirmişti. 11 Temmuz 1035’te her iki elçi de Nîşâbur’dan çıkmışlar

⁵⁴ Babası Gazneli hükümdarı olan III. Mesûd, annesi ise Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer’in kız kardeşi Mehd-i Irak’tır. Detaylı bilgi için bkz. (Merçil, 1992: 357).

ve Hubbînî, Türkmenlerin yanında uzun bir süre kalmıştı. 27 Ağustos 1035 tarihi Çarşamba günü Türkmenlerden üç elçi ile beraber dönmüştü. Bu üç elçi Yabgu, Tuğrul ve Çağrı Beyleri temsil etmekteydiler. Orada uzun uzadıya müzakereler yapılmış ve nihayet Nesâ, Ferâve ve Dîhîstan bu bahsedilen üç reise verilerek bu reislerle hil’at, liva ve menşûr gönderilmesine karar verilmişti. Sultan tarafından reislerle mektuplar yazılmış ve kendilerine “dihkan”⁵⁵ ünvanı verilmişti (Beyhakî, 2019: 456-457; İbnü’l-Esîr, 2016: VIII/80; Cüzcanî, 2020: 68; Hüseyinî, 1999: 4; Köymen, 2016: I/224-227; Merçil, 2017: 21; Agacanov, 2006: 86; Göksu, 2021: 59; Göksu, 2020: 31;).

Sultan İbrâhim (451/1059-493/1099)⁵⁶ tahta geçtiği zaman ülkenin iç ve dış politikasında daha somut adımlar atmıştı.⁵⁷ Önceleri Selçuklularla barış yapılmış olsa da bu antlaşmalar zaman zaman bozulmaktaydı. Genel olarak bir savaş hali mevcuttu. Ancak Sultan İbrâhim tahta çıktığında ilk olarak Horasan Emîri Çağrı Bey’e elçi göndermişti. Selçuklularla uzun süredir devam eden savaşın durmasını istemiş ve görüşmeler sonucunda 451/1059 yılında iki taraf arasında bir saldırmazlık antlaşması⁵⁸ yapılmıştı (Cüzcanî, 2020: 46; Merçil, 1989a: 84; Demir, 2023: 59). Beyhakî’nin aktardığı bu antlaşmaya göre, her iki tarafta elindeki yerlere hâkim olacak ve birbirinin topraklarında hak iddia ederek başlattıkları çekişmelere son vereceklerdir. Zira her iki tarafta birbirlerinin topraklarını ele geçirecek kuvvette olmadıklarını ve bu savaşlarla ellerindeki malları boş yere harcadıklarını, askerlerini gereksiz yere yordukları ve bu olaylar esnasında halkın evlerinin yağmalanması, insanların ölmesini göz önüne alarak barış için antlaşma sağlanmıştır. Halk bu antlaşmayı duyduğu zaman sıkıntılardan kurtulacakları için çok mutlu olmuştur (İbnü’l-Esîr, 2016: VIII/210-211; Cüzcanî, 2020: 46; Merçil, 1989a: 83-84; Demir, 2023: 59).

⁵⁵ Farsça dih (köy) kökünden ve -gân ekinde oluşarak dihgân şeklinde Arapça’ya geçmiştir. Sâsânîler ve Orta Çağ’daki bazı İslâm devletlerinin idarî yönetimlerinde yöre, köy ve şehir beyi anlamına gelen bir idare sorumlusudur (Sümer, 1994: 289).

⁵⁶ Sultan Mesûd’un oğlu İbrâhim on üç yıl boyunca hapis kalmıştı. Bir süre Bergund Kalesi’nde hapsedilmiş, daha sonra ise Ney Kalesine aktarılmıştı. Sultan Ferruhzâd ölünce Sebüktegin soyundan kalan tek varis olarak hapsedildiği Ney Kalesi’nden çıkartılarak Gazne tahtına oturtulmuştu (Beyhakî, 2019: 353; Cüzcanî, 2020: 46; Müstevfî’yi Kazvînî, 2018: 321; Merçil, 1989a: 83; Demir, 2023: 58).

⁵⁷ Sultan İbrâhim tahta çıktığında ilk iş olarak Selçuklularla savaşın son bulması için antlaşma yapmış, Hind gazalarına devam etmiş, Gûr bölgesine seferle düzenlemiş, ülke genelinde imar faaliyetlerine önem vermiş, tahrip olmuş ve yıkılmış yerleri inşâ ederek yeni köyler, camîiler, köprüler, tekkeler ve su kanalları inşâ etmiştir. Hatta İbnü’l-Esîr’de geçen bilgiye göre Sultan İbrâhim şöyle demiştir. “Eğer dedem Mahmûd’un ölümünden sonra babam Mesûd’un yerinde ben olsaydım, ülkemizin en ufak köşesi bizden ayrılmazdı; fakat şimdi onların aldığı yerleri geri almaktan acizim; çünkü onları (toprakları) muazzam ordulara ve geniş ülkelere sahip hükümdarlar istila etti.” demiştir (İbnü’l-Esîr, /2016: VIII 335; İbn Kesîr, 1994: XII/306; Cüzcanî, 2020: 46; Müstevfî’yi Kazvînî, 2018: 321).

⁵⁸ Bu antlaşma ile Hindukuş ve Gur dağları iki ülke arasında sınır kabul edilmiştir. Zâbulistan, Büst ve mezkûr yerlerin doğusu Gaznelilerin kontrolünde kalıyordu. Ancak Mâverâünnehr bölgesi, Huttelan, Saganiyan ve Kûbâdiyan gibi şehirler Gaznelilerin hâkimiyetinden çıkmıştı (Bosworth, 2015: 51; Demir, 2023: 60).

1.4.4. Barış Yapmak

429/1038 yılında yapılan Serahs Savaş'ında⁵⁹yenilen Gazneliler aralarında yaptıkları istişareler sonucunda Selçuklulara elçi göndererek barış yapma fikrini uygun gördüler. Bu işlerde oldukça maharetli olan Hâkim Ebû Nasr-ı Muhfavvî ez-Zevzenî'yi elçi olarak gönderdiler (Beyhakî, 2019: 551; Köymen, 2016: I/302; Merçil, 1989a: 70; Merçil, 2017: 24; Yılmaz, 2021a: 271-274; Göksu, 2021: 59). Zevzenî Selçukluların yanına gittiğinde şunları söyledi: “Siz bu kadar zahmet çekiyorsunuz, vuruluyorsunuz, kırılıyorsunuz, ölüyorsunuz, böyle şevketli, azametli bir padişahı kendinize düşman yapıyorsunuz. İleride sizi tamamen mahvetmeden yakanızı bırakmaz. Siz bu çöllerde şimdilik zaferler kazanıyorsunuz ancak bunun sonu gelmez, eğer siz bu Sultan'ın yazısına, fermanına boyun eyleseniz sizler için sultanın huzurunda şefaet ederim, kendilerine sizin hakkınızda, “bunların bu savaşları yapmaları, bu zahmet ve meşakkati çekmelerinin sebebinin yalnız kendileri, kadınları ve çocuklarının canlarından korktukları içindir. Çünkü bunların barınacakları bir yeri ve vatanları yoktur. Eğer sultanımız lütuf ve merhamet eder, kendilerine bir otlak yer ve bir vilâyet bağışlarsa kullarınız bu savaşlardan ve böyle hücumlardan maruz kalmaktan kurtulurlar, rahat ederler derim” ve bu yerler belli olur” şeklinde onlara söylemişti (Beyhakî, 2019: 549-550; Köymen, 2016: I/303). Zevzenî Selçukluların faydasına olacak durumları tek tek yanlarında açıklamış onlara yemin vererek yanlarına geldiğinden Sultan Mesûd'un haberinin olmadığını ve kendisini vezirin gönderdiğini bildirmişti. Selçuklular elçiye izzetü ikramda bulunduktan sonra vezire verecekleri cevap için ileri gelenlerle müzakere yapmışlar ve Gaznelilerin teklifini kendileri için uygun görmüşlerdi. Ertesi gün elçi Zevzenî'yi çağırarak teklifi kabul ettiklerini söylemişler ve kendilerinin vezirin dediği gibi olduğunu ve kendileri için bir büyüklük yapmasını ve Sultan Mesûd'un yanında kendilerine şefaet etmesini büyük Sultan'ın incinmiş gönlünü almasını ve ayrıca Sultan Mesûd bize bir vilâyet, otlak ve çöl verildiğine dair ferman buyurmasını istiyoruz. Biz de böylece yüzümüzü onun hizmetine çevirelim ve Horasan halkı bizim yağma ve ziyanlarımızdan kurtulsun diye ek isteklerde bulunmuşlardı (Beyhakî, 2019: 550; Köymen, 2016: I/306). Daha sonra Zevzenî ile kendi güvendikleri bir elçilerini geri Gazne'ye göndermişlerdi. Elçiler Gazne'ye geldiklerinde Zevzenî hemen vezir ile görüşmüş ve Vezire, “bu kavim her ne kadar barışmaya meyil gösteriyorlarsa da bunlardan hiçbir hayır

⁵⁹ Nesâ Savaşı'ndan sonra Selçuklular ve Gazneliler arasında bir antlaşma yapılmıştı. Ancak Sultan Mesûd'un Hindistan seferine gitmesiyle birkaç yıl Horasan'dan uzak kalması Selçukluları daha güçlendirmişti. Selçuklular Talekan ve Faryab gibi bölgelerde yağmalamalar yapmış ve halka zarar vermişlerdi. Bu durumdan haberdar olan Sultan Mesûd hemen Nîşâbûr'da bulunan sübaşıya mektup göndererek Selçuklular üzerine yürümesini emretmiş ancak Serahs yakınlarındaki Talhab mevkinde yapılan savaşta Gazneliler mağlup olmuştu Mayıs 1038 (Zahîrüddîn-i Nîşâbûrî, 2018: 20; Sümer, 2016: 112; Merçil, 1989a: 70-71; Göksu, 2021: 59).

beklenmez, hiçbir vakit sadakat umulmaz” dedi. Ardından vezir Selçuklu elçisiyle görüşüp isteklerini dinledikten sonra Sultan Mesûd’a bunları bildirmiş ve Sultan Mesûd “Bu acizlikten başka bir şey değildir, fakat madam ki vezir bunu uygun görüyor, durum bunu gerektiriyor, pek âlâ böyle yapılsın” diye emir vermiş ve ertesi gün vezir elçi ile görüşerek Sultan Mesûd nezdinde gönlünü aldığını söyleyerek barış yapılmıştı (Beyhakî, 2019: 552; Köymen, 2016: I/307; Merçil, 1989a: 72; Merçil, 2017: 24; Yılmaz, 2021a: 273-274; Göksu, 2021:59).

1.4.5. Evlilik Talep Etmek

Daha önce yukarıda bahsetmiş olduğumuz, Sultan İbrâhim ve Çağrı Bey arasındaki saldırmazlık antlaşması, Sultan Alparslan döneminde de devam etmiştir. Hatta bu barışı daha fazla güçlendirmek ve pekiştirmek adına Alparslan Gazne’ye bir elçi göndermiş, ilerleyen süreçte iki taraf arasında evlilik yapılmıştı. Sultan Alparslan Mesûd b. Mahmûd’un dul eşi ve Karahanlı Yusuf Kadir Han’ın kızı olan Akke Hatun ile evlenmiş, Ramazan-Şevval 457/Eylül-Ekim 1065 tarihinde yapılan düğünde aynı zamanda oğlu Arslanşâh’da Sultan İbrâhim’in kızı ile evlenmişti. Bu evliliğin siyasî amaçlı yapılmış olduğu görülmektedir. Alparslan hem Gazneli sultanının hanımı ile evlenmiş hem de Karahanlılar ile akrabalık kurmuş oldu (Demir,2023: 60).

1.4.6. Şikâyet Bildirmek

Gazneli tahtına Şirzâd’dan⁶⁰ (509/1115-510/1116) sonra Arslanşâh⁶¹ (510/1116-512/1118) geçmişti. Arslanşâh’ın annesi Selçuklu Sultan’ı Melikşâh’ın kızı Mehdü’l-İrak idi. Arslanşâh kardeşleriyle olan taht mücadelelerinde birçoğunu öldürmüş bir kısmını da hapsetmişti. Bu hapisden kaçan tek kişi kardeşi Behramşâh’tı (Şebânkâreî, 2021: 63; Merçil, 1989a: 86-87). Arslanşâh Ramazan-Şevval 509/Şubat 1116 tarihinde Gazne tahtına çıkmıştı. Behramşâh kardeşi ile Teginâbâd’da savaşa da başarılı olamayarak kaçmak zorunda kalmış, daha sonra kardeşi ile mücadele etmek için Kimran Selçuklu hükümdarı olan I. Arslanşâh’ın yanına giderek yardım istemişti (Merçil, 1989a: 86). Ancak I. Arslanşâh ona başka bir meliki yardım konusunda önermiş ve bu kişi Horasan Meliki Sencer’di. Daha sonra Beyhramşâh Melik Sencer’in yanına Merv’e gitmiş ve burada kendini Sencer’e sevdirmişti (Merçil, 1989a:

⁶⁰ III. Mesûd’un oğludur. Kendisinden sonra tahta geçmişti. Şirzâd hakkında kaynaklarda detaylı bir bilgi mevcut değildir. Sadece bir yıl süreyle tahta kalmıştı. Daha sonra ise kardeşi Arslanşâh tarafından tahtan indirilmişti (Merçil, 1989a: 86).

⁶¹ 6 Şevval 509/22 Şubat 1116 tarihinde tahta çıkmıştı. Babası III. Mesûd’tur. Arslanşâh tahtı elde etmek için verdiği mücadelede sadece kardeşi Şirzâd değil bazı kardeşlerini de öldürmüş ve hapsetmişti. Kendisi “es-Sultanü’l-Azam” ve Sultanü’d-Devle” gibi ünvanlara sahipti (Merçil, 1989a: 86).

86). Ayrıca Sencer, Arslanşâh'ın, annesi Mehdü'l-İrak'ı küçük düşürdüğü ve kötü davrandığını duyduğunda bizzat Gazne'ye gitmeye ve Behraşâh'ı tahta oturtmaya karar vermişti. Daha sonra bunu duyan Arslanşâh hemen Sencer'in kardeşi Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'a elçi göndererek Sencer'i şikâyet etmiş ve ona kardeşi Sencer'i Gazne'ye yürüme kararından vazgeçirmesini istemişti. Sultan Muhammed Tapar kardeşine bir elçi göndermiş ve mektupta Gazne'ye saldırmaması ve Arslanşâh ile antlaşmasını istemişti. Ancak elçiye gitmeden önce eğer Melik Sencer sefere hazırlanmışsa bu mektubu vermemesini zira bunun küçük düşürücü bir hareket olacağını söylemişti. Elçi gittiğinde ise Sencer'in sefere hazır olduğunu görmüş, Sencer'in Gazne'ye doğru yola çıktığını duyan Arslanşâh hemen ordusunu toplamış ancak savaşta başarılı olamamıştı (Mîrhând, 2017: 162; Bosworth, 2015: 95; Merçil, 1989a: 86). Savaştan sonra barış yapmak için girişimleri olmuş, annesine altınlar ve hediyeler katarak aralarının düzelmesini sağlamaya çalışmıştı. Ancak annesi oğlunun ona olan kötü davranışlarından dolayı düşman olduğundan gittiğinde Sencer'in kalbini kazanmak yerine onu Arslanşâh'a karşı daha fazla kızdırmıştı (Şebânkâreî, 2021: 63-64; Hüseyinî, 1999: 63; Merçil, 1989a: 86-87; Demir, 2023: 83-84).

1.5. Büveyhî Devleti ile Elçi Teatisi

Büveyhîler, aslen Deylem⁶² bölgesinden çıkmış bir ailedir (Güner, 1999: 48; Gençtürk, 2022: 9; Çelebi, 2019: 31; Erkoç, 2020: 216). Ebû Şücâ Büveyh tarafından tesis edilmiş bir İran hânedanlığıdır. 320/932-454/1062 yılları arasında İran ve Irak bölgelerinde hüküm sürdüler (Akyol, 2018: 119; Erkoç, 2020: 216). Bu aile, yaşamını balıkçılık yaparak sağlıyor ve savaşçılık özellikleri de mevcuttu. Büveyhîler'e yaşadıkları bölgeden dolayı "Deylemliler" de denilmiştir. Ancak Büveyhîler ismini Sâsânî hükümdarı Behram-Gur'un soyundan olduğu rivayet edilen Büveyh (Büye) b. Fennâ (pennâ) Hüsrev'den almaktadır. Önceleri Büveyhîler Mecusi ve Putperest bir kavimdi. Uzun süre Müslüman olmamak için direndiler ancak Hasan el-Utrûs'un çabalarıyla İslâm'ı kabul ettiler ve Şia'nın Zeydiyye kolunu benimsediler (Merçil, 1992: 496; Zettersten, 1979: 843; Güner, 1999: 48; Gençtürk, 2021: 51; Gençtürk, 2022: 9; Çelebi, 2019: 31; Akyol, 2018: 119-110; 2022: 144; Aksu, Erkoç, 2020: 216; Batır, 2022: 542).

Büveyhî ailesine dair ilk bilgiler Büvehîlere de adını vermiş olan Ebû Şücâ Büveyh b. Fennâ Hüsrev'dir. Ali (İmâdüddeve Ebü'l-Hasan), Hasan (Rüknüddeve Ebû Ali) ve Ahmed (Müizzüddeve Ebü'l-Hüseyin) isminde üç oğlu vardır (Güner, 1999: 48; Gençtürk, 2022: 7;

⁶²Deylem; Hazar Denizi'ne dökülen Sefidrûd ve Şâlûs ırmakları ile İran yaylası ve deniz kıyısında bulunan ovalar arasında ve Elbruz Dağları'nın Hazar Denizi'ne bakan yamaçları üzerindeki sarp arazidir (Gençtürk, 2021: 25).

Çelebi, 2019: 31-32; Batır, 2022: 543-544). Bu kardeşler Gilânlı bir sülaleye mensup olan Emîr Mâkân b. Kâkî'nin emrinde Sâ mânîlerin hizmetine girmişlerdi. Ancak daha sonra Mâkân'ın Sâ mânîlere karşı isyan etmesiyle, yine Gilânlı olan Merdâvic karşısına çıkmış ve onu mağlup etmişti. Mâkân, Taberistân'ı terk ederken adı geçen kardeşler de Merdâvic'in yanında yer almışlardı. Merdâvic ise Taberistân ve Cüz cân'da Ziyârîler Hânedanlığını kurmuştu. Daha sonra Merdâvic, Büveyh'in büyük oğlu olan Ali'yi Kerec şehrine vali olarak tâyin etti. Böylece üç oğlu da siyasî ve askerî işlerde etkin rol almaya başladı (Miskeveyn, 2016: 257-259, 260; İbnü'l-Esîr, 2016: VI/588; Merçil, 1992: 496; Aksu, 2022: 144-145). Büveyhîlerin tarih sahnesine çıkmalarında da en etkili rolü oynayan yine Ali'dir. Zira kendisi 322/933-323/934 yıllarında Şîraz'da bağımsızlığını ilan etmiş ve Büveyhîlerin Fars kolunu kurmuştu. Ali faaliyetlerine devam ederken Merdâvic'in yanına rehin olarak bıraktığı kardeşi Hasan'ı Cibâl bölgesini ele geçirmesi için görevlendirmiş, Hasan ordusuyla İsfahan, Hamedân, Kum, Kerec, Kenkûr ve Kazvin şehirlerini ele geçirmiş ve onun bu seferleri ile Büveyhîlerin Rey ve Cibâl kolu kurulmuştu. Küçük kardeşleri Ahmed ise ağabeyi Ali'nin desteği ile Hûzistan ve Kirmân'ı ele geçirmesinin ardından Bağdat'a askerî hareket başlatmıştı. 334/945-335/946 yıllarında Bağdat'ı ele geçirdiklerinde Büveyhîler büyük bir güç haline gelmişlerdi (Aksu, 2022: 145-146).

Büveyhîler, Sâ mânîler ve Abbâsîler gibi İslâm devletlerinde görevler almışlardır. Daha sonra onlara karşı yaptıkları mücadeleler sonucunda dört ayrı bölgede hüküm sürmüşlerdir. İlk olarak Fars-Hûzistan Büveyhîleri (322/933-448/1056), Cibâl (İsfahan-Rey, Hamedân) Büveyhîleri (331/943-414/1023), ve Kirmân Büveyhîleri (324/936-440/1048), Bağdat'ta ise Irak Büveyhîlerini (334/945-945/1055) kurmuşlardır. Büveyhîlerin bu kadar geniş bir coğrafya da bir asırdan fazla hüküm sürmeleri ve yürüttükleri faaliyetler ve coğrafya yakınlığı sebebiyle o dönemde devletlerinden biri olan Gazneli Devleti ile münasebetleri kaçınılmaz olmuş ve aralarında bazen dostane bezen ise hasmane ilişkiler kurmuşlardır (Merçil, 2014: 30; Gençtürk: 2021: 302-303; Gençtürk, 2022: 7-8). Aşağıda Gazneliler ve Büveyhîlerin tarihi süreç içerisindeki elçilik münasebetleri ele alınacaktır.

1.5.1. Dostluk Teklifinde Bulunmak

Gazneliler ve Büveyhîler arasında yapılan ilk elçilik münasebetine Sultan Mahmûd döneminde rastlanmaktadır. Sultan Mahmûd'un ilk dönemlerinde Kirmân Bölgesini Büveyhî hânedanı Bahâüddevle (380/990-403/1012) yönetmekteydi (Merçil, 1989a: 42; Merçil, 1987:

66). Sultan Mahmûd'un Sistan'ı⁶³ ele geçirince Büveyhîler ile sınırdaş olmuş, Bahâüddeve de bu durumdan rahatsızlık duymuştu. Zira Sultan Mahmûd'un şahsiyeti ve faaliyetleri karşısında pek bir şansının olmadığını düşünmekteydi. Sultan Mahmûd'a çeşitli hediyeler ve ikramlar ile bir elçi göndererek dostluk kurmak istediğini ilettili. Sultan Mahmûd Bahâüddeve'nin bu tavrından memnun oldu ve kendisine Kâdî Ebû Ömer Bistâmî'yi elçi olarak gönderdi. Ancak elçi Bağdat'a varmadan 5 Cemaziyelâhir 403/22 Aralık 1012 tarihinde Bahâüddeve'nin ölüm haberini aldı (Utbî, trhsz, 143; Merçil, 1987: 66; Merçil, 1989a: 42; Gençtürk, 2022:90; Gençtürk, 2021: 204).

1.5.2. Akrabalık Kurma Teklifi

Sultan Mahmûd dostluk antlaşması yaptıktan sonra akrabalık kurmak için Bahâüddeve'ye Bistâmî başkanlığında bir elçilik heyeti göndermişti. Ancak bu elçilik heyeti ile ilgili olarak iki farklı görüş mevcuttur. İlk görüş Reşîdüddin Hamedânî'nin aktarmasıyla, Gazneli Mahmûd'un dostluk antlaşmasından sonra tekrar Bistâmî ile bir elçilik heyetini göndermiş ve isteklerini iletmişti. Ancak Bahâüddeve Bistâmî'ye izzetü ikramda bulunduktan sonra cevap olarak o sırada Bağdat'ta bulunan ve ailenin en büyük üyesi olan amcası Fahrü'd-devle'ye kararı bırakmıştı. Bistâmî ise Bağdat'a Fahrü'd-devle ile görüşmeye gitmiş ve görüşmenin ardından Kirmân'da Bahâüddeve'nin ölüm haberini almıştı (Aksu, 2022: 148). İkinci görüş ise Utbî'nin ifadesiyle, Sultan Mahmûd'un Horasan'ı almasıyla Abbâsî Halîfesi el-Kâdir Billâh'a Horasan hâkimiyetini onaylatmak için Bistâmî başkanlığında elçilik heyetini Bağdat'a göndermişti. Bahsedilen bu elçilik heyeti ile Bahâüddeve'ye gönderilen elçilik heyeti aynıdır. Bundan başka bir zaman herhangi bir elçilik heyeti gönderilmemişti. Sultan Mahmûd'un gönderdiği Bistâmî, Bağdat görüşmesinde akrabalık kurma isteğini talep etmiş, ayrıca akrabalık ile ilgili kararı Bahâüddeve amcasına değil veziri olan Fahrü'l-Mülk'e yöneltmiş ve Bistâmî'nin vezir ile görüşmek için Bağdat'a gittiğini kaydetmiştir (Utbî, trhsz: 173-174).

Reşîdüddin Hamedânî yukarıda bahsedilen şekilde ifade etmiş olsa da Bahâüddeve'nin amcası Fahrü'd-devle 387/997-998 yıllarında vefat etmiştir ve bu görüşme 506/1012-507/1013 senelerinde olmuştur. Böyle bir görüşmenin olması muhtemel değildir. Utbî'nin ifadesi doğrultusunda halîfeye gönderilen elçilik heyeti bu görüşmeyi yapmış olmalıdır. Bistâmî Bahâüddeve ile görüşmüş daha sonra vezirinin yanına gitmiş, ancak Kirmân'a geri

⁶³ Sistan "sakaların ülkesi" anlamında Sakastân kelimesinden gelmektedir. Arapçaya Sicistan olarak geçmiştir. Sistan günümüzde bir kısmı İran, bir kısmı ise Afganistan sınırları içerisinde kalmaktadır. Horasan'ın güney kısmında yer alır (Özgüdenli, 2009: 274).

döndüğünde Bahâüddeve ölmüştür. Yerine oğlu Ebû Şücâ geçmiş ve tecrübesiz olduğu için gönderilen elçilik heyetine ne cevap vereceğini bilememiş ve akrabalık teklifi için bir şey dememiştir. Ancak Sultan Mahmûd'a hitaben güzel bir mektup yazmış, dostluk ve sadakatten bahsetmiştir. Aralarındaki dostluk ve sadakat antlaşmasının babasından kendisine miras kaldığını, bunu idame edeceğini iletmiştir (Utbî, trhsz, 174; Aksu, 2022: 149).

1.5.3. Tabiliğe Davet Etmek, Hutbe Okunması Talep Etmek ve Savaş İlanını Bildirmek

Büveyhîlerin Rey hâkimi Fahrü'd-devle vefat edince yerine daha çocuk yaşta olan oğlu Mecdüddeve kalmıştı. Yaşı küçük olduğu için devlet idaresi annesi Seyyide Hatun yönetimindeydi. Mecdüddeve büyüdüktan sonra babasının yerini dolduramamış, eğlence ve ilimle meşgul olmuştu (Keykâvus, 1966: 188-189; Devletşâh, 1977: I/77; Nazım, 1931: 81; Merçil, 1989a: 43; Merçil, 1987: 67-68; Yılmaz, 2021a: 71; Çelebi, 2019: 34). Seyyide Hatun kısmen de olsa devlet idaresini kendi elinde tutmuş, Rey yönetimine gönderilen hükümdar mektuplarını ve elçilerini dinleyip, bunlara cevap vermişti (Gençtürk, 2021: 310).

Sultan Mahmûd, Seyyide Hatun'a bir elçi göndererek Seyyide Hatun'dan kendisi adına hutbe okutması, altın ve akçe sikkelere adını bastırması ve yıldan yıla haraç vermeyi üzerine almasını istemişti. Eğer bunları kabul etmezse ülkesini elinden alacağını ve yok edeceğini iletmişti. Seyyide Hatun elçiyle birlikte şöyle bir haber göndermişti: "Sultan Mahmûd gazidir ve devlet sahibidir. İran ve Hind memleketlerinin çoğu onun elindedir. Fakat kocam Fahrü'd-devle hayatta bulunduğu on iki sene zarfında Sultan Mahmûd'un bana saldırmasından ve düşmanlık etmesinden korkardım. Şimdi ise kocam Tanrı cennetine vâsıl olmuştur (ölmüştür) ve öyle bir düşüncem kalmamıştır. Çünkü Sultan Mahmûd büyük bir padişah, şerefli ve haysiyetli bir kimsedir. Bir ihtiyar kadına karşı ordu göndermez. Eğer harp ederse, şüphesiz ben ona karşı mukabele edeceğim. Eğer zafer benim olursa tâ kıyamete kadar şan ve şeref benimdir. Zaferi o kazanacak olursa o zaman, bir ihtiyar kadını mağlup etti ve bütün memlekete de bunun için fetihnâmeler gönderdi diyecekler. Bu nasıl adamdır ki bir kadından daha aşağıdır. Ben Sultan Mahmûd'un akıllı ve faziletli bir adam olduğunu biliyorum. O, asla böyle bir işi yapmaya cüret etmeyecektir. Ben bu cihetten müteselli olarak rahatlık dōşeğimde uyumaktayım" demiştir. Sultan Mahmûd, Seyyide Hatun'un akıl ve zekâsını takdir etmiş ve Seyyide Hatun hayatta olduğu müddetçe Fahrü'd-devle'nin memleketine saldırmamıştır (Devletşâh, 1977: I/77-78; Keykâvus, 1966: 188-189).

1.6. Hindistan Seferlerinde Elçi Teatisti

Gazneli Devleti'nin dış politikasının ana gayesinden biri Hindistan fetihleridir. Mevcut gayenin alt yapısını oluşturan şey ise: bu ülkede kalıcılık ve yurt tutmak, ülkenin zenginliklerinden faydalanmak, orduyu boş ve hareketsiz tutmamak ve en önemli sebeplerinden birisi ise İslâm dinini yaymaktır (Merçil, 1989a: 16-17; Palabıyık, 2007: 143; Zeki, 2018: 190). Hindistan'a Gaznelilerden önce Arap ve İranlılar tarafından İslâm'ı yaymak için seferler düzenlenmiş olsa da dil, sanat ve gelenek bakımından kayda değer bir değişiklik yaratamamışlardır. Ayrıca Arap fütuhâtı İslâm dininin Hindistan'a yayılmasında pek fazla bir varlık gösterememiştir. Hindistan'a İslâm'ı esaslı bir şekilde getirenlerin Türkler olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. İslâmiyet ve Türklük, Gaznelilerin yaptıkları Hindistan seferleri sayesinde bölgede bir daha çıkmamak üzere yerleşmişti (Palabıyık, 2023:47; Cöhce, 2002: IV/925; Durak, 2000: 8-9). Zira Gazneliler döneminde Mâverâünnehr ve Hindistan arasında bir göç köprüsü oluşmuş ve birçok âlim ve Türk cengâveri Hindistan'a yerleşmişti (Palabıyık, 2002:56; Kansoy, 2018: 121).

Hindistan fetihleri dendiği zaman ilk akla gelen kişi şüphesiz Sultan Mahmûd'tur. Tahta geçtiği vakit Abbâsî Halîfesine itaat ederek kendi yönetimine dîni ve siyasî meşrûiyet kazandırmış ve Hindistan fetihlerini Abbâsî Hilâfeti adına gerçekleştirmişti. Gaznelilerin Hindistan fetihleri hakkında sadece ganimet ve o ülkenin zenginliğinden faydalanmanın asıl amaç olduğunu söylemek bu açıdan doğru değildir. Kaynaklarda geçen ifadeler ve Gazneli sultanlarının eylemleri bu fetihlerin asıl ve öncelikli amacının dîni olduğu, köle ve ganimet gibi kazançların ise bu fetihlerin bir sonucu olduğunu gösterir (Zeki, 2018: 1; Okudan, 2020: 37). Zira Utbî'nin *Târih-i Yemini* adlı eserinde, Sultan Mahmûd'un tahta geçip işleri yoluna koyduktan sonra yüzünü İslâm düşmanların meskeni ve putların mabedi olan Hindistan'a yönünü çevirdiğini ve durmadan Hindistan'a akınlar yaptığını ve Hind ateş kadehinden yükselen şirk ateşini söndürdüğünü kaydetmiştir. Onların mabetlerini yıkarak yerine mescitler yaptığını ifade etmiştir. Bunun yanı sıra Hindistan'ın birçok yerini zapt ettiğini, Hindistan'da İslâm bayrağını görmemiş, ezan sesini duymamış en uzak yerlere kadar gittiğini ve oraları küfürden ve şirkten temizlediğini, buralarda şeriatı Muhammediye meşalesini parlattığını, mescitler yaptırdığını, ezan ve Kûr-ân okuttuğunu yazmıştır. (Utbî, trhsz: 1, 6, 9, 156; Palabıyık, 2018: 227). Cüzcanî'nin *Tabakât-ı Nâsirî* adlı eserindeki ifadelerde de Hindistan seferleri ile ilgili söyledikleri dini amaçlarının daha ön plânda olduğunu göstermektedir (Cüzcanî, 2020: 32, 37). Sultan Mahmûd, üçüncü Hind seferinde (Recep/Şâban 395/Mayıs/Haziran 1005) Bhatiya üzerine yürüyerek Bhatiya Racialığı topraklarını kontrol

altına almıştı. Sultan burada İslâmiyet'in yayılması için mescitler yaptırmıştı (Yılmaz, 2021a: 55). Sultan Mahmûd İslâm'ı yaymanın yanı sıra Sünnî mezhebi de korumayı amaçlamaktaydı. Dördüncü Hind seferinin (396/1006) yapıldığı Multân, Karmatî mezhebinden Ebu'l-Fütûh Dâvud'un yönetimindeydi. Adı geçen kişi bâtinî düşüncelerini yaymaya çalışmaktaydı. Sultan Mahmûd bu sebepten dolayı dördüncü Hind seferini düzenlemiştir (Utbî, trhsz: 129; Merçil, 1987: 28; Palabıyık, 2002: 35). Onuncu Hind seferinde (405/1014) Thânesâr şehrinde bulunan ve Hindliler tarafından kutsal kabul edilen tapınak ve putu, Sultan Mahmûd tahrip etmiş ve Çakravâm isimli ünlü bir putu yanına alarak Gazne'ye dönmüş ve halkına putu sergileyerek fetihlerindeki dîni başarısını halkına göstermek istemişti (Utbî, trhsz: 158-159; Habib, 1951: 34; Bayur, 1987: 154-155; Yılmaz, 2021a: 58). On altıncı Hind seferi Sultan Mahmûd'un asıl prensibini ortaya koyması açısından dikkat çekicidir. Sultan Mahmûd, 416/1025 yılında Somnât Kalesini fethettiğinde burada bulunan büyük put sökülerek dört parçaya ayırmış, bu parçaların ikisi Gazne'deki Ulu Camii ve sarayın kapıları önüne koymuş diğer ikisi ise Mekke ve Medine'ye göndermişti. Abbâsî Halîfesi bu başarısından dolayı Sultan Mahmûd'a "Kehfûddeve ve'l- İslam" lakabı vermişti. Bu zafer sonrasında Sultan Mahmûd efsanevi bir kahraman olmuş ve adı halk tarafından çeşitli hikâyeler ile ağızdan ağıza dolaşmıştı (Cüzcanî, 2020: 32; Merçil, 1987: 42; Yılmaz: 2021: 60). Yukarıda bahsedilen olaylar Gaznelilerin Hindistan fetihlerini sadece ganimet elde edip geri dönmek şeklinde olmadığı bu bölgelerde mescitler, mabetler yaptırarak kalıcı olmanın ve İslâm'ı yaymanın asıl hedef olduğunu izah etmektedir.

Gaznelilerde Hindistan fetihlerinin devletin temellerini atan Alptegin döneminden itibaren devam ettiğini görmekteyiz. Alptegin Hindistan'a yapacağı fetihler için kilit yer olan Gazne şehrin 351/962 senesinde hâkim olduktan sonra Büst'ü topraklarına katmış ve Hindistan fetihlerine başlamıştı. Alptegin'in Hindistan'a gaza düşüncesi Gazne ve etrafında yaşayan Halaç Türkleri başta olmak üzere çok sayıda Türk boyunun Alptegin'in safına geçmesine sebep olmuştu (Yılmaz, 2021a: 24-25; Noorulhak, 2005: 87; Talay, 2019: 27; Durdu, 2022: 60). Alptegin Gazneli Devleti'nin Hindistan politikasında öncülük etmiş ve kendinden sonrakilere rehber olmuştur. Sebüktegin dönemine kadar başa geçen sultanlar Hindistan fetihlerine ilgi göstermemiştir. Ancak Sebüktegin ve sonrası Hindistan politikası babadan oğula geçen saltanat sistemine dönüşmüş ve Gaznelilerin dış siyasetinde her zaman önemini korumuştur (Palabıyık, 2023: 47; Talay, 2019: 30).

1.6.1. Antlaşma Yapmak

Gaznelilerin Hindistan fetihlerinde ilk elçilik ilişkileri Alptegin döneminde başlamıştır. Alptegin İslâm dinini Hindistan topraklarında yaymak, Hindistan topraklarının fazla ve zengin olmasından faydalanarak devletin sınırlarını genişletmek ve ülkenin ekonomik refahını yükseltmeyi amaçlamaktaydı. Alptegin 351/962 senesinde Gazne hâkimi Levîk ile mücadeleyi kazanıp Gazne şehrini ele geçirdikten sonra Hindistan’a taarruza geçmişti (Nizâmü’l-Mülk, 1941: 163; Merçil, 1989a: 4). Alptegin’in bu girişimi Horâsan ve Mâverâünnehr bölgesinde onun cihanı zapt ettiği ve Multân kapılarına dayanıp akınlar düzenleyerek oralara hükmettiği, hadde hesaba sığmayan nice ganimetler ve servetler elde ettiği şeklinde yayılmıştı (Nizâmü’l-Mülk, 1941: 163-165; Barthold, 1978: 386; Nazım, 1931: 23; Merçil, 1989a: 4). Bu haberler üzerine, Nizâmü’l-Mülk’ün *Siyasetname* adlı eserine göre altı bin atlıyı bulan çok sayıda insan Alptegin’e katılmıştı. Daha sonra bu durumdan rahatsız olan Hindistan Şahı, yüz bin atlı, elli bin piyade ve bin beş yüz filden oluşan ordusu ile hududa çıkmıştı. Alptegin Hindistan Şahı’nın üzerine yöneldikten sonra öncü kuvvetler beş bin Hindu’yu öldürmüştü (Nizâmü’l-Mülk, 1941: 163-164). Alptegin yüksek bir dağa konumlanmış ve burası Hind Şahı’nın geçeceği güzergâh olup iki dağın arasındaydı. Alptegin, Hindistan Şahı’nın bu yoldan geçmesini on ay boyunca beklemiştir. Bu sürede Gazneli orduları akınlar yaparak Şah’ın ordusuna zayıat verdirmişti. Şah ne bir adım ileri ne bir adım geri atabilmişti. Nihayet Şah Alptegin’e bir elçi göndererek bir antlaşma teklifinde bulunmuş, Şah mektubunda; “Madem siz; Horasan’dan tâ buralara getiren mal mülk arzusudur, size maaş vereyim. Karşılığında orduma katılınız” dedi. Alptegin bu teklifi siyaseten kabul etmiş, Hindistan Şah’ı birkaç şehir, nahiye ve beş adet kale teslim ederek geri dönmüştü. Ancak giderken kale dizdarlarına kaleleri teslim etmemeleri emrini verince Alptegin “ahdi bozan onlardır” diyerek taarruza geçmiş ve kalelerle birlikte şehirleri de zapt ettikten sonra elde ettiği topraklarda hak ve adalet ile yönetmeyi bir ilke olarak görmüş ve bu durum Alptegin’e olan sempatiyi arttırmıştı (Nizâmü’l-Mülk, 1941: 164-165; Talay, 2019: 29).

1.6.2. Barış Teklif Etmek

Sebüktegin, Gazne’de hâkimiyetini güçlendirdikten sonra asıl hedefi olan Hindistan fetihlerine yönelmişti. Merkezi Kâbil Vadisi olan Vayhind Hindûşâhî Hânedanı, Gaznelilerin Hindistan’da genişlemesini ve İslâm dinini yayılmasını engellemekteydi. Sebüktegin ilk icraatı Büst ve Kusdar bölgelerinin hâkimiyetini sağlayarak Hindûşâhîler üzerine yürümek olmuştu (Merçil, 1987: 8; Durak, 2000: 16). Sebüktegin Hindûşâhî hükümdarı Caypal’ı

yenerek Lâmgân bölgesini yağmalamıştı (Merçil, 1987: 8). Caypal, ülkesinin sınırlarına doğru hızla gelen İslâm tehdidi karşısında 369/979 yılında büyük bir orduyla Gazne'ye yönelmişti. İki ordu Gazne-Hind sınırında karşılaşmış ve iki taraf arasında birkaç gün savaş olmuşsa da kesin bir sonuç alınamamıştı. Ancak Caypal'ın ordusunun büyük çoğunluğunu sıcak bölgelerden toplanmıştı ve aniden çıkan bir kasırğa Caypal'ın plânlarını alt üst etmiş ve barış antlaşması teklif etmek zorunda kalmıştı (Utbî, trhsz: 7; Durak, 2000: 17).

Caypal, elçiler ile gönderdiği haberde her sene fidye vermeyi, kendi memleketi hakkında Sebüktegin ne isterse kabul edeceğini, kaç fil istenirse ve her ne arzu edilirse verileceğini bildirmişti (Utbî, trhsz: 7; Mirhând, 2017: 39; Bayur, 1987: 129). Oğlu Mahmûd ise bu barışın yapılmasına karşı çıkmıştı. Caypal tekrar elçi göndererek ilaveten, “Siz, Hindlilerin hamiyetini hem işitmiş hem de bilirsiniz. Mamafih tekrar biliniz ki Hindliler mecbur olursa ölümde korkmazlar. Sulhu kabul etmezseniz ganimet olarak elinize geçecek mal, fil, cariy ve çoluk çocuk için iyi biliniz ki iş darlaşır ve kurtuluştan ümit kesilirse canlı cansız mal namında elimizde ne varsa hepsini ateşe atar telef ederiz; sonra da kendimizi birbirimize öldürtürüz. Bu sûretle ordumuzda kül ve topraktan başka bir şey kalmaz” diyerek haber göndermişti (Utbî, trhsz: 8; Mirhând, 2017: 39). Sebüktegin bu durumdan endişe ederek şartların yerine tamamıyla getirileceği bildirildiği takdirde barışı kabul etmiş, bunu üzerine barış yapılmıştı (Utbî, trhsz: 7). Şartlar ise: Caypal hemen nakden bir milyon dirhem ve elli fil verecek, Hind memleketlerinden merkezî yerlerden birkaç şehir ve kale verilecekti. Şartlar yerine getirilinceye kadar Caypal, ailesinden maruf kimselerden ve asker reislerinden bir cemaati rehin olarak bırakacaktı. Verilecek kaleleri teslim almak için amirlerden bir cemaat Caypal ile birlikte gidecekti. Bu şartlar üzerine antlaşma yapılmış ve iki taraf ayrılmıştı (Utbî, trhsz: 7-8; Mirhând, 2017: 39; Bayur, 1987: 129). Caypal antlaşma şartlarını yerine getiremediği için Sebüktegin de Hind seferine çıkarak Lamgan'ı kılıç zoruyla almıştı. Ayrıca Gazne'nin doğu ve kuzeyinde dağlık bölgelerin önemli kesimi Kâbil, Lamgan ve civarı Müslüman Türklerin kontrolüne sokmuştu. Bu topraklarda yaşayan Halaç Türkleri ve Afganlar, Sebüktegin'in hâkimiyetine girmişler, böylece Sebüktegin İslâmiyet'i Hindikuş ve ötesine taşıyan ilk Müslüman Türk lideri olmuştu (Utbî, trhsz: 9; Mirhând, 2017: 40; Bayur, 1987: 130-131; Yılmaz, 2021a: 30; Durak, 2000: 16; Durdu, 2022: 60)

Barış antlaşması amaçlı elçi gönderilmesine Sultan Mahmûd döneminde de rastlanmaktadır. Sultan Mahmûd döneminde Hintliler ile ilk elçi münasebeti yedinci haçlı seferi (Sefer-Rebiülevvel 400/Ekim 1009) sırasında meydana gelmişti. Bölgenin önemli ticaret merkezlerinden olan Narâyan (Nârâyanpûr) üzerine sefere çıkmıştı (Merçil, 1987: 31; Yılmaz, 2021a: 57). Şehrin ileri gelenleri dirense de başarılı olamamışlar ve Hind hükümdarı adına

gönderilen elçiyi huzuruna kabul eden Sultan Mahmûd isteklerini kabul ederek barış yapmıştı. Bu barış antlaşması sayesinde Horasan ve Hindistan arasındaki yollar tüccarlar açılmış ve ticaret canlanmıştı. Ayrıca Nârâyan racası en iyi fillerden elli fil, iki bin atlı ve her sene vergi vermeyi ve antlaşmanın devamlılığını kabul etmişti (Utbî, trhsz: 143-144; Mirhând, 2017: 73; Bayur, 1987: 148-149; Merçil, 1987: 31; Yılmaz, 2021a: 57).

1.6.3. İslâm'a Davet Etmek

Sultan Mahmûd babası gibi Hindistana gazalarına önem vermişti. 387/997-422/1030 yılları arasındaki saltanatı boyunca on yedi sefer düzenlemiş ve İslâmiyet'in güçlü şekilde yayılması Sultan Mahmûd devrinde mümkün olmuştu (Merçil, 1987: 25; Cönce, 2002. IV/926). Yaptığı seferler sırasında bölgedeki yöneticilere elçiler göndererek İslâm'a davet etmişti. On üçüncü Hint seferi (410/1019) buna bir örnektir. Sultan Mahmûd on üçüncü Hint seferinde Kalincâr Racası Ganda ve müttefiklerini itaat altına almak için harekete geçmişti (Merçil, 1987: 38). Kalincâr Racası Ganda, yüz kırk beş bin yaya, otuz beş bin atlı ve altı yüz kırk filden oluşan ordusuyla Sultan Mahmûd'un üzerine ilerlemişti. Sultan Mahmûd savaşa girişmeden bir elçi göndererek İslâm dinini kabul etmesini istemişti. Ancak iki taraf arasında gece yapılan bir öncü çatışmasında Gazneli ordusu üstün gelmiş ve Ganda korkarak kaçmıştı. Bu durumu bilmeyen Sultan Mahmûd tekrar Ganda'ya bir elçi göndermiş, elçi bölgeye vardığında ordugâhın boş olduğunu gördüğünde durumu Sultan Mahmûd'a bildirmiş, Sultan Mahmûd bu durumun tuzak olmadığından emin olduktan sonra Gazne'ye geri dönmüştü (Gerdîzî, 2022: 61; Merçil, 1987: 38; Bayur, 1987: 166-168; Yılmaz, 2021a: 59).

1.7. Diğer Hânedanlıklar ile Elçi Teatisi

1.7.1. Saffârîler (247/861-394/1003)

Horasan ve Sistan bölgesinde Tahirîler'den sonra hâkimiyeti Saffârîler ele almıştı. Hânedanın kurucusu Yakub b. Leys es-Saffâr'dır. Leys, Sistan şehrinde bakırcılık (saffâr) yapan bir kişiydi. Bundan dolayı hânedan adı olarak Saffârîler verilmişti. Leys, Sistan'a hâkim olduktan sonra doğuya doğru ilerlemiş ve Gazne, Gerdiz ve Kabûl-Bâmîyân bölgelerine kadar hâkimiyetini genişletmişti. Nîşâbur'u istila edip Tahirîlerin buradaki hâkimiyetine son vermişti (Merçil, 2008: 464; Yıldız, 2015: 215; Noorulhak, 2005: 70-71; Yılmaz, Gençtürk, 2020: 745).

Yakub b. Leys'in yerine geçen kardeşi Amr b. Leys (266/879-290/902) döneminde kendisi bir yıla yakın bir sürede Taberistân ve Horasan'a akınlar yapmıştı. Garcistan ve Nîşâbur'da kendi adına hutbe okutarak bağımsızlığını ilan etmiş, ancak gulâmları tarafından

öldürülmüştü (Merçil, 2008: 464). Amr b. Leys'in ölümü Saffârî Devleti'nin çöküş dönemine girmesine ve Sâmanîlerin kuruluşunu hızlandırdığı gibi aynı yıl içerisinde Sâmanîlerin Horasan'a hâkim olmasına sebep olmuştu (Noorulhak, 2005: 75).

Saffârîler ve Gazneliler arasındaki ilişkilere gelecek olursak genel olarak dostane şekilde ilerlemişti. Ancak Sebüktegin'in 387/997 yılında ölümü ve iki oğlu Mahmûd ve İsmail arasındaki taht mücadelelerini fırsat bilen Saffârî hükümdarı Halef, oğlu Tahir'i Garcistan ve Buşenc'i kuşatmak için gönderince dostane ilişkiler son bulmuştu. Bu dönemde Busenc ve Herât Mahmûd'un amcası Buğracuk'un yönetimindeydi. Sultan Mahmûd Gazne'ye gelip yerleşince hemen Busenc'e ordu sevk etmişti. Tahir'i mağlup ederek bölgeden çıkarmış, Tahir yenilmiş olsa da Sultan Mahmûd'un amcası Buğracuk'u öldürmüştü (Tunç, 2017: 72). Sultan Mahmûd amcasının öldürüldüğünü öğrenince Tahir'den bunun intikamını almak için Sistan'a tam teçhizatlı ordu sevk etmişti (20 Cemaziyelâhir 390/26 Mayıs 1000). Halef bu durumda sıkışınca Sultan Mahmûd'a boyun eğerek yüz bin dinar vermek, onun adına hutbe okutmak, sikkelerin bir tarafına onun da adını bastırması karşılığında Mahmûd, barışa razı olmuştu. Daha sonra Gazne'ye geri dönmüş ve Sistan bölgesinde zaman zaman bazı olaylar yaşansa da bölgede Gazneli hâkimiyeti güçlü bir şekilde devam etmişti (Yılmaz, 2021a: 53).

Gazneliler Sistan'a hâkim olduktan sonra Saffârîlerin bu bölgeyi ele geçirmek için son çabası Halef'in kız tarafından torunu olan Ebû Bekr Abdullah'ın girişimiyle meydana gelmişti. Abdullah'ın kendisine karşı ayaklandığını duyan Sultan Mahmûd hemen Sistan'a hareket etmişti. Sultan Mahmûd'un geldiğini öğrenen Abdullah ve beraberindekiler Erk Kalesine kapanmış, Sultan Mahmûd ve kuvvetleri de kaleyi kuşatmışlardı. Sultan Mahmûd'un Gazne ordusunu gece karanlığından faydalananarak üzerlerine ani bir baskın yapmış ve Saffârî kuvvetleri öldürülerek Sistan tekrar Gaznelilerin hâkimiyetine girmişti. Sultan Mahmûd bölgeyi 24 Zilhicce 393/24 Ekim 1003 tarihinde kendi kardeşi olan Nasr'ın idaresine bırakmıştı. Saffârîlerin son teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlanmasıyla devlet kesin olarak son bulmuştu ve bu tarihten itibaren bölgede artık Türk hâkimiyeti başlamıştır (Tunç, 2017: 73-74).

1.7.2. Ziyârîler (315/928-483/1090)

Cürcân ve Taberistân bölgelerinde hüküm süren Ziyârî Hânedanlığının ilk hükümdarı Merdâvîç'tir (316/928-323/935) (Merçil, 2013b: 498; Küçükbeğir, 2017: 142; Öner, 2019: 4; Zeki, 2018: 229). Daha sonra yerine Veşimgîr geçmiş, Veşimgîr'den sonra oğlu Şemsülmeâli Kabûs b. Veşimgîr yönetime gelmişti (Öner, 2019: 17, 34). Ziyârîler ve Gazneliler arasındaki

münasebetler de bu dönemde yoğunlaşmıştı. Şemsülmeâli Kabûs b. Veşimgîr, bölgede önemli bir güç haline gelmeye başladığını gördüğü Gazneli Mahmûd'a haber göndererek hediyeler taktim etmiş ve böylece Sultan Mahmûd bölgede Kabûs sayesinde otoritesini kurmaya başlamış ve aralarında 387/997 yılında bir ittifak kurulmuştu (İbnü'l-Esîr, /2016: VII 448; Merçil, 1989a: 41; Merçil, 1987: 64-65; Merçil, 2013b: 499; Güner, 2011: 44; Öner, 2019: 40). Şemsülmeâli Kabûs b. Veşimgîr, ordunun ona isyan etmesi ile görevden azledilmiş ve yerine oğlu Felekülmeâli Menûçehr b. Kabûs geçmişti. Ancak Kabûs'un diğer oğlu Dârâ Sultan Mahmûd'a sığınmış, Menûçehr kardeşinin tahta geçme isteğinde olduğunu anlayınca hemen Sultan Mahmûd'a itaatini bildirerek adına hutbe okutmuş, sikke bastırmış ve elli bin dinar vergi vermek karşılığında tahtta durmaya ikna etmişti. 403/1013 senesinde Menûçehr Gazneli Mahmûd'un kızı ile evlenerek akrabalık kurulmuş, ailevî ve siyasî ilişkilerini güçlendirmişlerdi (Merçil, 2013b: 498; Küçükbekir, 2017: 144; Öner, 2019: 49; Zeki, 2018: 229). Ziyârî Hânedanlığı Sünnî Müslüman ve Abbâsî Hilâfetine bağlı olan bir hânedanlıktı. Bundan dolayı Sultan Mahmûd diğer Sünnî hânedanlıklar olan Karahanlı ve Hârezmşâh Hânedanlıkları gibi Ziyârî Hânedanlığı ile de iyi ilişkiler kurmuş ve ailevî ilişkilerini geliştirmişti (Zeki, 2018: 230).

Sultan Mesûd'un Ziyârîler ile ilk ilişkileri meliklik dönemine dayanmaktadır. Babası Sultan Mahmûd hayattayken Ziyârî hükümdarı Menûçehr ile Hasan Muhaddis adında bir adamın elçiliği ile gizlice mektuplaşmıştı (Beyhakî, 2019: 118; Yılmaz, 2021a: 192; Küçükbekir, 2014: 144; Öner, 2019: 52). Hasan Muhaddis, Sultan Mahmûd Rey'e vardığı vakit ona değerli ve çeşitli hediyeler vermekle birlikte Emîr Mesûd'a da gizli mektuplar getirirdi. Menûçehr, Mesûd'dan ahit ve yemin isteğinde bulunmuş ve Mesûd ona bir yemin metni hazırlamıştı. Emîr Mesûd'un Menûçehr'e gönderdiği mektuplar Abdulgaffar adında bir kişi tarafından yazılıyordu (Beyhakî, 2019: 118; Yılmaz, 2021a: 193). Metinde: "Mahmûd oğlu Mesûd diyor ki Tanrı'ya hamdolsun ki bu ahitnâmede yazıldığı veçhile yüce Emîr Felekülmeâli Ebû Mansûr Menûçehr b Kabûs bizimle birlikte oldukça ve son derece güzel, iyi ve muvafık olan şartları yerine getirdikçe biz ondan razıyız ve dostluk bağlarını eskisinden daha muhkem yaparız" sözleri yer almıştı (Beyhakî, 2019: 119). Ancak Abdulgaffar, Sultan Mahmûd'un, casusları sayesinde bu mektuptan haberdar olabileceğini ve Menûçehr'e güvenilmemesi gerektiğini önermişti. Bu önerinin üzerine Emîr Mesûd, Menûçehr'e yakınlığını ifade ederken Sulta Mahmûd'a karşı olan bağlılığını da dile getiren bir mektup yazmıştı (Beyhakî, 2019: 119-120; Yılmaz, 2021a: 193; Öner, 2019: 53-54).

Mektupta: "Allah'ın adıyla başlar ve Allah'a sığınırım. Halkın gizli ve aşikâr her şeyini bilen Allah'a yemin ederim ki Emîr-i Celil Kabûs oğlu Menûçehr Sultan-i Muazzam Ebû'l-

Kâsım Mahmûd Nâsır Dînillah'a (Allah bekasını daim etsin) itaat gösterdikçe, fermanı yerine getirdikçe ve haracını muntazam verdikçe, ağır yeminlerle bağladığı ve şahitlerle tespit ettiği ahtın şartlarına riayet ettikçe ve onlardan bir şey bozmadıkça ben onun dostu olurum. Kılıçla, niyetimle ve itikadıyla onun dostlarıyla dostluk, düşmanlarıyla düşmanlık yapar, onlara karşı koyar, kendisine yardımcı vazife bilir, ittifak şartlarını yerine getirir, babamın meclisinde de daima kendisinin lehinde söz söylemek fırsatını gözetirim. Eğer arada bir nefret ve uzaklık hâsıl olursa onu gidermeye çalışırım. Vilâyet in, hânedanın ve insanların hayır ve maslahatı olan her şeyde kendisine muvafakat ederim. O mutavaat ettikçe ve koştığı ahit şartlarını gözettikçe ben onunla beraberim; eğer yeminimi tutmaz ve ahdimi bozarsam Allah'tan yüz çevirmiş olayım. Ben Allah'ın kudret ve kuvvetiyle kendime ve kuvvetime güvendim ve peygamberden (cümlesine salavat olsun) ve onların kutsal kitabından güç aldım." Menûçehr bu mektubu aldığı anda mutlu olmuş ve ona karşı bağlılık göstermişti. Zira Menûçehr Sultan Mahmûd'un ölüp yerine oğlu Mesûd'un geçeceğini ve şartların değişeceğini göz önüne alarak tahtını garanti etmek istemişti (Beyhakî, 2019: 118; Yılmaz, 2021a: 192-194; Küçükbeğir, 2017: 144; Öner, 2019: 53-54).

Menûçehr'in ölümünün ardından yerine oğlu Şerefülmeâlî Anûşîrvân geçmişti. Kendisi Gazne tahtına daha yeni geçmiş olan Sultan Mesûd'a mektup göndererek hükümdarlığını tebrik etmiş, Cürcân ve Taberistân bölgesinde adına hutbe okutmuştu (Merçil, 2013b: 499; Yılmaz, 2021a: 194). Ancak mektubu gönderen kişi muhtemelen Ebû Kâlineâr'dır. Zira Anûşîrvân'ın yaşının küçük olması sebebiyle idari işleri dayısı Ebû Kâlineâr yönetmekteydi (Merçil, 2013b: 499; Yılmaz: 2021a: 195) ve bu boşluğu fırsat bilen Ebû Kâlineâr Sultan Mesûd'a Cürcân emîrliğini tasdik ettirmek için Cürcân'ın ileri gelenlerinden Ebû'l-Mehâsin, Ebû Muhammed Bistâmî, Şerif Ebû'l-Berekât ve Deylemlî Şîrec Leyli adlı kişileri elçi olarak Mesûd'un huzuruna göndermişti (Beyhakî, 2019: 310; Yılmaz, 2021a: 196). Görüşmeler neticesinde Ebû Kâlineâr'ın Cürcân emîrliği kabul edilmiş ve menşûr yazılarak elçilik heyetine teslim edilmiş, elçilere de hil'at verilmişti. Sultan Mesûd aynı zamanda daha önceden Ziyâfîlerin vermeyi kabul ettikleri halde ödemedikleri bütün vergileri geri tahsil edip, Nişâbur'a sâhib-i divân reisi olan Sûrî'ye gönderilmesine dair ve ilişkileri pekiştirmek için Ebû Kâlineâr'ın kızı ile evlenmeyi içeren bir antlaşma yapılmıştı. Bu antlaşmanın gereğinin yerine getirilmesi için Abdulcabbâr elçi olarak Cürcân'a gönderilmişti (10 Cemaziyelevvel 424/13 Nisan 1033). Cürcân'a varınca Ebû Kâlineâr'ın kızını yanına alarak hediyelerle geri dönmüştü. Düğün ve eğlencenin ardından gelin ile birlikte gelen Ebû Kâlineâr'ın elçilerini Sultan Mesûd iyi karşılamış, hil'at vererek izzetü ikamda bulunarak elçileri 3 Recep 424/ 4 Haziran 1033

tarihinde Cürcân'a geri göndermişti (Beyhakî, 2019: 310; Merçil, 2013b: 499; Yılmaz, 2021a: 196).

Ebû Kâlincâr ilerleyen süreçte vergileri geciktirmeye ve ödememeye başlayınca Sultan Mesûd, Ebû Kâlincâr'ın üzerine yürümeye karar vermişti. Ancak Kâlincâr üzerine yürümesinin sebebi sadece vergi vermemesi değil aynı zamanda Cürcân ve Taberistân'da Ziyârî Hânedanına ait bir kimsenin kalmamasından ötürü Cürcân ve Taberistân'ı Gazne hâkimiyetine sokmayı istemesiydi (Yılmaz, 2021a: 198). 12 Rabiülevvel 426/25 Ocak 1035 tarihinde harekete geçerek 26 Rabiülevvel 426/8 Şubat 1035'de Cürcân'a varmıştı. Anûşîrvân ve Ebû Kâlincâr Sultan Mesûd'a elçi göndererek şu haberi iletmişti: “Âlemin sahibi olan emîr, kendi vilâyetine geldi. Buranın ahalisi emîrin kullarıdır. Kendilerini karşılamamalarının sebebi layıkıyla mihmandarlık edemeyeceklerini bildiklerindendir. Mahcubiyetlerinden çıkıp Sârî'ye gittiler, orada bulunuyorlar. Elllerinden geldiği kadar ne ferman buyuruyorlarsa hizmet etmeye hazırdırlar.” Sultan Mesûd elçiyi dinledikten sonra; “Biz buradan Esterâbâd'a gidip orada kalacağız, çünkü oranın havası daha uygundur. Lâzım gelen emirleri orada vereceğiz” diyerek elçileri geri göndermişti (Beyhakî, 2019: 418; Yılmaz, 2021a: 199; Öner, 2019: 55).

Sultan Mesûd Esterâbâd'a 13 Rebiülâhir 426/25 Şubat 1035 tarihinde ulaşmıştı. Çadırını Sârî'ye giden yol üzerinde yüksek bir yerine kurmuş ve Sultan Mesûd'un Esterâbâd'a geldiğini öğrenen Ebû Kâlincâr başta olmak üzere bölgenin ileri gelenleri elçiler göndererek, elçi vasıtasıyla sultanın emirlerini yerine getirmeye hazır olduklarını belirtmişlerdi (Beyhakî, 2019: 420; Yılmaz, 2021a: 200). Ancak Sultan Mesûd'un aklında farklı düşünceler vardı ve elçilere, Sârî'ye gitme niyetinde olduğunu söyleyerek geri göndermişti. İki taraf arasında yapılan savaşta Gazne ordusu galip gelmiş ve Debîr Ebû'l Irâkî'nin hattıyla sefer hakkında fetihnâmeler kaleme alınmış ve ülkenin her yerine gönderilmişti. Yaşanan bu olaylardan sonra Ebû Kâlincâr ve ileri gelenler Kalincar'ın oğlu ve bir elçiyi Sultan Mesûd'a göndererek olanlardan dolayı çok üzgün olduklarını ve kendilerini affetmelerini dilemişlerdi (3 Cemaziyelâhir 426/15 Nisan 1035) (Beyhakî, 2019: 430; Yılmaz, 2021a: 205). Sultan Mesûd devlet erkânı ile görüştüktan sonra özürlerin kabul etmiş ve oğluna hil'at vermişti. Hâlihazırda üç yüz bin dinar ve her yıl vergi verilmesi, Taberistân'ın tamamında Sultan Mesûd adına hutbe okunması ve Cürcân'ın verilmesi şartıyla iki taraf arasında barış yapıldı (Beyhakî, 2019: 430; Yılmaz, 2021a: 205-206).

1.7.3. Me'mûnîler (385/995-408/1017)

Me'mûnî Hânedanlığı adını Sâ mânîlerin Gürgeç Valisi Ebü'l Abbas Me'mûn b. Muhammed'den almıştı. Hânedanlık Hârezm bölgesinde hüküm sürmüştü. Me'mûnîlerin, Karahanlıların Buhara'yı istila girişimlerinde Sâ mânîlere destek olduğu bilinmektedir. Me'mûn Güney Hârezm bölgesine hücum ederek ticaret bakımından zengin olan bölgeyi topraklarına kattı (Taşağıl, 2004: 105).

Gazneliler ile Me'mûnîler arasındaki ilk ilişkiler de Me'mûn döneminde başlamıştı. Ebü'l Abbas Me'mûn, Sultan Mahmûd'un kız kardeşi Hurre Kâlicî ile evlenerek nüfuzunu güçlendirmek istemişti. İki taraf arasındaki ilişkiler genellikle durağan ilerlemiş ve tam olarak birbirlerine karşı bir güven oluşmamıştı. Sultan Mahmûd Karahanlılara karşı üstünlüğünü kabullendirdikten sonra hedefini Hârezm'e yönetmişti. İlk fırsatta Hârezm'i ele geçirmek istemişti. Bundan ötürü Me'mûn da Sultan Mahmûd'a güvenmemiş ve hep kuşkuyla yaklaşmıştı (Yılmaz, 2021a: 66).

Sultan Mahmûd, Me'mûn'a bir mektup göndererek üç şartı acilen yerine getirmesini istemişti. Bunların ilki Gaznelilere bi'at etmesi ve Sultan Mahmûd adına hutbe okutması, ikincisi Gaznelilere lâıyk hediyeler ve para göndermesi, üçüncüsü ise Gaznelilerden merhamet dilemek üzere memleketinden imamlar, fakihler ve ileri gelenleri göndermesidir. Sultan Mahmûd ve Me'mûn arasında bir antlaşma sağlanmış ve Me'mûn Sultan Mahmûd adına hutbeyi okutmuş, ancak bu durumu kabullenemeyen Me'mûn'un kumandanları isyan bayrağını çekerek Me'mûn'u öldürüp, daha on yedi yaşındaki yeğenini 15 Şevval 407/17 Mart 1017 tarihinde Ebü'l-Hâris Muhammed'i yönetime geçirmişlerdi (Beyhakî, 2019: 643; Utbî, trhsz: 181; Yılmaz, 2021a: 66-67). Bu durum Sultan Mahmûd için iyi bir fırsat olmuş ve aynı zamanda eniştesi olan Me'mûn'un intikamını almak bahanesiyle, aslında Hârezm'i ele geçirmek niyetiyle Hârezm seferi için hazırlıklara başlamıştı. Bölgeye geldiğinde Hârezm kuvvetleriyle savaşp ve oranın başkenti Gürgeç'e girerek Me'mûnî Hânedanlığına son vermiştir (Utbî, trhsz: 180-181; Beyhakî, 2019: 642, 635; Müstevfî'yi Müstevfî'yi Kazvînî, 2018: 317; Mîrhând, 2017: 94; Yılmaz, 2021a: 66-67).

1.7.4. Gûrlular (391/1000-612/1215)

Gûr bölgesi Herât'ın doğu ve güneydoğusunda yer alan, orta Afganistan'ın dağılık bölgesiyle Garcistan'ın güneyi, Cüzcan, Ferahrûd, Herîrûd ve Murgap nehirlerinin yöresindeki topraklara Gûr veya Gûristan, bezende Mendîş adı verilen bölgedir (Ebü'l Fidâ, 2022: 362; Merçil, 1989a: 39; Sıddıqı, 1996: 207; Yılmaz, 2021a: 68). Gûrluların hüküm sürdüğü iki

kolu mevcuttur. Asıl kolu olan Gûr, Gazne’de hüküm sürmekteydi ve ilk resmi hükümdarı Muhammed b. Sûrî idi. İkinci kolu ise Bâmiyân ve Toharistan kolu olup kurucusu Fahreddin Mesud idi. Gûrlular Horasan, Afganistan ve Kuzey Hindistan’da hüküm sürmüşlerdir (Sıddıquî, 1996: 207, 211). Gazneliler ve Gûrluların birbirleriyle olan ilişkileri ve mücadeleleri şüphesiz coğrafî yakınlıkla alâkalıdır (Saraç, 2019: 53). Sebüktegin döneminde Gaznelilerin sınırları Gûr doğusuna kadar dayanmaktaydı (Merçil, 1989a: 39; Yılmaz, 2021a: 68). Gazneliler ve Gûrlular arasındaki siyasî tarih konumuzun dışında kalmasından ötürü detaylı olarak bahsedilmeyecektir. Ancak genel olarak Gazneliler ve Gûrluların ilişkilerindeki başlangıç ve bitiş oldukça şaşırtıcıdır. Zira ilk başlarda Gaznelilerin üstünlüğü mevcut ve Gûrlular, tâbi konumdaydı. Sebüktegin döneminde Muhammed b. Sûrî Gaznelilerin tabiliğini kabul etmiş, Sultan Mahmûd ve Mesûd dönemlerinde de mücadeleler olmuştu. Önceleri Gaznelilerin üstünlüğü söz konusu ise de, XXI. yüzyılda Gûrlular bölgede güçlerini arttırmış ve Gazne’yi ele geçirmişlerdi. Gazneli Sultan Hüsrev Melik, Lohar’a kaçarak sığınmış fakat öldürülmüş, daha sonra Gazneli Devleti’ne 582/1186 yılında son vermişlerdi (Merçil, 1989a: 39; Yılmaz, 2021a: 68; Saraç, 2019: 53-54,76).

Asıl konumuz olan Gûrlular ve Gazneliler arasındaki elçilik ilişkileri ilk olarak Sultan Mahmûd döneminde başlamıştır. Sultan Mahmûd ilk olarak Gûr’un kuzeyinde bulunan Garcistan üzerine yürümüş ve Sultan Mahmûd 389/999 yılında *Târîh-i Yemînî*’nin yazarı olan tarihçi Ebû Nasr Muhammed b. Abdalcabbâr Utbî’yi elçi olarak Garcistan hâkimi Şar Ebû Nasr Muhammed b. Esed’e göndermişti. Gönderme sebebi ise kendisine itaat etmesini istemesiydi. Şar Esed Sultan Mahmûd’a bi’at etmeyi kabul ederek hutbeyi Gazneliler adına okutmuş (Utbî, trhsz: 152-153; Mîrhând, 2017: 87-88; Merçil, 1989a: 40; Yılmaz, 2021a: 70; Öntürk, 2020: 51) ve ilerleyen süreçlerde Sultan Mahmûd, Şar Esed’e mektup yazarak ondan Hindistan seferi için askerî destek istemiş, ancak Şar Esed asker göndermediği gibi Karahanlılar ile yakınlaşmaya başlamıştır. Sultan Mahmûd bunun üzerine güvendiği adamlarından Altuntaş ve Arslan Câzib’i üstlerine göndermiş, 402/1012 senesinde Garcistan Gazneli topraklarına dâhil edilmişti (Merçil, 1989a: 40; Yılmaz, 2021a: 71; Öntürk, 2020: 32).

Emîr Mesud Gûr ülkesine doğru seferlerinde Berter Kalesi ve Rezân’ı ele geçirmiş, ancak asıl darbeyi vurmak için Cerves’e hâkim olmak istemişti (Merçil, 1989a: 39; Nazım, 1931: 72; Yılmaz, 2021a: 84). Buranın ahalisi cesur, kuvvetli ve savaşçıydı (Beyhakî, 2019: 102; Yılmaz, 2021a: 84). Bunun farkında olan Mesûd sefere çıkmadan önce Cerves hâkimi Durmîş Beg’e akıllı ve dirayetli bir zat ile tercümanlık yapması için Gûrlu olan bir adamı elçi göndermişti. Elçiler Durmîş Beg’e teslim olması halinde kendilerine iyi muamele edileceği, aksi takdirde kötü muamele göreceklerini söylemişlerdi. Durmîş Beg ise Emîr’in yanlış

yaptığını buranın ahalisini başka yerler gibi zannetmemesini, eğer Emîr buraya gelirse karşı konulacağını söylemişti. Emîr Mesûd Gûr'a gittiğinde iki taraf arasında çok şiddetli bir savaş olmuş ve akşam namazına kadar sürmüştü. İki taraftan da çok fazla ölü olmuş ve nihai olarak Gazneliler bu savaşı kazanmış ve kuzeybatı Gûr bölgesi Emîr Mesûd'un başarılı seferi sonucu Gaznelilerin hâkimiyetine girmişti (Beyhakî, 2019: 103; Yılmaz, 2021a: 85, 87).

Sultan Mesûd sonrası Gûr ile ilişkiler sürekli mücadele halinde geçmişti. Sultan Mesûd sonrası elçilik ilişkileri Behramşâh (511/1118-552/1157) döneminde olmuştu. Gûr hükümdarı Seyfeddin Sûrî (540/1146-543/1149) Behramşâh tarafından öldürülünce (Öntürk, 2020: 75; Demir, 2023: 106) Gûrlular, Gaznelilere karşı intikam duygusu ile saldırgan bir politika izlemeye başlamışlardı. Behramşâh'ın yapmış olduğu bu siyasî hata, Gazne'nin elden çıkmasına ve Gazneli Devleti'nin yıkılma sürecine girmesine sebep olmuştu (Demir, 2023: 105-106). Seyfeddin Sûrî'nin ölümünün ardından yerine kardeşi Bahâüddin Sâm Fîrûzkûh (543/1149) tahta çıkmış ancak kısa bir süre sonra hastalıktan dolayı ölmüştü (Öntürk, 2020: 75; Demir, 2023: 106). Yerine kardeşi Alâedin Hüseyin Fîrûzkûh (543/1149-556/1161) tahta geçmiştir. İlk olarak intikam duygusu ile Gazne'ye yürümeye karar vermiş (İbnü'l-Esîr, 2016: IX/220; Öntürk, 2020: 76; Demir, 2023: 106). Ve Behramşâh, Alâedin Hüseyin Fîrûzkûh'ın üzerine yürüdüğü haberini öğrenince hemen Hind ve Gazne askerlerinden bir ordu oluşturarak Gazne'den ayrılmıştı. Gûr ordusu Zemindâver'e Behramşâh'tan önce varmıştı. Behramşâh savaşa çok istekli değildi ve bu sebeple bir elçi göndermiş ve mektubunda, ordusundaki birliklerinin gücü ve filleri ile övünerek Alâediin Hüseyin Fîrûzkûh'ın gözünü korkutmak istemişti (Öntürk, 2020: 77; Demir, 2023: 107; Piyadeoğlu, 2014: 77). Ancak Alâediin Hüseyin Fîrûzkûh mektup göndererek intikamını almak için geleceğini belirtmişti. Gazneli ordusu Gûrlulara göre daha fazla olmasına rağmen savaşta Behramşâh'ın oğlu Devletşâh ölmüş ve ordunun düzeni bozulmuştu. Behramşâh Gazne'ye kadar geri çekilmiş, tekrar bir ordu toplayarak mücadele etse de tutunamamış ve Hindistan'a kaçmıştı. Gûr ordusu geri dönünce tekrar Gazne'ye gelmiş ve ardından öldürülmüştü (Cüzcanî, 2020: 52; Öntürk, 2020: 78; Saraç, 2019: 65-66; Demir, 2023: 109, 112).

1.7.5. Kâkûyîler (398/1007-513/1119)

Kâkûyîlerin kurucusu Ebû Ca'fer Alâüddevle Muhammed, Rüstem Düşmenziyâr'ın oğludur. Rüstem Düşmenziyâr b. Merzubân ise Taberistân'da hüküm sürmüş olan Bâvendîler Hânedanına mensuptu. Aynı zamanda Cibâl (Batı İran) Büveyhî hükümdarı Fahrüddevle b. Rûknüddevle'nin eşi Seyyide Hatun'un kardeşiydi. Büveyhîler ile olan akrabalık bağından

dolayı Kâkûyîleri kuran Ebû Ca'fer Alâüddeve Muhammed b. Rüstem adı Arapça kaynaklarda İbn Kâkûye, Farsça kaynaklarda ise Puser-i Kâk'u yani dayıoğlu şeklinde geçmektedir (Gençtürk, 2022: 314-315; Güner, 2001: 219).

Kâkûyîler ile Gazneliler arasındaki münasebetler Sultan Mahmûd döneminde başlamıştı. Sultan Mahmûd Rey'e hâkim olduktan sonra Cibâl bölgesinde birçok yeri hâkimiyetine katmıştı. Alâüddeve de kendi saltanatını devam ettirmek adına İsfahan'da hutbeyi Sultan Mahmûd adına okutarak bi'at etmişti. Sultan Mahmûd, Cibâl ve çevresini oğlu Mesûd'a bırakmıştı. Mesûd, Hemedan'ı almış ve buradaki temsilcisini uzaklaştırmış, daha sonra da İsfahan'ı hâkimiyetine katmıştı. Ancak Mesûd babası öldükten sonra kardeşi Muhammed ile taht mücadelesine girişmiş ve Cibâl bölgesinden uzaklaşmak mecburiyetinde kalmıştı. Fakat Sultan Mesûd, Alâüddeve'ye elçi göndererek belirli şartlar karşılığında İsfahan'ın naipliğini kendisine verebileceğini iletmışti (Güner, 2001: 220; Yılmaz, 2021a: 95). Alâüddeve'nin huzuruna gelen elçi Sultan Mesûd'un şartlarını anlatmış, Alâüddeve şartları kabul ederek, hediye olarak Arap atları, sefer aletleri, her yıl vergi olarak yirmi bin Herât dinarı ile on bin kat elbiseyi ödeme karşılığında İsfahan naibi olmuştu. Sultan Mesûd da kendisine hil'at ve menşûr vererek elçiye teslim edip gönderdi (Beyhakî, 2019: 14-15; Yılmaz, 2021a: 95, 209-210; Gençtürk, 2022: 321-322; Güner, 2001: 220).

Alâüddeve her ne kadar Gaznelilere tâbi olsa da her fırsatta Gaznelilere karşı mücadelelere girişmekteydi. Hatta İsfahan'da Ebû Sehl Hamdevî'nin ordusunda bulunanlar ve yiyecek aramak için şehirden uzaklaşan bir grup askeri pusuya düşürerek ani bir saldırı düzenlemişti. Bu saldırı ona özgüven sağlamış ve İsfahan'ı ele geçirmek için Deylemliler ve diğer kavimlerden oluşan bir ordu meydana getirmiş ve İsfahan'a yürümüşü. Ebû Sehl Hamdevî bu durumu haber alır almaz hemen Gazne ordusuyla hareket geçmiş ve iki taraf arasında meydana gelen savaşta Hamdevî, Alâüddeve'yi kaçmaya mecbur etmişti (Gençtürk, 2022: 325). Alâüddeve, İsfahan için Gaznelilerle giriştiği mücadelelerde başarısız olunca karşı duramayacağını anlayıp Hamdevî'ye bir elçi göndererek özür dilemiş ve belirli bir haraç karşılığında İsfahan'ın geri verilmesini istemişti. Hamdevî ise elçiyi bir süre bekleterek Gazne'ye Sultan Mesûd'a bir mektup yazmış ve bu konu hakkında ne yapılması gerektiğini sormuştu. Sultan Mesûd, "Alâüddeve ile antlaşma yapılması ve hükümlerin ise sonra belirlenmesini, bu antlaşmanın halîfenin vezirinin hatırı için yapıldığını, bundan dolayı Alâüddeve bir kez daha isyan ederse bu sefer Kâkûyîlerin kökünün kurutulacağını, halîfenin vezirine ise cevap olarak güzel sözler ihtiva eden bir mektup yazılmasını" belirten bir mektup göndermişti. Alâüddeve, 428/1036 yılında yapılan antlaşmanın gereği olan hükümleri yerine getirmişti. Bastırdığı paralarda Sultan Mesûd adına da yer vermiş, ancak bu itaat sadece bir yıl

sürmüş ve tekrar isyan etmişti. Alâüddevle'nin ölümünün ardından Kâkûyîler Selçuklu hâkimiyetine girmiş ve tâbi bir devlet olarak uzun bir süre hüküm sürdüler. Kâkûyîlerin yerini aynı soydan gelen Yezd Atabeyliği almış oldu (Yılmaz, 2021a: 215; Gençtürk, 2022: 326-327, 330)

II. BÖLÜM

2. HÂNEDAN ÜYELERİ VE DEVLET RİCALİ ARASINDA ELÇİ TEATİSİ

2.1. Sultan ile Hânedan Üyeleri Arasında Elçi Teatisi

2.1.1. Sultan Mahmûd ile Kardeşi İsmail Arasında Elçilik

Sebüktegin ölmeden önce oğlu İsmail'i veliaht tâyin etmişti. İsmail babasının vefat ettiğini duyunca hemen Belh'e giderek hükümdarlığını ilan etmiş (Müstevfi'yi Kazvîni, 2018: 313; Merçil, 1989a: 12; Yılmaz, 2021a: 45) ancak İsmail'in karakterinin zayıflığı ve tecrübesizliği başına dert olmuş, askerler, İsmail'in gevşekliğini anlayınca ona kafa tutmaya başlamışlardı. Sürekli maaşlarını yükseltmesini ve bol ihsanlarda bulunmasını istemişler, İsmail, askerleri safında tutabilmek için hazînedan bol miktarda para dağıtmış, bu da askerlerin daha fazla bitmek bilmeyen isteklerine yol açmış ve babasından kalan hazîneyi tamamen boşaltmıştı (Utbî, trhsz: 76; İbnü'l-Esîr, 2016: VII/440; Habib, 1967: 17; Yılmaz, 2021a: 45; Göksu, 2021: 35).

Sultan Mahmûd, babasının ölümü üzerine kardeşine elçi göndermişti. Mektupta⁶⁴ kendisi Nîşâbur'da, uzakta olduğu için babasının kardeşini veliaht yaptığını, babasından sona bir büyüğün tahta geçmesinin daha uygun olduğunu söylemişti. Kardeşine düşen payı vereceğini ve kendisine Belh ve Horasan'ı bırakacağını teklif etse de İsmail bunu kabul etmemişti (Utbî, trhsz: 77; Müstevfi'yi Kazvîni, 2018: 313; Şebâkâreî, 2021: 26; Yılmaz, 2021a: 46). İki tarafın elçileri anlaşabilmek için sürekli görüşmelerine rağmen iki kardeş arasında uzlaşma sağlayamamışlardı. Mahmûd, sorunu barış yoluyla halledemeyeceğini anlayınca hemen harekete geçmiş ve iki taraf Gazne'de karşılaşmıştı. Savaşta İsmail yenilmiş, Mahmûd kardeşini hapsetmiş, ancak onu iyi ağırlamış ve ihsanlarda bulunmuş, böylece İsmail dönemi sona ermişti (Utbî, trhsz: 77, 80; Müstevfi'yi Kazvîni, 2018: 313; Şebâkâreî, 2021: 27; Bosworth, 1963: Barthold, 2019: 284; 45; Palabıyık, 2023: 93-94; Yılmaz, 2021a: 46).

⁶⁴ Mektupta; "Siz sağ olun; başınız sağ olsun. Hepiniz bilirsiniz ki, babam, yedi yaşımdayken beni veliaht tâyin etti. Bütün işleri bana havâle etti. Bu devletin temeli benim çalışmam, kılıcım ve pazumla sağlamlaştı. Bugün ben büyük bir düşman topluluğu karşısında bulunuyorum; niyetim bu memleketi, tek ülke haline getirmektir. Bütün cihan bizim olacaktır. Şu an kardeşim İsmail'in güvenilir olması ve fesatçıların sözlerine itibar etmemesi gerekir. Memleket, hazîne ondan esirgenmiş değildir; ancak orada hutbe ve sikke benim adıma olmalı; miras gereği, hazînedan hakkım olan gönderilmelidir. Bunları yaptığı sürece, orada gönül huzuru içinde hüküm sürebilir. Ancak bu düşüncenin hilafına iş tutarsa, asla müsamaha göstermem; zira o benim dengim olamaz. Sizler devlet erkânısınız; bu dediklerimi onun kafasına sokun; aksi halde hepiniz suçlu olursunuz; bilesiniz ve's-selam" (Şebâkâreî, 2021: 26).

2.1.2. Emîr Mesûd’a Halası Hurre Huttalî’den Mektup

Beyhakî, Debir Hâce Tahir’den işitmiş olduğu bir olayı eserinde yer vermiştir. Bu olay Sultan Mahmûd’un ölüm haberinin Emîr Mesûd’a verilmesidir. Debir Hâce Tahir, Emîr Mesûd’un Herât’tan Belh’e geldikten ve işleri yerine koyduktan sonra aralarında geçen olayı şu şekilde anlatır: “Bu haberler İsfahan’a eriştiği vakit Emîr Mesûd o günün kuşluğunda beni yanına çağırdı. Kendisiyle yalnız kaldık. Bana, “Babam ölmüş, kardeşimi tahta oturtmak için çağırmışlar.” dedi. Bende kendisine “Siz sağ olun.” dedim. Sonra bana doğru bir mektup attı ve “Oku!” dedi. Ben mektubu açtım” (Beyhakî, 2019: 12).

Mektup halası Hurre Huttalî tarafından şöyle yazılmıştı: “Padişahımız Sultan Mahmûd, Rebiülâhîr’in çıkmasına yedi gün kala perşembe günü (23 Rebiülâhîr 421/30 Nisan 1030) öğle vakti öldü, Tanrı rahmet eyleye. Biz kullarının saadet günleri sona erdi. Biz bütün harem ile Gazne kalesinde bulunuyoruz; ölüm haberini yarın ilan edeceğiz. Padişahı yatsı namazı vaktinde Bâğ-i Pîrûzî’ye gömdüler. Biz hepimiz onun yüzüne hasret kaldık. Çünkü bir haftadan beri kendisinin yüzünü görmemiştik. Bütün işler Hâcib Ali’nin eline verildi. Padişahı gömdükten sonra kardeşin Muhammed’i süratle buraya getirip tahta çıkarmak için süvariler gece Guzgânân’a gittiler. Ben halan, sana olan şefkatinden, emîr oğluna gece kendi eliyle bu mektubu yazdı ve bundan evvel mühim birkaç iş için buraya gelen en süratli iki süvarinin sen Emîr’in yanına gönderilmesini emretti ki bu gizli mektubu alsın, Gazne’den çıksın ve mümkün mertebe süratle götürüp sana iletirsin. Emîr biliyor ki bu büyük iş kardeşinin elinden gelmez. Bu hânedanın düşmanları çoktur. Biz bütün çoluk çocuk harem ve hazînelerle sahralara döküldük. Emîr bir an evvel bu işe teşebbüs etsin, çünkü babasının veliahdıdır. Fethettiği vilâyetlerle meşgul olmasın, vilâyet yine fethedilebilir, fakat şimdiye kadar elde edilen muvaffakiyet, en ziyade babanın şevket ve satveti sayesinde idi. Onun ölüm haberi yayılırsa işler başka türlü olur. Asıl olan, en ziyade ehemmiyet verilmesi lâzım gelen, Gazne ve ondan sonra Horasan’dır, diğerleri fer’idir, ikinci derecede ehemmiyeti haizdir. Emîr bu yazdıklarımı iyi düşünsün ve buraya gelmek hususunda acele etsin, tâ ki bu saltanat tahtı elden gitmesin, biz mahvolmayalım. Gelen haberciler süratle geri gönderilsin. Senin halanın gözü yolardadır. Burada olan biten olaylarda bizim tarafımızdan bildirilecektir.” Bu mektubu okuduktan sonra Debir Hâce Tahir, Emîr Mesud’a, “halanın yazdığı gibi hareket etmek lazımdır, onun söyledikleri iyi nasihattir” demiş ve Emîr Mesûd, karşılığında, “Evet halamın dediği doğrudur. Allah nasip ederse bende öyle yapacağım.” demiştir (Beyhakî, 2019: 12-13).

2.1.3. Emîr Mesûd'un, Kardeşi Sultan Muhammed'e Mektubu

Sultan Mahmûd 23 Rebiülâhir 421/30 Nisan 1030 tarihinde vefat ettiğinde (Mirhând, 2017: 124; İbnü'l-Esîr, 2016: VIII/21; Müstevfî'yi Kazvînî, 2018: 319; Şebânkâreî, 2021: 45; Palabıyık, 2023: 92) bunun haberi oğlu Mesûd'a 20 Cemaziyelevvel 421/26 Mayıs 1030 tarihinde gelmişti (Beyhakî, 2019: 12; Merçil, 1989a: 52). Bu sırada Gazne'de değil İsfahan'da bulunuyordu. Halası Hurre Huttalî tarafından yazılan mektupla babasının ölüm haberini almıştı. Bunun yanında Hâcib-i Bozorg Ali tarafından kardeşi Muhammedin tahta çıkartılacağını ve bundan dolayı vakit kaybetmeden hemen Gazne'ye gelmesinin gerektiğini bildirmişti (Beyhaki, 2019: 12-13). Bu sırada Hulvan ve Bağdat üzerine yürümek isteyen Emîr Mesûd ise bu düşünceden vaz geçerek 24 Cemaziyelâhir 421/29 Haziran 1030 tarihinde Rey'e doğru yola çıkmıştı (Beyhakî, 2019: 15; Merçil, 1989a: 52). Ancak Emîr Mesûd Rey'e geldiğinde kardeşinin Gazne tahtına oturtulduğunu öğrenmiş ve Seyyid Abdülaziz Alevî aracılığıyla kardeşine bir mektup göndermişti (Beyhakî, 2019: 16; Yılmaz, 2021a: 97; İbnü'l-Esîr, VIII/2016: 22; Şebânkâreî, 2021: 52). Mektupta, önce babasının vefatı dolayısıyla kendisine taziyelerini bildirmiş ve Gazne tahtına cülûsu için tebrik etmişti. Ardından, "Sen çok iyi biliyorsun ki, ilk söz ve ikrar muteberdir. Bütün bu cihan bana bi'at ve veliahtlığima şehâdet eder. Babam son zamanlarda zayıf düşmüştü; onun bu sırada yaptıkları, nazarımda beni uyarmaya ve terbiye etmeye mâtuftu. Şimdi, babamızın birâderi Emîr İsmail gibi yapma; kulağından pamuğu çıkar ve çevrendeki müfsit gençler güruhunun sözlerine aldanma. Bu şekilde Gazne tahtında otur; ancak sikkeyi benim adıma kestir, hutbeyi benim adıma okut. Benim nâibim olman senin hayrınadır. Zira sen benim küçük kardeşimsin; ben senden hiçbir şeyi esirgemem; sen benim gözümün nûrusun. Benim, senin bulunduğun tarafta asla gözüm yok. Eğer o vilâyet pamuklu kumaş ise, Irak tarafı dîbâ (altın ve gümüş işlemeli ipek kumaş) ve altındır; bu memleket ondan daha iyidir. Orada otur ve selamet içinde yaşa. Şimdilik babamızdan miras kalan iki bin eşek yükü cephaneyi ve üç yüz fil yükü hazîneyi bana gönder; zira şu an buna ihtiyaç vardır. Bütün bu cihanı senden esirgemem, bilesin." Muhammed ise kardeşi Emîr Mesûd'un teklifini kabul etmedi (Beyhakî, 2019: 16; Şebânkâreî, 2021: 52; Merçil, 1989a: 52; Yılmaz, 2021a: 97).

2.2. Sultan ile Bürokrasi Arasında Elçi Teatisi

2.2.1. Hâcib-i Bozorg Ali'nin Sultan Muhammed'e Mektubu

Sultan Mahmûd vefat ettikten sonra oğulları yanında değildi (Beyhakî, 2019: 3; Şebânkâreî, 2021: 49). Sultan Mahmûd veliaht olarak oğlu Muhammed'i tâyin etmişti. Emîrlere ve devlet erkânı Emîr Mesûd'un İsfahan'da uzakta olmasından ötürü o anda Guzgânân'da olan Muhammed'i tahta oturtmak istemişlerdi. Yaşlılar ve akıllı kimseler bu fikri beğenmeyerek, “Emîr Mesûd böyle bir oyuna gelecek ve böyle bir hileyi yutacak adam değildir” demelerine rağmen Muhammed'in taraftarı olan gençler, “Sultan Mahmûd'un sözünün üstüne söz yok” diyerek tahta oturtmak için Muhammed'i Gazne'ye çağırdılar (Beyhakî, 2019: 3; Şebânkâreî, 2021: 49; Cûzcânî, 2020: 36; Yılmaz, 2021a: 93). Sultan Mahmûd zamanında onun yakını ve naibi, bütün işlerini kendisine havale ettiği Hâcib-i Bozorg Ali, Muhammed'i destekliyordu. Bu sebeple hemen bir kısım ordu büyükleri ve bazı ayan ve vezirlerin onayını alıp bir mektup yazarak Muhammed'e elçi göndererek onu saraya davet etti (Beyhakî, 2019: 3; Şebânkâreî, 2021: 49; Merçil, 1989a: 52; Yılmaz, 2021a: 93).

Mektupta şöyle deniyordu: “Sultan Mahmûd hakkın rahmetine kavuştu; Tahtı ve ülkeyi siz Muhammed'e vasiyet etti; Ben Ali, siz gelinceye kadar burada duruma hâkim olmak için canla başla çalışacağım. Sultani defn ve teşhiz ettim. Asker ve ordu arasında fitne çıkacağı korkusu vardır. Herkes bir fikir ileri sürüyor. Maslahata uygun olanı, efendimizin acele azimet buyurması, miras olan tahta oturması ve ülkenin başına geçmesidir. Sen kardeşini iyi biliyorsun, eğer sabah durumdan haberdar olursa akşama tedbirini alır; kulunuz vazifesini ifa etti; gerisini sizin yüce rey'iniz daha iyi bilir” (Şebânkâreî, 2021: 49-50). Bu mektubu alan Muhammed şaşırılmış ve yakınında bulunan ileri gelenler ve nedîmleri ile konuşmuştu. İlk başta Muhammed kardeşi Mesûd'a mektup yazarak onu bilgilendirmek ve onun kararı doğrultusunda yol almayı düşünmüştü. Nitekim kardeşi Mesûd'un kendisini saltanatın nimetlerinden mahrum bırakmayacağını, düşmanların aralarına girmesine müsaade edilmemesi gerektiğini düşünmüştü. Ancak bazı genç ve tecrübesiz kimseler Muhammed'e neden bu acizliği yaptığını, tahtın kendisinin hakkı olduğunu söyleyerek Muhammed'in görüşünü değiştirdiler ve Muhammed maiyetindeki ordu ile Gazne'ye gelerek üç gün boyunca taziye kabul ettikten sonra 421/1030 yılında tahta oturdu (Beyhakî, 2019: 3; İbnü'l-Esîr, 2016: VIII/21-22; Şebânkâreî, 2021: 49-50; Cûzcânî, 2020: 36; Merçil, 1989a: 52; Yılmaz, 2021a: 93).

2.2.2. Devlet Ricâlinin Kimselerin Emîr Mesûd'dan Özürlü Dilemesi ve İtaatlerini Bildirmesi

Devlet ricâlinin bazı ileri gelenleri tarafından Sultan Muhammed tahta çıkartılmış olsa da bundan memnun olmayan amcası Emîr Yusuf, Hâcib-i Bozorg Ali, Hâce Ebû Selh Hamdevî, Reis Hâce Ali-yi Mikâil, Kutvâl Bû-Ali, Emîr Mesûd'a bir özür mektubu göndermişler ve ona itaatlerini bildirerek saltanat tahtına oturmayla çağırılmışlardı (Beyhakî, 2019: 17; Mîrhând, 2017: 132; Merçil, 1989a: 53; Yılmaz, 2021a: 98).

Emîr Mesûd'a, Emîr Muhammed'in sadece sükûneti ve asayîşi sağlamak adına Gazne'ye getirilmiş olduğunu, fakat Muhammed'in zevk ve sefadan başka bir şeyle meşgul olmadığından dolayı bu görevi layığıyla yerine getiremediğini söylemişlerdi (Beyhakî, 2019: 17). Hakiki veliahtın Emîr Mesûd olduğunu ve tam bir şevk ve kalp kuvvetiyle derhâl buraya gelip saltanat tahtına oturması gerektiği, öteden beri Emîr'in adı ve şöhreti Horasan'dan buralara gelip, yayıldığını söyleyerek onu Gazne'ye çağırılmışlardı (Beyhakî, 2019: 17). Bu olumlu mektuba sevinen Mesûd, yakın adamlarıyla bu konuyu istişare ederek Gazne'ye gitmeden önce Rey halkının itaatini istemişti. Halk itaatlerini bildirdikten sonra Nîşâbur'a gitmek için şehirden ayrılmıştı (Beyhakî, 2019: 15-16; Merçil, 1989a: 53; Yılmaz, 2021a: 98). Nîşâbur'a gitmeden önce kendisine itaat edip Emîr adına Nîşâbûr'da hutbe okutan Hâcib Gâzi ve şehrin önde gelenlerine mektuplar göndererek gerekli tedbirlerin alınmasını istemişti. Hâcib Gâzi'nin kendisine göstermiş olduğu teveccüh ve hizmetlerinden dolayı şükranlarını sunmuştu. Hâcib Gâzi, gerekli tedbirleri aldıktan sonra Mesûd'un gelmesini beklemiş, Mesûd, Beyhak⁶⁵ şehrine ulaştığında Hâcib Gâzi büyük bir orduyla kendisini karşılamış ve emrinde olduğunu söylemişti. Bu davranışından memnun olan Emîr Mesûd iltifatlarda bulunarak onu ordusunun başkumandanı olarak tâyin etmişti. Ertesi gün bu şehirden ayrılarak Nîşâbur'a ulaşan Mesûd neredeyse şehirde bulunan tüm halk ve devletin ileri gelenleri tarafından sevinçle karşılanmıştı (10 Şâban 421/13 Ağustos 1030) (Beyhakî, 2019: 31-32; Merçil, 1989a: 53; Yılmaz, 2021a: 98-99).

2.2.3. Emîr Mesûd ile Hâcib-i Bozorg Ali Arasında Elçilik İlişkileri

Sultan Muhammed ve Emîr Mesûd arasındaki taht mücadelesi ile ilgili yukarıda da bahsedildiği üzere iki taraf arasında bir savaş hazırlığı olmuş ve Muhammed, ordusuyla

⁶⁵ Nîşâbûr'un kaynaklarda zikredilen dört önemli merkezlerden biri Beyhak'tır. Rivend hududunda Dâmgân vilâyetine kadar uzanır, 25 fersah (144070m) tan fazla uzunluğa sahip olan bir coğrafya paçasıdır. Beyhak, Farsça Beyheh veya Behâeyn kelimelerinden türemiştir ve bu kelimeler çok cömert anlamına gelmektedir (Pırlanta, 2013: 73-74).

Tekînâbâd'a gelmişti (Mîrhând, 2017: 132; Dêrdîzî, 2022: 71; Merçil, 1989a: 53; Yılmaz, 2021a: 98). Sürekli olarak zevk ve sefa içerisinde olan Sultan Muhammed'e yakınında olan devlet adamları Tekînâbâd'ta isyan etmişlerdi. Sultan Muhammed'e gönderdikleri mektupta, Emîr Mesûd'un kendisinden daha güçlü olduğunu onun ordusu karşısında zafer kazanamayacağını, kendisinin de onun karşısında duramayacağını bundan dolayı olduğu yerde durmasını ve kendileri önden giderek Mesûd'tan özür dileyceklerini ve böylece hem kendisinden hem de bizden hoşnut olacağını ve bu sayede kendisini yanına çağırarak hepimizin canını bağışlayacağını, kendisinin ve bizlerin canlarımızdan emin olacaklarını söyleyerek haber gönderdiler. Muhammed'i yakalayarak Tekînâbâd'ta bulunan Kûhtîz Kalesi'ne kapatmışlardı (Beyhakî, 2019: 3; İbnü'l-Esîr, 2016: VIII/22; Mîrhând, 2017: 133; Gêrdîzî, 2022: 71; Müstevfî'yi Kazvînî, 2018: 319; Şebânkâreî, 2021: 53; Merçil, 1989a: 54; Yılmaz, 2021a: 102). Daha sonra Hâcib-i Bozorg Ali, kardeşi Mengiterak ve Sultan Mahmûd'un nedîmi Ebû Bekr Hasrî ile birlikte Emîr Mesûd'un huzuruna göndermişti (Beyhakî, 2019: 3-4, 42; Yılmaz, 2021a: 103). Kendisine; Muhammed'i tahta çıkarttıkları için özür dilemişler, bunu mecburiyetten yaptıklarını ve asıl hükümdarın kendisi olduğunu söyleyen uzun bir mektup yazmışlardı. Elçiler Herât'a ulaştıklarında kardeşleri Muhammed'in tutuklandığını söyleyip, onu tahta çıkartan devlet erkânının pişmanlıklarını ifade etmişlerdi. Emîr Mesûd kendisine bu mutlu haberi getiren elçileri iyi ağırlamış ve ihsanlarda bulunmuş, ayrıca Hâcib-i Bozorg Ali'ye cevaben muhabbet ve samimiyet dolu sözler söylemişti (Beyhakî, 2019: 3, 48; Gêrdîzî, 2022: 71; Mîrhând, 2017: 132-133; Merçil, 1989a: 54; Yılmaz, 2021a: 103). Ayrıca Hâcib-i Bozorg Ali'nin orada bulunan askerleri Herât'a yollamasını ve Hintli askerlerin oluşturduğu orduyla birlikte yanlarına filleri ve hazîneleri alarak gelmesini istemişti. Elçiler bu haberi ulaştırdıkları zaman Hâcib-i Bozorg Ali emirleri hemen yerine getirerek Herât'a doğru yola çıktı. Herât'a 3 Zilkade 421/2 Kasım 1030 tarihinde ulaştığında Emîr Mesûd'un huzuruna çıktığında pişmanlığını dile getirerek itaatlerini bir kez daha ilettiler (Beyhakî, 2019: 48; Merçil, 1989a: 54; Yılmaz, 2021a: 103).

2.2.4. Emîr Mesûd'un Hârezm Valisi Altuntaş İle Elçilik İlişkileri

Hârezm Valisi Altuntaş, Sebüktegin döneminden itibaren Gaznelilere hizmette bulunmuş oldukça tecrübeli bir devlet adamıydı. Sebüktegin döneminde Gazneli ordusuna kumandan olarak tâyin edilmiş, Sultana Mahmûd döneminde cesareti ve kabiliyeti dolayısıyla "Hârezmşah" ünvanı ile Hârezm valisi olarak atanmıştı (Özaydın, 1989: 547). Altuntaş Hârezm bölgesinde nispeten bağımsız olarak hareket etse de Emîr Mesûd Herât'a geldiğinde onun

huzuruna giderek itaatlerinin bildirmişti. Ancak Emîr Mesûd, Altuntaş'ı kendisi için tehlikeli görüyordu. Hatta onu yakalatmak istemiş ancak Ebû Nasr Müşkân'ın nasihatleri sonucunda bu düşüncesinden vazgeçmişti (Beyhakî, 2019: 72; Merçil, 1989a: 55, 58; Özaydın, 1989: 547; Yılmaz, 2021a: 103, 111).

15 Zilkade 421/14 Kasım 1030 tarihinde Herât'tan Belh'e yola çıkan Mesûd'un yanına Altuntaş'da vardı. Bu yolculuk esnasında Altuntaş olayını Emîr Mesûd tekrar Ebû Nasr Müşkân ile konuştu. Ebû Nasr Müşkân ise Altuntaş'ın kendisine sadık bir kişi olduğunu söyleyerek Hârezm bölgesinin Türklerin hududu olduğunu ve Altuntaş'ın orada olması gerektiğini söyledi (Beyhakî, 2019: 72; Hunkan, 2011: 173; Yılmaz, 2021a: 111-112; Erdoğan, 2013: 161). Bunun ardından Emîr Mesûd, Altuntaş'a hil'at vererek Hârezm'e gitmesine izin vermiş ancak Altuntaş Emîr Mesûd'un yanına giderek artık yaşlandığını ve bundan sonraki ömrünü merhum Sultan Mahmûd'un türbesinde inzivaya çekilmek istediğini, ancak vereceği emri de yerine getireceğini söylemişti (Beyhakî, 2019: 72-73; Merçil, 1989a: 58; Yılmaz, 2021a: 112). Altuntaş Mesûd'un fermanını beklemeden Hârezm'e doğru yola koyulmuş ve bunu öğrenen Mesûd, Altuntaş'ın korktuğu için hemen gittiğini düşünmüş, ancak Ebû Nasr Müşkân, Altuntaş'ın sadık bir insan olduğunu tekrarlamıştı (Beyhakî, 2019: 73; Şebânkâreî, 2021: 55; Yılmaz, 2021a: 112; Erdoğan, 2013: 161-162). Bunun üzerine Emîr Mesûd ülkede gerekli olan işler ve dış politika ile alâkalı yapılması gereken konuları içeren bir mektubu iletmesi için Abdûs ve Altuntaş'ın vekili Ebû Said Mesadî'yi elçi olarak göndermişti. Mektubun cevabının hemen geri getirilmesini emretmişti. Mektupta, Mesûd Altuntaş'ı kendi babası Sultan Mahmûd gibi gördüğünü ve tanıdığını, onun tecrübelerinden faydalanmak istediğini söylemişti. Memleket işleri ile ilgili gerekenlerden dolayı gönül rahatlığıyla geri dönebileceğini söylemiş ve Türkistan meselesi ile ilgili konulara değinmişti. Emîr Mesûd Belh'e ulaştığında Altuntaş'ın mektubu ona ulaşmıştı (Beyhakî, 2019: 73-74; Şebânkâreî, 2021: 55; Yılmaz, 2021a: 112-113; Erdoğan, 2013: 162). Altuntaş mektubunda. Türkistan Han'ı ile mektuplaşma ve muharebe halinde elçiler gönderilerek antlaşmalar yapılması gerektiğini vurgulamıştı. Aynı zaman da Sultan Mahmûd'un sağlam ve sarsılmaz kaideler ve esaslar üzerine kurulmuş bir devlet bıraktığını ve hiç kimsenin bu kaidelerden ve esaslardan birini dahi değiştirmeye cesaret etmemesi, eğer ederse bütün sistemin bozulacağını söyleyerek mütevazı ve itaatkâr bir cevap vermişti. Emîr Mesûd bu cevaba sevinmiş ve Altuntaş'ın fikirleri doğrultusunda Karahanlı hükümdarı Kadir Han Yusuf'a elçiler gönderilmişti (Beyhakî, 2019: 78; Merçil, 1989a: 55-56; Köymen, 2016: III/133; Barthold, 2019: 309; Yılmaz, 2021a: 116-117; Coşkun, 2018: 52).

2.2.4.1. Altuntaş'a Alitegin ile Mücadele için Elçi Gönderilmesi

Daha önce belirttiğiniz üzere Sultan Mesûd taht mücadelesi sırasında Ebu'l-Kâsım er-Rehhâl adlı elçiyi göndererek Alitegin'den yardım istemiş ve karşılığında Huttelan'ı vermeyi vaat etmişti (Beyhakî, 2019: 308; Barthold, 2019: 310; Hunkan, 2011: 171; Merçil, 1989a: 58; Yılmaz, 2021a: 157; Erdoğan, 2013: 165). Ancak Alitegin'e ihtiyaç kalmamıştı. Alitegin Sultan Mesûd'un tahta geçmesine yardım etmemiş olsa da süreç içerisinde güçlenmiş ve hak iddia etmeye başlamıştı. Sultan Mesûd'un Horasan'daki casusları Alitegin'in Gaznelilere karşı harekete geçtiğini haberini vermiş ve Sultan Mesûd hemen hazırlıklara başlamış, Vezir el-Meymendî ve Ebû Nasr Müşkân ile istişare yapmıştı. Bu istişareden Hârezm Valisi Altuntaş'ı görevlendirme kararı çıkmıştı (Beyhakî, 2019: 308-309; Mirhând, 2017: 135; Barthold, 2019: 311; Hunkan, 2011: 173; Yılmaz, 2021a: 158; Erdoğan, 2013: 165; Coşkun, 2018: 54). Bu görev için Altuntaş'ın yanına itibarı yüksek olan kethüda Abdûs elçi olarak gönderilmişti. Abdûs Hârezm'e vardığı vakit hediyelerini Altuntaş'a sunduktan sonra 1 Rebiülâhîr 423/17 Mart 1032 tarihinde Gazne'ye gönderdiği haberde Altuntaş'ın hil'at'ı giydiğini ve sefere hazırlandığını, işlerin yolunda olduğunu belirtmişti. Altuntaş, Alitegin ile mücadele etmiş, ancak kendisi başka bir savaşta yara almış olduğu ayağından tekrar ok isabet ederek ağır bir şekilde yaralanmış ve bir süre sonra bu değerli devlet adamı vefat etmişti (Beyhakî, 2019: 309; İbnü'l-Esîr, 2016: VIII/100; Şebânkâreî, 2021: 55; Hunkan, 2011: 173,177-178; Yılmaz, 2021a: 157-158,163; Erdoğan, 2013: 169; Özaydın, 1989: 547; Coşkun, 2018: 54).

2.2.5.Sultan Mesûd'a Hârezm Sâhbi-i Berîd'in, Harun İsyanı için Elçi Göndermesi

Hârezm Valisi Altuntaş öldükten sonra yerine oğlu Harun, Hârezm valisi olarak tâyin edilmişti (Beyhakî, 2019: 324; Merçil, 1989a: 59; Hunkan, 2011: 83; Özaydın, 1989: 5548; Köymen, 2016: III/145; Barthold, 2019: 312; Yılmaz, 2021a: 176; Coşkun, 2018: 54). Harun Gaznelilere karşı sadakat içerisinde görevini yürütüyordu. Ancak bazı fırsatçılar Harun'un kardeşi Sitti'nin damdan düşerek ölmesi üzerine bu işin arkasında Sultan Mesûd'un olduğunu hakkında mektuplar yazmışlardı. Kendisine Sultan Mesûd'un Hârezmşâh evladından kimseyi sağ bırakmak istemediğini söylüyorlardı (Beyhakî, 2019: 372; Merçil, 1989a: 60; Özaydın, 1989: 548; Hunkan, 2011: 183-184; Barthold, 2019: 312; Yılmaz, 2021a: 177). Bu olaylar üzerine artık Harun, Gaznelilere karşı olumsuz fikirler beslemeye başlamıştı. Hatta Sultan Mesûd'un onun yanında göndermiş olduğu Abdülcabbar'ın sözlerine itimat etmiyordu. Üstelik bir müneccimin ona Horasan emîri olacağını söylemesi üzerine padişahlık hayallerine kapılmıştı. Alitegin ve Selçukluları safına çekerek Merv üzerine yürümeye karar verecek kadar

ileri gitmişti (Beyhakî, 2019: 648; Barthold, 2019: 312-31; Köymen, 2016: III/146; Yılmaz, 2021a: 177; Erdoğan, 2013: 172; Coşkun, 2018: 55). Harun'un bu hareketlerini gören Hârezm sâhib-i berîd'i gelişmeleri Sultan Mesûd'a bildirmek amacıyla bir mektup yazarak elçi ile Gazne'ye göndermişti. Elçi 10 Ramazan 425/29 Temmuz 1034 tarihinde Gazne'ye gelmiş ve hurcun içine dikilmiş olan bu mektubu teslim etmişti. Mektupta, ayrıca Harun'un bu hareketlerinin karşısında Sultan Mahmûd'un adamlarının durduğu ancak ellerinden bir şey gelmediği ve geç olmadan hemen Hârezm'i kontrol altına almak için hazırlıkların yapılması gerektiği yazılıydı (Beyhakî, 2019: 390-391; Köymen, 2016: III/146; Yılmaz, 2021a: 178; Erdoğan, 2013: 174).

2.2.6. Sultan Mesûd'un Vezir Ahmed Abdûssamed'in Fikrini Alması

Sultan Mesûd, Harun'un isyanı ile ilgili mektuplar aldıktan sonra eskiden Hârezm'in idarî işleri ile meşgul olan ve Altuntaş'ın yanında çalışmış olan vezir Ahmed Abdûssamed'in deneyimlerinden faydalanmak, bu konudaki düşüncesini ve nasıl bir yol izlenmesi gerektiği ile ilgili bir mektup göndermesini istemişti (Beyhakî, 2019: 391; Yılmaz, 2021a: 179). Ebû Nasr Müşkân, bu mektubu yazarak bir seyyah ile göndermiştir. Ahmed Abdûssamed, Sultan'ın bu mektubunu okuduğunda şifreli mektuplar göndermiş, Ahmed Abdûsaamed, Huttelan ve Tohâristan'daki işlerle uğraşmakla birlikte Harun ve Hârezm meselesinin çok fazla önemli gördüğünü söylemişti. Bu işler için çok fazla altın harcadığını ve harekete geçeceği zaman Harun'u öldürmek için yanındaki on köleyi kendi safına çektiğini, ancak Harun'un çok dikkatli davrandığını ve Merv'e gitmek için hazırlıklara devam ettiğini söylemişti (Beyhakî, 2019: 407-408; Yılmaz, 2021a: 179,181).

2.2.7. Sultan Mesûd'un Hâcib Beytoğdu'ya Fetihnâme Göndermesi

Sultan Mesûd Ziyârî hükümdarı Menûçeher b. Kabûs ile babası Sultan Mahmûd'un sağlığında gizlice mektuplaşarak birbirlerine sadakat yemini vermişlerdir⁶⁶ Menûçeher b. Kabûs vefat edince yerine oğlu Anûşîrvân geçmiş, Sultan Mesûd'a bir mektup yazarak hükümdarlığını tebrik edip hâkimiyetini tanımış, Cürcân ve Taberistân'da hutbeyi Sultan Mesûd adına okutmuştu (Beyhakî, 2019: 118-119; İbnü'l-Esîr, 2016: VIII/24-25; Yılmaz, 2021a: 192; Küçükbeher, 2014: 144; Öner, 2019: 52). Ancak Anûşîrvân'ın yaşının küçük olması sebebiyle ülkenin idarî işlerini dayısı Ebû Kalincar yönetiyordu. Sultan Mesûd ülkeyi yönetecek başka kimse olmadığı için Kalincar'ın Cürcân ve çevresinin emîrliğini tasdik etmiş

⁶⁶ Mektuplaşmalar ile ilgili detaylı bilgi için bkz. (Beyhakî, 2019: 118-119).

ve menşûrunu yazmış, hil'at giydirmişti. Karşılığında ise her yıl belirli bir miktarda vergiyi Nîşâbur'daki eyalet divânına göndermesi kararlaştırılmıştı (Mayıs-Haziran 1033) (Beyhakî, 2019: 246, 344; Merçil, 2013b: 499; Yılmaz, 2021a: 194-195). İlerleyen süreçte Kalincar bu vergileri geciktirmeye ve ödememeye başlamıştır (Yılmaz, 2021a: 197) Sultan Mesûd bunun üzerine 9 Rebiülevvel 426/22 Ocak 1035 tarihinde Serahs'tan hareket ederek Nîşâbur'a gelmişti. Sultan Mesûd'un Kalincar'ın üzerine yürümesi sadece vergileri ödememesi ve itaatsiz davranmasını cezalandırmak için değil aynı zamanda Cürcân ve Taberistân'ı Gazneli hâkimiyetine katmaktı (Merçil, 2013b: 499; Yılmaz, 2021a: 197). Sultan Mesûd zorlu şartlara rağmen Ebû Kalincar'ı bozguna uğratmış ve zaferini kazanmıştı. Galibiyetten sonra zafer alâmeti olarak üç köleye yüzüğünü vererek Hâcib Beytoğdu'ya vermişlerdi. Beytoğdu hemen borular ve davulları çaldırarak⁶⁷ zaferi kutlamaya başlamıştı. Akşam namazı vaktinde ise Sultan Mesûd'un Cürcân ve Taberistân fetihlerini anlatan ve Debîr Ebû'l Irâkî'nin hattıyla kaleme alınan fetihnâmesi⁶⁸ Beytoğdu'ya ulaşmıştı (Beyhakî, 2019: 423-424; İbnü'l-Esîr, 2016: VIII/53-54; Merçil, 2013b: 499; Yılmaz, 2021a: 204).

2.2.8. Sultan Mevdûd'un Tuğrul Bozan'a Elçi Göndermesi

Gazellilerin başarılı kumandanlarından birisi olan Tuğrul Bozan, Sultan Mevdûd tarafından 438/1046 yılında kalabalık bir orduyla Büst şehri üzerine göndermişti. Ancak Tuğrul Bozan Tekinabad'a geldiği vakit isyan etmiş ve bu durumdan Sultan Mevdûd'un haberi olmuştu. Hemen olayın iç yüzünü öğrenmek ve Tuğrul Bozan'ın niyetini anlamak amacıyla bir elçi gönderilmiş, Tuğrul Bozan ise amacının sadece kendisini korumaktan ibaret olduğunu, çünkü saraydaki bazı kişilerin kendisine entrikalar düzenlediğini, isyan ettiğini ve geri dönmeyeceğini söylemişti. Elçi Gazne'ye döndüğünde Sultan Mevdûd'a, Tuğrul Bozan'ın yanındaki bazı hâciblerin hâlâ Sultan Mevdûd'a sadakatli olduğunu söylemişti. Sultan onun yanındaki adamlarının başkaldırabileceğini anladığında on bin kişilik bir süvariyle üzerine ordu sevk etmiş, Tuğrul Bozan bu orduya kaşı gelemeyeceğini anlayınca kendi yanında birkaç sadık adamlarıyla kaçarak Selçuklulara sığınmıştı (Demir, 2023: 38-39).

⁶⁷ Orta Çağ Türk İslâm Devletlerinde nevbet çalınması ile alâkalı ayrıntılı bilgi için bkz. (Aslan, Şahin., 2020: 2602-2567).

⁶⁸ Fetihnâme hakkında detaylı bilgi için bkz. (Beyhakî, 2019: 424-426).

III. BÖLÜM

3. ELÇİLERİN EKONOMİK SOSYAL VE HUKUKÎ DURUMLARI

Elçilik müessesesi, devletlerarası bir iletişim aracı olması sebebiyle saygın bir mevki olmuştur. Devletlerin kendi askerî gücünü, zenginliklerini, başarılarını göstermesi açısından elçi bir araçtır. Hükümdarın birbirlerine yazdıkları mektuplara gösterilen titizlik bunun bir yansımasıdır.⁶⁹ Devletler kendilerini sundukları derecede elçiye bilgi verir ve bu bilgi elçinin ait olduğu devlete iletilir. Veyahut elçinin hal ve davranışları huzuruna gittiği devlete bilgi verir. Bu açıdan devletlerin elçi görevlendirmelerinde kadı, imam, hâcib, kâtip, hatip gibi devlet görevlilerini seçmesi karşı devlete duyulan saygı ve özenden kaynaklanmıştır. Keza kendi topraklarına giren elçinin karşılanması, geçit töreni düzenlenmesi, izzetü ikramların ihtişamlı sunulması, elçiye gösterilen iyi muamelenin yanında, aslında elçinin ait olduğu devlete gösterilen bir hürmettir. Bu, tam tersi olumsuz şekilde de olabilir. Sultanın elçiyi huzuruna davet etmemesi, konuşmaması gibi durumlar yine elçinin ait olduğu devlete verilen bir iletidir. Bu açıdan devletlerin elçilere olumlu veya olumsuz gösterdikleri davranışlar bir amaç güden, belirlenmiş, tasarlanmış, kastî davranışlar bütünüdür. Elçi sadece bir araçtır ve görevinin getirisi olarak saygın bir konumu ve ayrıcalıkları vardır. Aşağıda böylesine mühim bir kurumun başrolü olan elçinin ekonomik, hukukî ve sosyal açıdan hakları, ayrıcalıkları ve durumu ele alınacaktır.

3.1. Elçilerin Ekonomik Durumları

3.1.1. Elçilerin Giderleri

Gazne'den yola çıkan elçilerin masrafları hakkında sadece Beyhakî'de 23 Ağustos 1037 senesinde Karahanlılara elçi olarak gönderilen İmam Ebû Sadık-ı Tebbânî ile ilgili, “on bin dinardan fazla bir para ile Gaznin'den yola çıktı” şeklinde bir ifade geçmektedir (Beyhakî,

⁶⁹ Gazneli Devleti'nde kâtiplerin faziletli olmalarına dikkat edilirdi. Beyhakî eserinde hükümdarların birbirlerine gönderdikleri mektupların üslubu ve usulü hakkında, üstadım olarak zikrettiği Hâce Ebû Nasr-ı Müşkân'ın, halife ve Kadir Han'a yazdığı mektup hakkında şöyle söylemiştir. “Üstadım biri Arapça biri Farsça olmak üzere mektuplardan iki nüsha yazdı. O, bu iki lisanda yazmaya muktedirdir. Arapça yazdığı mektup halife için, Farsça yazdığı mektup Kadir Han içindi. Şurası tuhaftır ki Irak'tan Ebu'l-Kasım-i Harîş vesaire gibi birtakım adamları yanlarına getirdiler, bunları daha ziyade âlim olduklarını iddia ederek üstadıma tercih etmek istediler. Evet, bunlar gayet güzel şiir söylüyorlardı ve iyi kâtiplik ediyorlardı, ben bunu itiraf ediyorum, fakat padişahın padişaha mektup yazmak usulü ve üslubu bambaşka bir şeydir. İnsan kalemi eline alıp yazmak isterse bunun ne kadar geniş ve güç bir üslup olduğunu ancak o zaman anlar. Sultan Mahmûd'un terbiyesi altında yetişmiş olan üstadım, fazilet ve akılda zamanın tek bir adamı olmuştur; bir takım kimselerde ona hasetlerinden bu bapta bir şeyler kaleme almışlardı. Fakat ne kadar berbat olduğunu söylemeye utaniyorum.” şeklinde kaydetmiştir (Beyhakî, 2019: 66).

2019: 494; Nuhoğlu, 1995: 146). Anlaşılan Gazneliler kendi gönderdikleri elçilerin giderlerini devlet hazînesinden karşılamışlardır.

Gaznelilerin diğer devletlerin nezdine gönderdikleri elçilerin, giderlerinin karşılanıp karşılanmadığı hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Sultan Mahmûd, oğlu Mesûd'un evini kontrol etmesi⁷⁰ için bir hayltaş⁷¹ göndermiş, gönderirken iyi yürük at ve beş bin dirhem vererek yola çıkan hayltaş eve girdiğinde cilalanmış ve beyaza boyanmış bir ev olduğunu görmüştü. Mesûd mektup yazarak hayltaş'a teslim etmiş ve on bin dirhem vererek geri göndermişti (Beyhakî, 2019: 108-109). Mesûd babasının göndermiş olduğu hayltaş'ın dönüş masraflarını kendi hazînesinden karşılamıştı. Bu örnekte elçilerin dönüş masraflarının, karşı devlet veya kişi tarafından karşılanır şeklinde bir ifadeyi söylemek doğru olmasa da göz önünde bulundurulması gereken bir olaydır.

Diğer devletlerden gelen elçilerin giderleri de Gazne Devleti'nin hazînesinden karşılanmaktaydı. Elçiler geldiğinde şehrin süslenmesi, (Beyhakî, 2019: 37) elçihâneye götürülerek misafir edilmesi orada yiyecek ve içecek ikram edilmesi (Beyhakî, 2019: 551) altın, gümüş esvap, at hediye edilmesi (Beyhakî, 2019: 15, 38-39, 41, 277) hamam parası, (Beyhakî, 2019: 39) dış kirası,⁷² (Beyhakî, 2019: 273) elçilerin barındırılması, (Beyhakî, 2019: 269, 272) ulaşım için kullanılan hayvanlarının bakımı ve yemlenmesi (Beyhakî, 2019: 39-40, 338, 477), diğer devletlere elçi gönderilirken verilen hediyeler (Beyhakî, 2019: 203) gibi masraflar oldukça fazladır. Bu masrafların miktar olarak neye tekabül ettiği bilinmese de yapılan harcamaların önemli olduğu anlaşılmaktadır. Elçilere yapılan harcamalar, karşılama merasimleri, hediyeler gibi konular, "elçilerin sosyal durumları" başlığı altında geniş olarak ele alınacağı için burada detaylı olarak üzerinde durulmamıştır.

Gazneli Devleti güçlü ve zengin bir devlet olduğu için elçi karşılama veya elçi gönderme gibi durumlarda pek zorluk yaşamadığı anlaşılmaktadır⁷³ (Beyhakî, 2019: 394).

⁷⁰ Sultan Mahmûd oğlu Mesûd'un peşine casuslar görevlendirmişti. Onun hal ve hareketlerini gözetiyordu. Zira Mesûd veliahttı ve hareketlerine dikkat etmesi gerekiyordu. Sultan Mahmûd mektuplar göndererek telkinde bulunuyor ve düzgün davranması için nasihatler veriyordu. Casuslar bir gün Sultan Mahmûd'a, oğlunun evinin duvarlarında tavanından temeline kadar müstehcen resimleri nakşettiğini gizlice bildirdiler. Mahmûd hemen hayltaş göndermiş ve izin gerekmeksizin eve girip kontrol etmesini istemişti. Mesûd bunu duyduğunda hemen resimlerin üzerini boyatmış ve hayltaş eve girdiğinde cilalanmış, beyaza boyanmış bir ev olduğunu görmüş ve geri dönmüştü (Beyhakî, 2019: 106-107).

⁷¹ Hayltaş; On kişilik süvari birliğinin komutanı olarak gösterilmekle birlikte, Târih-i Beyhakî'de bu görevlinin rütbe olduğuna dair bir bilgi mevcut değildir. Daha ziyade haberci olarak kullanılmıştır. Hayltaşlar iyi binicilerdi. Sultan Mahmûd gideceği yer olan Herât'a daha hızlı varması için İyi yürük at vermesinin sebebi de budur (Beyhakî, 2019: 6, 108; Nuhoğlu, 1995: 332-333; Koç, 2019: 36; Durdu, 2022: 104).

⁷² Eskiden Ramazanlarda saraya veya konaklara gelen misafire verilen hediyedir (Dış Kirası, 1994: 26).

⁷³ Beyhakî, eserinde Sultan Mesûd döneminde Karahanlı elçilerinin karşılama merasimini anlatırken, "Bu zamanda her türlü cevher ve saltanat levazımı mevcut idi. Tanrı bu devleti daima var etsin" demiştir (Beyhakî, 2019: 394).

Ancak her devlet için bu durum böyle değildi. O dönemde elçi giderlerinin hayli masraflı olduğunu izah etmek için çağdaş devletlerden olan Karahanlı Devleti elçileri ile ilgili bir olayı anlatmayı uygun gördük. Sultan Mahmûd bir elçiyi Buğra Han'ın huzuruna göndermişti. Mektubunda nübüvvet, velâyet, din, İslâm, iman, ihsan, takva, emri maruf, nehyi anilmünker, sırat, mizan, şefkat, adalet ve erdem nedir gibi sorular sormaktaydı. Buğra Han'a mektup ulaştığı zaman Mâverâünnehr ve ülkenin diğer bölgelerinden fakihler çağırılmış, fakihlere bu soruların anlamını sormuş ve fakihler dört ay süre istemişlerdi. Ancak böyle bir süreden daha önemli olan gelen elçilere hazîneden yapılması gereken harcamalardı. Fakihler de buna dâhildi. Bu açıdan Buğra Han bu masrafların yapılmasından yana değildi. Nihayetinde değerli kâtiplerinden Muhammed b. Abduh bu sorulara tatmin edici cevaplar vermiş ve harcamalara gerek kalmamıştı (Hunkan, 2011: 165-166).

3.1.2. Elçilerin Gelirleri

Kaynaklarda elçilere görevlerinden dolayı verilen bir maaş tespit edilememiştir. Zaten yukarıda da bahsettiğimiz üzere elçilerin masrafları kendi devleti ve gönderildiği devlet tarafından karşılanmaktaydı.

Hükümdarlar arasında muhtelif sebeplerden ötürü hediyeler alınıp verilmesi, eskiden beri var olan bir adettir (Köymen, 2016: III/140). Elçilere verilen aynî ve nakdî hediyeler onlara bir gelir sağlamıştı. Bu hediyeler maddi bir kazanç sağladığı gibi sembolik anlamlı hediyeler de verildiği görülmüştür. Bu açıdan hil'atleri de hediye saymak mümkündür. Hil'at hediye etmek için bir sebebin bulunması şart olmadığı gibi, mutlaka yüksek bir makamdan, daha küçük makamdakilere verilmesi de şart değildi (Köymen, 2016: 141). Elçilere, hükümdarlar ve diğer devlet görevlileri tarafından da hediyeler verilmişti.

3.1.2.1. Elçilere Verilen Hediyeler

Sultan Mahmûd'un vefat etmesi ve yerine oğlu Mesûd'un geçmesiyle Halîfe el-Kâdir Billâh, 422/1030 yılında kendi adına hutbe okunmasını istemek ve Mesûd'un tahta çıkışını tebrik etmek için Muhammed el-Hâşimî'yi elçi olarak Nîşâbur'a göndermişti. Muhammed el-Hâşimî, şehre geldiğinde izzetü ikramlarda bulunulmuş, yemeğin ardından kendisine haddi hesabı olmayan hediyeler verilmişti. Yirmi bir dirhem gümüş hamam parası takdim edilmişti. Elçi hayretler içerisinde kalmıştı. Bağdat'tan gönderilen hediyeler de ise elçi yedi tane maşlah⁷⁴

⁷⁴ Maşlah; Arapça kökenli bir kelime olup günümüzde Anadolu kadınlarının soğuktan korunmak için üstlük olarak giydikleri kol kısmı açık tek parçalı giysidir. <https://www.hisculart.com/post/anadolu-da-ma%C5%9Flah-k%C3%BClt%C3%BCr%C3%BC-kilik-kiyafet-devri-mi-ve-atat%C3%BCrk>(son erişim: 02.05.2024).

çıkartmıştı. Biri siyah ve diğerleri çok nadir, Bağdat'ta dokunmuş Debka⁷⁵ cinsi kumaşlardandı. Aynı gün ikindi namazı vaktinde elçiye verilmek üzere hazırlanmış olan iki yüz bin dirhem, altın eyerli bir at, elli parça kesilmemiş kaliteli kumaş, birkaç öd ağacı, misk ve kâfur, bir mihmandâr vasıtasıyla hediye edilmiş ve elçi Bağdat'a geri gönderilmişti (Beyhakî, 2019: 38-41).

11 Zilhicce 421/10 Aralık 1030 senesinde Halîfe el-Kâdir Billâh'ın ölümünü bildirmek ve yeni Halîfe el-Kaim Biemrillâh adına hutbe okunmasını talep etmek için Gaznelilere Ebûbekir Muhammed b. Muhammed es-Süleymani et-Tûsî, elçi olarak gönderilmişti. (Beyhakî, 2019: 270; Merçil, 1989a: 57; Yılmaz, 2021a: 150). Elçi geldikten sonra dinlenip izzetü ikramlarda bulunulmuştu. Cuma günü halîfe adına hutbe okunduktan sonra padişahların hazînedarları gelmiş ve Halîfe'nin hediyesi olarak beş ipek kese içinde on bin dinar getirip minberin yanına koydu. Bunun peşinden şehzâdelerin, Hâce-i Bozorg'un ve diğerlerinin hediyelerini getirip her biri için "filan ve filanın hediyeleri" diye ilan ederek minberin yanına bıraktı böylece orada birçok altın ve gümüş birikti. Merasim bittikten sonra evde yemek yemişler ve Ali-yi Mikâil, elçiye mühim bir miktarda dış kirası vermişti (Beyhakî, 2019: 273) Elçi'nin geri gönderilmesine karar verildikten sonra Sultan Mesûd, halîfenin kendisine menşûr göndermesi, Türkistan hanlarıyla mektuplaşmaması, onlara hil'at göndermemesi gibi isteklerini halîfeye tebliğ etmesini, eğer halîfenin nezdinde bu işleri hallederse kendisine büyük lütuflarda bulunulacağı söylemişti (Yılmaz, 2021a: 152). Sultan, halîfe için türlü türlü her cinsten ve bunlardan on adet altın işlemeli olmak üzere yüz kat esvap, elli tane misk kesesi, yüz tane kâfur koku topu, en kaliteli ketenden iki yüz adet sarık, elli Hint kılıcı, incilerle kaplı bin miskallık altın kadeh, on pare yakut, yirmi pare Bedehşan lâli,⁷⁶ on tane atlas örtülü Horasan ve Huttelan atı, beş tane kıymetli Türk kölesi hazırlamıştı (Beyhakî, 2019: 276). 20 Muharrem 423/ 7 Ocak 1032 tarihinde elçiye fakihlere verilen beş yüz miskallık altın işlemeli bir hil'at, bir katır ve iki at, yüz bin dirhem para ile yirmi tane kıymetli esvap vermişti. Hâce-i Bozorg de örtüsüyle ve takımlarıyla bir katır, beş yüz dinar ve on parça esvap hediye etmiş, elçi 22 Muharrem 423/9 Ocak 1032'de yola çıkmıştı (Beyhakî, 2019: 277).

Elçilere sembolik anlamda hediyeler de verilmişti. Ziyârî hükümdarı Menûçehr'in ölümünün arından yerine oğlu Anûşîrvân geçmiş, ancak yaşının küçük olması sebebiyle ülkeyi dayısı Ebû Kâlineâr yönetiyordu. Ebû Kâlineâr, Sultan Mesûd'a elçi göndererek Cürcân

⁷⁵ Debka veya Debik Mısır'da kumaşlarıyla ve elbiseleriyle meşhur bir kasabadır (Beyhakî, 2019: 40).

⁷⁶ Bedehşan, Afganistan'ın kuzeydoğusunda bulunan bir bölgedir. Afgan Türkistan'ı olarak da bilinir. Bölge erken dönemlerden itibaren değerli lâl yakutları ve lacivert taşlarıyla meşhurdur. Bedahş/belahs adındaki pembe yakut (Lâl-i Bedahşî) adını bu bölgeden aldığı ileri sürülmektedir (Arabacı, 2022: 34, 47; Saray, 1992: 291).

emîrliğinin tasdiki ve Sultan Mesûd'un tahta geçişini tebrik amaçlı elçi göndermişti. Cürcân'ın ileri gelenlerinden Ebû'l-Mehâsin, Ebû Muhammed Bistâmî, Şerif Ebû'l-Berekât ve Deylemli Şirec Leyli gibi kişileri elçilik heyetiyle göndermişti. (Beyhakî, 2019: 310; Yılmaz, 2021a:194-195) Görüşmeler neticesinde Kâlincâr, Cürcân emîrliğini tasdik ettirmiş ve menşûr yazılarak elçiye verilmiş, ayrıca hem Kâlincâr'a hem de elçiye hil'at hediye edilmişti. Sultan Mesûd bu görüşmenin ardından ilişkileri daha da güçlendirmek için akrabalık kurmak amacıyla Abdalcabbâr'ı elçi olarak göndermiş (10 Cemaziyelevvel 424/13 Nisan 1033) elçi Cürcân'a varınca Kâlincâr'ın kızını yanına alarak hediyelerle geri dönmüştür. Ayrıca Cürcân'dan gelen elçileri Mesûd iyi karşılamış, izzetü ikramda bulunarak hil'at hediye etmişti (Beyhakî, 2019: 344, 363, 366; Merçil, 2013b: 499; Yılmaz, 2021a: 169-170, 194-195).

Selçuklular ile Gazneliler arasında yapılan Nesâ Savaş'ında Gazneliler yenilmişti. Savaş sonrası yapılan müzakereler sonucunda Nesâ Tuğrul Bey'e, Dîhîstân Çağrı Bey'e, Ferâve ise Musa Yabgu'ya "dihkan" ünvanıyla verilmişti. Bahsedilen kişilere ayrı ayrı hil'at hazırlanmıştı. Ayrıca iki dallı külâh, bayrak, Gaznelilere özgü dikilmiş esvap, at, eyer, altın kemer, kesilmemiş türlü türlü kumaşlar; elçilere ise ertesi gün çağrılarak hil'at ve para verilmişti (Beyhakî, 2019: 457; Köymen, 2016: 225; Merçil, 2017: 21; Yılmaz, 2021a: 234; Göksü, 2020: 32; Göksu, 2021: 59). Selçuklular tarafından Gazneli elçilerine de hediyeler verilmişti. Serahs Savaşı'ndan sonra barış görüşmeleri için Hâkim Ebû Nasr-ı Muhfavviî ez-Zevzenî elçi olarak görevlendirilmişti. Selçuklular elçiye izzetü ikramda bulunmuşlar, bir yere indirerek çok kıymetli hediyeler vermişlerdi (Beyhakî, 2019: 549-550; Merçil, 1989a: 71; Yılmaz, 2021a: 272).

Sultan İbrâhim elçi olarak Mihter Reşid'i Selçuklu hükümdarı Melikşah'a kalıcı bir antlaşma sağlamak için hediyelerle beraber göndermişti. Melikşâh hediye olarak develere yüklenmiş güzel ve kıymetli elbiseler, yüz eşek yükü fil armutları, deve kuşu, papağan, şahin, tavus kuşu gibi kıymetli kuşlar, maymun ve bir fil başta olmak üzere birçok hediyeyi Melikşah'a göndermişti (Paydaş, 2013: 461-462; Güzay, 2014: 70).

3.2. Elçilerin Sosyal Durumları

Elçi karşılama merasimleri ve elçilere yapılan muameleler, İslâmiyet'ten önceki dönemlerden itibaren devletler tarafından önemsenen ve dikkat edilen bir konu olmuştur. Gaznelilerin, devlet hayatında teşrifata ne kadar riayet ettiği göz önünde tutulacak olursa, bunu gayet tâbi karşılamak lazımdır (Köymen, 2016: 144). Bu konu mühim olmalıdır ki, Nizâmü'l-Mülk "*Siyasetnâme*" adlı eserinde komşu devletlerden gelen elçilerin karşılanması ve

yapılması gereken muamele hakkında önerilerde bulunmuştur: “Çevre ülkelerden dergâha elçiler geliyor ama kimse haber bildirmiyor. Bu durum elçilik işlerinin önemsenmediği, gaflet içinde kaldığı şeklinde yorumlanıyor. Sınırdaki görev yapanlara tembih edilmeli. Kim ülkeye giriş yaparsa, derhal süvari göndersinler; gelen elçinin kim olduğunu, yanında kaç atlı, kaç piyade bulunduğunu, ne kadar teçhizat ve eşya ile geldiğini, niçin geldiğini bildirsınler. Bu kişi onları şehre ulaştırıp divana teslim etsin. Buradan da başka bir görevli onların refakatine verilsin; heyeti başka bir şehre veya bölgeye götürsün. Dergâha giderken de mamur yerlerden geçen yolları tercih etsin. Öte yandan görevliler, âmillere, muktilere tembih etsinler; heyet nerede konaklarsa, iyi karşılasınlar, hoşnut ederek göndersinler. Geri dönüşlerinde de aynı şekilde davransınlar” (Nizâmü’l-Mülk, 2018: 167). Gazneli Devleti de ülkelerine gelen elçileri karşılamada titiz davranmışlar, çok görkemli merasimler ve geçit törenleri hazırlamışlardı.

3.2.1. Elçi Karşılama Merasimleri ve Elçilere Karşı Yapılan Muameleler

3.2.1.1. Elçilere Yapılan İhtişamlı Merasimler

Gazneli Devleti, Abbâsî Halifesi elçilerine karşı muameleleri diğer devletlere olduğundan daha farklı ve hürmetkârâne olmuştur (Palabıyık, 2002: 72). Halîfe el-Kâdir Billah tarafından Gaznelilere gönderilen Muhammed el-Hâşimî adlı elçinin Beyhak civarında olduğu işitildiğinde, Mesûd hemen halîfenin şanına lâayık bir sûrette elçinin karşılanmasını için emir vermişti (Beyhakî, 2019: 37; Gerdîzî, 2022: 73). Şehir ahalisi, Kadı Sâid’e müracaat ederek halîfenin elçisinin Nîşâbûr’a yaklaştığını, bunun için şenlik maksadıyla taklar kurmak istediklerini söylemişlerdi (Beyhakî, 2019: 38). Kadı, Emîr Mesûd’a sormuş ve babası Sultan Mahmûd’un ölümü nedeniyle kutlamaları ertelemişti. Ancak belirli bir süre sonra Emîr Mesûd, “Tam bir şenlik ve donanma yapılması lâzımdır.” diyerek kutlamalara izin vermişti. Kadı, makamına dönüp geldikten sonra mahallelerin ve pazarların ileri gelenlerini çağırarak ve onlara; “Emîr izin vermiştir, şehri süslemek ve donatmak için elinizden geldiği kadar çalışın. Böylece halîfenin elçisi bu şehrin nasıl bir şehir olduğunu bilsin ve Emîr de halîfenin iltifatı bu şehirde vaki olduğu için bu şehri daha ziyade sevsin.” diye emretmişti (Beyhakî, 2019: 38). Şehrin ileri gelenleri başüstüne diyerek dönüp gitmişler ve öyle bir süsleme yapmışlardır ki şimdiye kadar hiç kimse böyle bir süsleme hatırlamıyordu. Şehrin kapılarından pazar yerine kadar birbiri peşine taklar ve kubbeler kurulmuştu. Şehri, elçinin ikamet edeceği yer olan Cuma Mescidi’nin şebistanına⁷⁷ kadar böyle süslemişlerdi (Beyhaki, 2019: 38). Bu işler yapıldıktan sonra elçinin

⁷⁷ Şebistan; Geceyi geçirmek üzere kullanılan mekân (Devellioğlu, 2006: 982).

şehre iki fersah⁷⁸ kadar yaklaştığı haberini almışlardı. Teşrifatçılar (mertebedâr) heyeti karşılamaya gitmişler ve yaklaşınca elli kadar yedek at götürmüşlerdi. Bütün askerler atlarına binerek, büyük bir ihtişamla yola çıkmışlar, önde sipâhsâlâr, onun arkasında kadılar, seyyîdler, âlimler, fakihler, onların pişinden dergâhın önde gelenleri ve idare memurları ile elçiyi karşılayarak şehre getirdiler (Beyhakî, 2019: 38). Bundan sonra şehrin kapısına geldikleri vakit âyân ve ordu kumandanları elçiden ayrılmış, evlerine dönüp gitmişlerdi. Orada bulunan görevliler elçiyi alıp şehre götürmüş ve her tarafını gezdirmişlerdi. Geçtikleri yerlerden ahali gümüş ve altın paralar, şekerler vesaire saçmış, sanatkârlar oyunlar oynamış ve marifetlerini sergilemişlerdi. Bu merasim öğle ve ikindi namazı arasında yapılmış, sonra mihamdâr, elçiyi alarak önceden hazırlanmış olan saraya götürmüştü. Sofralar hazırlanmış, son derece mükellef bir ziyafet çekilmişti. Elçi, yemek arasında, Nişâbûr şehrinin övgüsünde bulunmuş ve ömründe böyle güzel bir gün yaşamadığını söylemişti. Yemekten sonra haddi hesabı olmayan hediyeler ve yirmi bin dirhem hamam parası verilmişti (Beyhakî, 2019: 38-39). Aradan üç gün geçtikten sonra Emîr, halîfenin elçisini, getirdiği hil'at ve hakkımızdaki takdîrâmelerin beraber huzuruna getirilmesini, yarın sabah için bütün teçhizatın son derece mükemmel bir halde burada bulunmasını istemişti. Sabahleyin, Sipehsâlâr Gâzi, ordu erkânıyla saraya gelmişti. Bundan sonra bütün bölükbaşlara, kendi kıtaları ve sancakları ile beraber sarayın kapısından itibaren iki taraflı saf bağlamaları için emir vermişti (Beyhakî, 2019: 39). Bu iki safın çadırları Bâğ-i Şâdyâh'ın kapısından uzak mesafelere kadar uzanıp gidiyordu ve bağın içinde köleler, baştan aşağı önünden saraya kadar iki sıra saf bağlayıp durmuşlardı. Elçinin gideceği yol son derece güzel süslenmişti. Halk, elçi geçerken dirhem ve dinar saçmıştı. Bu alay süvari saflarının bulunduğu yere geldiği vakit davul ve boru sesleri ve ahalinin naraları yükselmişti. Elçiyi ve âyânı iki safın arasından geçirmişlerdi. Bölükbaşlar her iki taraftan saçılar saçmış, elçiyi, Emîr'in tahtın yanına götürmüşlerdi (Beyhakî, 2019: 40). Elçi, Emîr Mesûd'a menşûr ve mektup ile Bağdat'tan gelen hediyelerini sunmuş ve yemekten sonra elçiye hil'at giydirilmiş, iki yüz bin dirhem, altın eyerli bir at ve elli parça kesilmemiş gayet kıymetli kumaş vesaire hediye sunularak geri Bağdat'ta gitmesine izin verilmişti (Beyhakî, 2019: 41).

20 Zilkade 422/8 Kasım 1031 tarihinde Halîfe el-Kâdir Billâh vefat ettiğinde, yerine el-Kaim Biemrillâh tahta çıkmıştı. Yeni halîfe haberi Sultan Mesûd'a vermesi ve hutbenin kendi adına okunması için elçi olarak Ebûbekir Muhammed b. Muhammed es-Süleymanî et-Tûsî'yi göndermişti (Beyhakî, 2019: 268-269; Merçil, 1989a: 57-58; Yılmaz, 2021a: 150).

⁷⁸ Fersah; 3 mil uzunluğundaki mesafe 1 fersahdır. İran'da bir atın normal yürüyüşüyle bir saatte gittiği mesafedir. Bu mesafe 6,23 km. uzunluğa tekabül eder (Halaçoğlu, 1995: 412).

Sulan Mesûd, Hâce Ali-yi Mikâil, çağırması ve kendisine; “Elçi geliyor, Alevîlerin eşrâfından kadılar, âlimler ve fakihlerden mürekkep büyük bir alay hazırla ve karşılamaya git. Dergâhın âyânı ve teşrifatçıları senin peşinden geleceklerdir. Lâyık olduğu şekilde elçiyi getirin” diye emir vermişti. Ali-yi Mikâil, bu alay ile elçiyi karşılamaya gitmiş (Beyhakî, 2019: 269) elçi şehre yaklaştığı vakit on seheng ve bin süvari ile ilerleyip elçiyi karşılamıştı. 22 Zilhicce 422/10 Aralık 1031 tarihinde büyük bir debdebe ile elçi şehre getirilip Sebedbâfân mahallesinde güzel süslenmiş bir yere indirmişler, birçok yemek hazırlanıp kendisine taktim etmişlerdi. Elçi dinlenip kendisine üç gün izzetü ikramda bulunduktan sonra hutbe okunma merasimi için emirler verilmişti (Beyhakî, 2019: 270).

Cuma sabahı dört bin saray kölesi, emîrlik sarayının her iki tarafında birkaç saf teşkil ederek dizilmişlerdi. Bunlardan iki bin kölenin başında iki sorguçlu külâh ve bellerinde on halkalı kemerler vardı. Her köle elinde gümüş bir asa tutuyordu. Bunlardan iki bin köle de başlarında dört kanatlı külâh giymiş ve bellerine kemer kuşanmışlardı (Beyhakî, 2019: 271). Yine her kölenin elinde bir yay ve üç ok olup, hepsi Şuşter kumaşından esvap giymişlerdi. Üç yüz köle mükemmel giyinmiş iki sorguçlu külâhlı ve altın asalı has köle de sofa da, Sultan’ın yanında dizilmişlerdi. Elli altmış köle sarayın kapısında bulunmuş, birçok fil de yerlerini almıştı. Askerler silahlar kuşanmış, zırhlar ve türlü türlü kumaşlardan esvaplar giyinmiş oldukları halde bayraklarla çepeçevre dizilmişlerdi. Elçinin bunların arasından geçmesi kararlaştırılmıştı. Elçinin mihmandârı yedek atlarla giderek büyük alay ile elçiyi ata bindirip getirmişti. Boru, davul ve nara sesleri yükselmiş, elçiyi ihtişamla bu safların arasından geçirmişler ve köşkün içine girmişlerdi (Beyhakî, 2019: 271). Elçinin getirdiği mektuplar okunmuş ve elçiye izzetü ikramda bulunduktan sonra eve götürülmüştü. Sultan Mesûd, “hutbenin okunması için bizzat mescide geleceğiz” diyerek emir vermiş, Pazartesi, Salı, Çarşamba ve Perşembe günleri Belh’i Abdü’l-A’lâ kapısından Cuma mescidine kadar süslemişlerdi (Beyhakî, 2019: 272). Hutbe okunup namaz kılınmış ve merasim akşama kadar sürmüştü (Beyhakî, 2019: 273).

3.2.1.2. Elçilere Yapılan Karşılamlar

Kaynaklarda Karahanlı elçilerine yapılan karşılama merasimlerinin de hayli gösterişli olduğu anlaşılmaktadır (Nuhoğlu, 1995:174). Mesûd, Karahanlılar ile ilişkileri güçlendirmek için Ebû’l-Kâsım Harîsî ile kadınların ileri gelenlerinden Kadı Ebû Tâhir Tebbânî’yi, elçi olarak Kadir Yusuf Kadir Han’a göndermişti. Sultan Mesûd, Kadın Han’ın kızı Şâh Hâtun’u kedisi için, Kadir Han’ın oğlu Buğrategin’in (Arslan Han) kızı ile oğlu Mevdûd’un evlenmesi için

Mart 1031 tarihinde bahsedilen elçilerle talebini iletmişti (Beyhakî, 2019: 393; Hunkan, 2011: 168; Barthold, 2019: 310; Yılmaz, 2021a: 118). Elçiler oraya vardıklarında Kadir Han vefat etmiş ve yerine oğlu Arslan Han geçmişti. Bir süre elçiler Buhara’da kaldıktan sonra Gazneli elçileriyle birlikte kendi elçilerini ve nikâhlanacak kızları da göndermişlerdi (Hunkan, 2011: 169; Barthold, 2019: 310; Yılmaz, 2021a: 126). 19 Şevval 425/6 Eylül 1034 tarihinde Gazne şehrini öyle süslemişlerdir ki o yıl hiçbir zaman o kadar süslenmemişti. Sultan, Türk elçilerinin görmedikleri şeyleri görmelerini istiyordu. O kadar taklar kurmuşlar ve göz alıcı süsler yapmışlardı ki tarif edilemezdi (Beyhakî, 2019: 393; Barthold, 2019: 310). Elçiler o gece dinlendikten sonra resûldâr yedek atlarla gidip Han’ın elçilerini alıp getirmişti. Ahali elçileri gördüğünde meydan ve pazarlarda o kadar dinar ve dirhem saçtılar ki elçiler hayret içinde kaldılar. Elçileri atlarından indirmişler ve yiyecek ikram etmişlerdi. İkinci vakti memleketin bütün âyân, eşraf kadınları ve hizmetçileri gelinleri karşılamaya gelmişlerdi. Orada muhteşem, misli görülmemiş bir alay düzenlemişlerdi. Birkaç gün şehir böyle süslü kalmış ve halk şenlikler yapmış, âyânlar türlü türlü oyunlar tertip etmiş ve eğlencelerde bulunmuşlardı. Nihayet bu şenlik sona ermiş, elçiler iki üç kez huzura kabul edilip, izzetü ikramda bulunduktan sonra memleketlerine geri göndermişlerdi (Beyhakî, 2019: 394; Müstevfî’yi Kazvîni, 2018: 316; Hunkan, 2011: 170; Yılmaz, 2021a: 126; Yılmaz, 2021d: 20).

Elçi karşılama merasimleri her zaman yukarı da bahsedilen şekilde görkemli ve hürmetkârâne olmamıştır. Sultanın, karşı devlet üzerinde olumsuz düşünceleri ölçüsünde elçilere davranabiliyordu. Bu davranış Sultan’ın elçilerle konuşmaması şeklinde vuku bulmaktaydı. Örnek verilecek olursa, Sultan Mesûd, 17 Rebiülevvel 426/30 Ocak 1035 senesinde ava gitmiş ve 3 Safer 427/7 Aralık 1035’de geri dönmüştü. Ertesi gün Alitegin’in oğulları tarafından, Musâtegin adlı muhteşem bir dâhi, Semerkândlı bir bilgin zat ile birlikte elçi olarak Gazne’ye gelmişlerdi. Resûldâr bunları alarak şehre getirmiş ve evvelden hazırlanan yere yerleştirmişti. Üç gün istirahat ettikten sonra elçileri alıp huzura çıkartmalarına rağmen Sultan Mesûd elçilerle konuşmamıştı. Çünkü Sultan, Alitegin’in oğullarına dargındı. Vezir elçilere; “Emîrinizi nasıl bıraktınız?” diye sormuş. Elçiler bir şey söyleyememişti. Bunun üzerine belagat ve fesahat sahibi olan bilgin, söze başlayarak, kendilerinden özür dilemeye geldiklerini söylemişti. Hâce-i Bozorg, elçilerle görüştüktan sonra, Sultan Mesûd’u özürlerini kabul etmesi için ikna etmiş ve elçiler memleketlerine gönderilmek için hazırlıklar yapılmıştı (Beyhakî, 2019: 461-462).

3.2.2. Hükümdarların Elçilere Vermek İsteddiği İzlenimler

3.2.2.1. Elçilere İhtişamlı Ziyafet Verilmesi

Karahanlı hükümdarı Togan Han Ahmed kardeşi İlig Nasr'ın Mâverâünnehr'i alarak büyük bir güç kazanmasından dolayı endişelenmişti. Çünkü İlig Nasr'ın ülkede gücü ve nüfuzu artmış, hatta seferlerde kardeşine yardım etmek yerine Sultan Mahmûd'a elçi göndererek Horasan'da yapılan saldırılara katkı sağlamadığını bunu kardeşi İlig Nasr'ın yaptığını ve onun bu tutumunu kınadığını söylemişti (Utbî, trhsz: 148; Hunkan, 2011: 146-147). İlig Nasr, bu durumu öğrendiğinde tam bir hayal kırıklığı yaşamış ve ordusuyla Semerkând'dan hareket ederek ağabeyi Togan Han Ahmed'in üzerine yürüme kararı vermişse de iklim şartları buna izin vermemişti (Utbî, trhsz: 148; Mîrhând, 2017: 81; İbnü'l-Esîr, 2016: VII/513; Hunkan: 2011: 147; Genç, 1981: 46). İlig Nasr, kış sona erince intikam için ağabeyine karşı sefere çıkmak istemiş, ancak arada kalmak istememiş ve oda kardeşi gibi Sultan Mahmûd'a elçi göndermiş ve olayı diplomatik yolla halletmek istemişti (Utbî, trhsz: 148; Mîrhând, 2017: 82; Hunkan, 2011: 147).

Sultan Mahmûd, iki tarafın elçilerini aynı anda huzuruna kabul etmişti. İki Han'ın elçileri arasında durmadan çene kavgası olmuş, sultanın memleketine yapılan saldırıları birbirlerinin üzerine yıkmaya çalışmışlardı (Utbî, trhsz: 148). Elçilerin birbirleriyle tartışmasından Sultan Mahmûd bıkmıştı (Mîrhând, 2017: 82). Elçilerin gürültülerine Sultan Mahmûd kulak asmamış ve duymamazlıktan gelmişti. Nihayet elçiler birbirleriyle kavga etmekten yorulmuş ve kendileri susmuştu (Utbî, trhsz: 148). Sultan bu sırada elçilere ziyafet vermek istemiş, sultanın iki tarafına süvariler iki sıra olarak dizilmişti. Bu süvarilerin atları giyimli, zırhlı ve mızrakları doğrultmuştu. Süvarilerin ön tarafına piyadeler yerleştirmişlerdi. Kalkanları yüzlerine tutmuş ve kılıçları çekmişlerdi. Sultanın oturacağı makama gelince iki tarafta Türklerin ileri gelenlerinden iki bin köle birbirine karşı saf bağlamışlardı (Utbî, trhsz: 149; Mîrhând, 2017: 82). Bunlar siyah, beyaz, kırmızı, sarı, haki, ipekten rumî kaftanlar giymiş, üzerlerinde cevherler konulmuş, altın kemerler kuşanmış ve kını altından Hind kılıçlarını takınmışlardı. (Utbî, trhsz: 149; Mîrhând, 2017: 83). Sultanın asıl huzurunda ise hâcibler bulunmuştu. Kılıçlarının uçlarını yere dayamış, ellerini kılıç kabzasına koymuş, çekmek için işarete, emre amade bir vaziyet almışlardı. Sultan bu heyetin olduğu yerde kabul etmiştir. Elçiler tahta yaklaşmış, lâzım gelen resmî hürmeti ifa ettikten sonra elçileri ziyafethâneye sofraya başına götürmüşler ve elçiler orada cenneti gömüşlerdi (Utbî, trhsz: 149; Mîrhând, 2017: 83). Sultanın hususi oturması için ahşap bir oda yapılmıştı. Bu odanın tahtaları, ağaçları birbirine

altın kuşaklar ile altın çubuklar ile tutturulmuş ve altın çivilerle çivilenmişti (Utbî, trhsz: 149; Mîrhând, 2017: 84). Görenler hep birlikte, İran kisralarının, Arap hâkimlerinin, Rum kayzerlerinin ve Hind racalarının hiçbirisi bu güzelliğin benzerini elde edemediklerini söylemişlerdi (Utbî, trhsz: 150; Mîrhând, 2017: 84). Meclisin etrafında hoş kokulu miskler, en iyi amberler, beyaz kâfurlar, ödler, yapma ağaç kavunları, boyalı narenciyeler, çeşitli meyveler, altından yapılmış yemişlerle dolu zerrin tabaklar bulunmaktaydı. Elçiler bezmin süslemesi ve meclisin donatılmasına şahit olunca hayret ve dehşet içerisinde kalmıştır. Daha sonra elçiler geri dönmek için müsaade İstemiş ve sultan hil'at verip geri memleketlerine göndermişti (Utbî, trhsz: 150; Mîrhând, 2017: 84). Sultan Mahmûd, elçilerin birbirleri ile olan çatışmasında ortayı bulmak yerine seyirci kalmayı tercih etmişti. Bunun yerine elçilere kendi devletinin gücünü göstermek için ziyafetler vererek onların gözlerini boyamayı siyasetine uygun görmüştü (Hunkan, 2011: 147).

3.2.2.2. Hastalık ve Yaralanma gibi Durumlarda Elçiye Belli Edilmemesi

Sultan Mesûd, kardeşi Muhammed ile taht mücadelesi sırasında Alitegin'den yardım istemiş ve karşılığında Huttelan'ı vermeyi vaat etmişti. Ancak Alitegin'e ihtiyaç kalmamıştı. Alitegin, Sultan Mesûd'a yardım etmese de hak iddia etmeye başlamıştı. Sultan Mesûd'ta Alitegin ile savaşıması için Hârezm Valisi Altuntaş'ı görevlendirmişti (Beyhakî, 2019: 309; İbnü'l-Esîr, 2016: VIII/100; Yılmaz, 2021a: 157). Alitegin ve Altuntaş'ın arasında Debûsiye'de meydana gelen savaşta iki taraf tam bir üstünlük sağlayamamıştı. Altuntaş, savaşa bizzat katılıp, yenilmek üzere olan Hârezmşah kuvvetlerinin kaderini değiştirmişti (Beyhakî, 2019: 315; Hunkan, 2011: 177; Barthold, 2019: 310-311; Yılmaz, 2021a: 161). Altuntaş, daha önce Hindistan'da bir kale kuşatması esnasında, yaralanmış olan sol ayağından tekrar bir ok isabet ederek yaralanmıştı (Beyhakî, 2019: 317; Mîrhând, 2017: 135; İbnü'l-Esîr, 2016: VIII/100; Hunkan, 2011: 177; Yılmaz, 2021a: 161). Savaş esnasında bunu belli etmemişti. Alitegin ile savaşmak için hazırlıklar yapıldığı sırada Alitegin'in elçileri gelmişti (Beyhakî, 2019: 319). Kethüda Abdüssamed, Altuntaş'a "Zahmet olacak, fakat elçi huzuruna girip çıkıncaya kadar kalkıp oturasın." demiştir. Altuntaş yatağından kalkıp ayakkabısını giyerek büyük çadıra gelip oturmuştu. Köleler ise ayakta duruyordu. Elçi büyük bir heybet ve ihtişamla çadıra getirilmişti. Altuntaş ayağındaki yaradan ötürü çok acı çekse de elçiye bunu belli etmemişti (Beyhakî, 2019: 309; İbnü'l-Esîr, 2016: VIII/100: 385; Mîrhând, 2017: 136; Hunkan, 2011: 179; Yılmaz, 2021a: 163). Altuntaş elçilerle görüşmüş, yaralı olduğu için yorgun ve bitkin düşen, muhtemelen de öleceğini tahmin eden Altuntaş barış teklifini kabul

etmiş, bir süre sonra ise vefat etmişti (Beyhakî, 2019: 319; Hunkan, 2011: 179; Yılmaz, 2021a: 162).

9 Safer 482/2 Aralık 1036 Perşembe günü Sultan Mesûd ateşli bir nöbet ve baş dönmesi geçirirdi. Sultan huzura doktorlar ve hizmetkârlarından başka kimseyi kabul etmemiş ve konuşmamıştı. Herkes sultana bir şey olmasından korkmuştu. 15 Safer 482/8 Aralık 1036 tarihinde Alitegin oğulları tarafından Alptegin adlı bir elçi, Buhara hatibi Abdullah-i Pârsî ile beraber Gazne'ye gelmişti. Resûldâr ve teşrifatçılar iki yedek at ile bunları karşılamak için gitmişlerdi. Kendilerini izzetü ikramlar ile ordugâha götürmüşlerdi. Sultana ise elçilerin geldiğini haber vermişlerdi. Sultan Mesûd ise elçilere hastalığını belli etmek istemiyordu. Sultan “Her ne kadar bu tutulduğum hastalıktan harekete mecalim yok ise de ister istemez bir gayret gösterip yarın umum için huzura kabul izni vermek lâzımdır ki bütün askerler beni görsünler. Elçileri de benim yanıma getirin, onlar da beni görsünler. Sonra elçilerin ne sûretle memleketlerine göndermek lâzım geldiğini düşünürüz” diye vezire haber göndermişti. Ertesi gün Sultan Mesûd, hastalığını belli etmemiş elçileri huzuruna kabul etmiş ve görüşmeler tamamlanmıştı (Beyhakî, 2019: 474-475).

3.3. Elçilerin Hukukî Durumları

3.3.1. Elçilerin Dokunulmazlıkları

Elçilerin güvenliği ve dokunulmazlığı eski dönemlerden beri Türk devletleri tarafından önemsenen bir konu olmuştur. Elçilerin mesleği gereği büyük bir gücü vardı ve onların sözü temsil ettikleri padişahın sözü olarak kabul edilirdi. Elçinin öldürülmesi veya hakarete maruz kalması savaş sebebi sayılmıştı. Herât Savaşı sonra Ebû Ali el-Simcûrî'nin ordusundan bir gurup askerin Sebüktegin'in elçisine hakaret etmesi sonucu Sebüktegin savaş ilan etmişti (Utbî, trhsz: 49-50; Usta, 2013: 341; Nuhoğlu, 1995: 145). Nizâmü'l-Mülk, elçilerin dokunulmazlığı ile ilgili; “Elçilere yapılan iyi veya kötü muamele o elçinin padişahına yapılmış demektir. Çünkü elçiyi gönderen padişaktır. Padişahlar daima birbirlerine hürmet eder, bu yüzden elçileri el üstünde tutarlardı. Padişahlar arasında tatsızlık çıksa bile elçiler gidip gelmeye devam eder; görevlerini yerine getiriler. Bu yüzden elçiler incitilmemiş, onlara iyi davranılmıştır. Aksi davranış makul görülmemiştir. Nitekim yüce Tanrı bu hususta Kur'ân'da şöyle buyurmuştur: “Elçiye düşen, sadece açık bir şekilde duyurmaktır” demiştir (Nizâmü'l-Mülk, 2018: 167). Gazneli Devleti de büyük bir devlet olmanın sorumluluğu gereğince elçilere karşı saygılı olmuşlardı. Gazneli Devleti güçlü olduğu dönemlerde elçiye karşı yapılmış olan negatif bir davranış neredeyse yoktur. Sadece Sultan Mahmûd'un, Fâtımî elçisi Tâhertî'ye karşı yapmış

olduğu olumsuz bir davranış vardı. Fakat bu durum elçiye veya elçilik kuruma karşı yapılan menfi bir tutum değil, elçinin Karmatîlerden olduğu tespit edilerek, devletin din ve güvenlik politikası dâhilinde yapılan bir eylemdi (Utbî, trhsz: 178; Merçil, 1987: 74; Bayur, 1987: 151; Palabıyık, 2002: 72; Göksu, 2021: 40; Okudan, 2020: 40). Gazneli Devleti'nin Sultan Mesûd dönemi ve sonrasında zayıflamasıyla elçilere karşı yapılan olumsuz davranışların arttığı görülmektedir. Bu durum devletlerarasında çatışmaya sebep olmuştur. Yukarıda Gaznelilerin elçi dokunulmazlığına ne kadar önem verdiğini ve onlara yaptığı merasimler ve muameleler ile elçiler ve elçilik müessesesine duydukları saygıyı ifade etmeye çalıştık ancak bazen Gazne elçilerine veya Gazne'ye gelen komşu devlet elçilerine karşı yapılan muameleler hürmetkârâne olmamıştı. Aşağıda ise daha çok bu yönüne dikkat çekilecektir. Zira elçiler görev itibarıyla hukukî açıdan dokunulmazlığa sahipti ve bu dokunulmazlığın ortadan kalkması ile oluşabilecek sonuçlar ele alınacaktır.

3.3.1.1. Elçiye Hakaret Edilmesi

Türk kumandanları Ebû Alî Sîmcûrî ve Faik-el Hâssa, II. Nuh ile barışmak için Sebüktegin'e elçi göndermişti. Sebüktegin II. Nuh'u barışa ikna etmiş ve Ebû Alî Sîmcûrî'yi affetmişti. Sebüktegin bu haberi Ebû Alî Sîmcûrî'ye müjdelemek için elçi göndermiş ve mektubunda; “ Murad hâsıl olmuş, padişah sizi af buyurmuş, yaptığınızdan, söylediğinizden hep geçmiştir. Fakat günahınızın bedeli olarak padişahın hazînesine on beş milyon dirhem akçe verilmeli ve padişaha selefleriniz gibi itaat etmelisiniz.” demiştir (Utbî, trhsz: 49). Ebû Alî Sîmcûrî bu teklifi kabul etmiş ancak içlerinde bulunan bazı genç ve tecrübesiz grup bu teklifi kabul etmemiş ve ahdi bozmuşlardı. Aralarında yaptıkları bir görüşme sonrasında Sebüktegin'in ordusuna saldırmış ve gulâmlarından birisini öldürmüşlerdi. Ayrıca Sebüktegin'in elçisinin dönüşünde bu grup önünü keserek elçiye kaba davranmış ve alay etmişlerdi. Elçiye; “Efendin olamayacak bir iş için çalışıyor, saçma şeyler söylüyor. Bu kılıçlar elimizde durdukça bu aşağılanmaya razı olmayız. Mucibi belli şüphe olan bu lekeyi kabul etmeyiz” demişlerdi. Bu olayı duyan Sebüktegin çok sinirlenmiş ve savaş hazırlıklarına başlamıştı (Utbî, trhsz: 49-50; Beyhakî, 2019: 184; Yılmaz, 2021a: 38-39). Elçiye yapılan davranış hükümdara yapılmış sayıldığı için savaş sebebi görülmüştü.

3.3.1.2. Elçisinin Kandırılması

Sultan Mahmûd'un kardeşi ile yaptığı mücadele sırasında Sâ mânîler bunu fırsata çevirerek Horasan'ı işgal etmişlerdi. Sultan Mahmûd, Sâ mânî hükümdarı II. Nuh'a elçi

göndererek Horasan'ı geri verilmesini istemişti. Ancak II. Nuh Horasan'ı vermediği gibi gönderilen elçiye kandırarak kendi veziri yapmıştı. Bunun üzerine Mahmûd, Sâmânîlere savaş açmıştır (Utbî, trhsz: 84; Merçil, 1989a: 14-15; Barthold, 2019: 284-285; Usta, 2013: 343).

3.3.1.3. Elçinin Öldürülmesi

Sultan Mahmûd, her zaman Sünnî akaidi yaymaya çalışmış ve Şîî anlayışa karşı her türlü tedbiri almıştı. Sünnîliği geliştirmek için medreseler tesis etmişti (Utbî, trhsz: 178; Palabıyık, 2002: 72; Palabıyık, 2001: 57; Palabıyık, 2018: 223-224). Sultana bir gün bildirilmiştir ki: ahali arasında bir cemiyet türemeye başlamış ve Mısır hâkimi Biemrullah ile de münasebetleri varmış. Bunlar Kûr'ân âyetlerini kendilerine göre tehvil edip, dinin şeriatını, kaidelerini ve esaslarını yıkmaya çalışıyorlarmış. Sultan Mahmûd hemen casusları görevlendirmiş ve onların yerlerini tespit etmişti. Casuslar onların Karmatî olduklarını ispatladığında darağacında asıldılar (Utbî, trhsz: 178).

Bir gün Irak-ı Arap'tan Tâhertî adlı bir adam; “Ben Alevilerdenim, Mısır hâkimi tarafından sultana elçi olarak gönderildim.” Demiş ve elinde bir mektup ve birçok hediye getirmiş, sultana vermek istediğini söylemişti. Elçiye Nîşâbûr'da tutmuşlar ve sultana haber vermişlerdi. Sultan ise meclis kurulmasını ve kendisinin elçi oluşunu kanıtlaması durumunda Gazne'ye gönderilmesi emrini vermişti. Elçi Mısır'dan geldiği ve Mısır hükümdarı Karmatî olduğu için gelen şahsın bozuk çıkması muhtemeldi. Eğer gelişi güzel elçi olarak huzuruna kabul etse, “sultan Karmatî elçisini huzuruna kabul etti” suçlamasıyla karşılaşabilirdi (Utbî, trhsz: 178; Müstevfî'yi Kazvînî, 2018: 316). Meclis elçinin Karmatî olduğunu kanıtlamıştı. Zira eşyaları arasında Karmatî tasnifinde birkaç kitap bulunmuştu. Ayrıca kendisi elçinin bilmesi gereken bilgilere hâkim olmadığı ve elçiliğe lâyık olmadığı anlaşılmıştı. Sultan Mahmûd büyük bir meclis kurmuş, burada seyyîdler, fâkihler, imanlı olan zatlar, kadılar ve devletin ileri gelenleri bulunuyordu (Utbî, trhsz: 178). Mecliste bulunan Şerif Hasan, Tâhertî'nin Karmatî olduğunu ve kanının mubah olduğu fetvasını vermiş ve idam etmişti (Utbî, trhsz: 179; Merçil, 1989a: 74; Bayur, 1987: 151; Göksu, 2021: 40).

3.3.1.4. Elçiye İşkence Edilmesi

431/1040 yılında Mevdûd, Belh savunması için Hâcib Altuntaş'ı görevlendirmişti. Bin kişilik ordu, güzergâh üzerinde ilerlerken Selçuklular tarafından sürekli saldırılara uğrayarak kayıplar vermişti. Altuntaş, Belh'e bir şekilde varmış ama ordu iki yüz kişiye düşmüştü. Bu sırada Çağrı Bey tarafından bir mektup gelmişti. Altuntaş'a Gaznelilerin talihinin döndüğünü

ve saadet kandilinin söndüğünü, eğer kaleyi sorunsuz teslim ederse kendisine iyi muamele edeceğini yazmıştı (Hüseyinî, 1999: 9; Demir, 2023: 23).

Altuntaş, Çağrı Bey'in mektubunu okuduğunda çok sinirlenmiş ve elçiyi öldürmek istemişti. Ancak yanındakiler tarafından engellenmişti. Altuntaş yine de elçiye işkence etmiş ve hapsedmişti. Elçisine yapılan muameleden haberdar olan Çağrı Bey, ordusunu Belh önlerine çekerek savaşmış ve savaşta Mevdûd'un ordusunu yenmişti (Hüseyinî, 1999: 9; Demir, 2023: 23).

3.3.1.5. Elçinin Tutuklanması

Sencer, Gazne'yi ele geçirmek için Emîr Üner komutasında bir ordu hazırlamıştı. Arslanşâh, Sencer'e karşı durmak için ordusunu toplayarak yola çıkmıştı. Sencer Büst'te iken Arslanşâh ile birbirlerine elçiler göndermişlerdi. Arslanşâh'ın elçileri istediklerini elde edememişti. Sencer ise elçi olarak Ebû Bekr-i Hâdim'i göndermişti. Mektubunda, Babasının hazînesinden Gazne ve Hindistan mülklerinin yarısını ve Berhrâmşâh'ın payına düşeni talep ettiğini ve bu konuda hiçbir bahanesinin bulunmadığını iletmişti. Arslanşâh bu teklife çok sinirlenmiş ve elçiyi tutuklayınca savaş kaçınılmaz olmuş ve Arslanşâh yenilmişti (Bosworth, 2015: 95; Demir, 2023: 85).

3.3.2. Elçi Münasebetlerinde Protokol Kuralları

Elçi, başka bir devlet nezdine gönderileceği zaman, bir meclis kurulur, vezir ve Sahib-i Divan-Risalet'in bulunduğu bu meclise elçi çağırılır, söylenmesi lazım gelen sözler söylenir, kendisine emirler verilirdi. Gittiğinde götüreceği hediyeler ve bu hediyelerin kimlere verileceğine dair bir bilgi deftere yazılır ve elçiye verilirdi. Daha sonra hazîneden hediyeler çıkarılır ve elçiye teslim edilirdi. Elçinin beraberinde hazînedar ve hazîne hamamları da gönderilirdi. Elçiler yola çıkmadan önce resûldâr tarafından elçiye hil'at verilirdi (Beyhakî, 2019: 202-203; Nuhoğlu, 1995: 144-145).

Elçi yolcu edilir ve gittiği ülkenin sultanı elçinin karşılanması için emir verirdi (Beyhakî, 2019: 338, 269). Önde Sipehsâlâr, onun arkasında kadılar, seyyîdler, âlimler ve fâkihler, onun peşinden dergâhın ileri gelenleri ve idarî memurlar sıralanırdı (Beyhakî, 2019: 38). Bir alay oluşturulur ve elçi karşılamaya gidilirdi. Elçi şehre getirilerek ikamet edeceği eve götürülür (Beyhakî, 2019: 270, 338, 38) bu esnada, elçinin şehre girişi ve ikamet edeceği yere kadar merasim düzenlene bilirdi (Beyhakî, 2019: 38, 338, 394). Ancak bu sürede sultan ile elçi görüşmezdi.

Elçi ikâmet edeceği eve geldiğinde belirli bir süre burada dinlenir ve izzetü ikramlarda bulunulurdu. Bu dinlenme süresi değişmektedir. Beyhakî eserinde bazı yerlerde üç gün (Beyhakî, 2019: 39, 270) bazı yerlerde ise bir haftalık süreden bahsetmiştir (Beyhakî, 2019: 338)

Elçi dinlendikten sonra artık sultanın huzuruna çıkarma vakti gelirdi. Sultan, huzuruna elçiyi kabul buyurur (Beyhakî, 2019: 270) tahtına oturur ve vezirler, büyük memur divanları ayrılan mevkilerine geçerler (Beyhakî, 2019: 270, 338; Nuhoğlu, 1995: 106) daha sonra mihmandarlar, kumandanlar, perdedârlar ve muhafızların yer aldığı ve yedek atlar ile bir alay oluşturulur ve elçinin evine gidilerek, sultanın huzuruna getirtilmek üzere yola çıkılır ve büyük bir debdebe ile elçi ve maiyeti saraya getirilirdi (Beyhakî, 2019: 271).

Elçi saraya geldiği vakit sultanın huzuruna alınır, ayakta durur ve selam verirdi (Beyhakî, 2019: 271). Beyhakî, elçinin selam verdikten sonra sultanın elini öptüğünü (Beyhakî, 2019: 40, 338-339) hizmetçilerinin ise yer öptüğünü söyler (Beyhakî, 2019: 338-339). Hârezmşah Altuntaş'ın elçi kabulünde ise elçilik heyetinin ihtişamla kabul edildiği ve hepsinin yer öptüğünü söylemiştir (Beyhakî, 2019: 319). Selamlaşma merasiminin ardından elçi ayakta kalır ve bir Hâcib gelerek elçinin kolundan tutar ve tahsis edilen yere oturturdu (Beyhakî, 2019: 271, 339).

Elçinin geliş amacı doğrultusunda görüşme yapılır ve elçi getirdiği mektubu ayağa kalkarak sultanın eline verirdi ve yerine otururdu. Daha sonra mektup herkesin önünde okunurdu ve tercümesi yapılırdı (Beyhakî, 2019: 271). Tebrik ve tehniyet vazifeleri yerine getirildikten sonra elçinin getirmiş olduğu hediyeler açılırdı. Verilmesi gereken hil'at sultana sunulurdu (Beyhakî, 2019: 339). Sultan ise menşûrunu yazarak divit çekerek mühürlerdi. Elçinin hizmetçisine teslim ederdi. Elçiye hediyeler sunulur ve hil'at verilirdi (Beyhakî, 2019: 339, 462, 40). Elçiye verilen hil'at'ın uygun zamanı olmalıydı. Beyhakî eserinde elçinin saraya getirilmesi için gönderilen alay tarafından elçinin evinde erkenden hil'at verildiğini yazmıştır (Beyhakî, 2019: 338). Erken verildiğini söylediğine göre, normal protokol, sultanla olan görüşmesinin ardından hediyelerin sunulmasıdır. Mevcut usuller tamamlandıktan sonra sultanın emri üzerine elçiler memleketlerine resûldâr eşliğinde gönderilirdi (Beyhakî, 2019: 394, 462).

3.3.3. Elçilerin Maiyetleri

Elçilik heyetinde, elçilerden başka meslek grupları da mevcuttu. Gazneli saray görevlileri elçilik işlerinde görev almışlardı. Bu devlet görevlileri daimi olarak elçilik

heyetinde bulunmasalar da elçi karşılama merasimlerinde, geçit törenlerinde, elçilerin huzura kabulü gibi görevlerde bulunmuşlardı. Aşağıda elçi münasebetlerinde yer alan meslek guruplarının yanı sıra haberci olarak görev alan meslekler ele alınacaktır.

3.3.3.1. Hâcib

Hâcib, sözlükte “örtmen, gizlemek” mânalarına gelmektedir (Taneri, 1996: 508). Emevî ve Abbâsî Devletleri zamanında, halkın sultanın yanına girmesine mani olan, tespit edilen vakit süresince onlara kapıyı kapalı veya açık tutan şahıstır (Palabıyık, 2002: 184). Gaznelilerde vezirlerden sonra en büyük şahsiyet; hâcib-i buzurg’dur (Köprülü, 1987; X/ 32; Köymen, 2016: III/ 91; Palabıyık, 2002: 186). Hâciblerin birçok görevleri⁷⁹ vardır ancak konunun dışına çıkmamak için sadece elçilik ile ilgili vazifelerine değinilecektir. Hâcibler sultanın huzurunda bulunurlar ve elçilerin kabulü esnasında saf tutarlardı (Palabıyık, 2002: 188). Sultan Mahmûd’un Karahanlı elçileri için düzenlemiş olduğu geçit töreninde hâcibler de bulunmuştu (Utbî, trhsz: 149; Mirhând, 2017: 83). Hâcibler, elçi ve misafirleri hükümdarın huzuruna takdim eder, elçi ve misafir kabulü merasimlerini düzenler ve orada bulunanların mevkilerini protokole uygunluğunu temin ederdi (Taneri, 1996: 510; Nuhoglu, 1995: 188). Sultan Mesûd, Halîfe el-Kaim Billah’ın elçilerinin karşılanmasında hâcibler görev almıştı (Beyhakî, 2019: 270-277). Elçi, sultanın huzuruna geldiğinde ayakta duran elçiye tahsis edilen yere oturtma görevi hâcibe aitti (Beyhakî, 2019: 271-339). Ayrıca hâcibler elçi olarak görevlendirilmişlerdi. Sultan Mesûd tahta geçtikten sonra Karahanlılar ile akrabalık tesis etmek için elçi olarak hâcib olan bir şahsı görevlendirmişti (Beyhakî, 2019: 493). Selçuklu hükümdarı Sultan Melikşâh’ın kardeşi Tekiş’in isyanından dolayı Sultan İbrâhim özür dilemek ve aralarındaki dostluğun devamı için Sultan Melikşâh’a gönderdiği elçilik heyeti hâcib ve emîrlerden oluşuyordu (Sıbt İbnu’l-Cevzî, 2011: 263).

3.3.3.2. Perdedâr

Perdedârlar lügatta hâcibler ile aynı olarak zikredilmiş olsa da Gaznelilerde perdedârlık ve hâciblik tamamen birbirinden farklıdır (Palabıyık, 2002: 192; Nuhoglu, 1995: 200). Perdedârlar hükümdarın özel emirlerini gereken yerlere ulaştırmak, istediği kimseleri çağırmak ve verilen emirleri yerine getirmek gibi görevleri vardı. Mesela Abbâsî Halîfesi el-Kaim Billâh’ın elçisi gelirken, sultan elinin karşılama töreni yapılması için emirini verdiğinde

⁷⁹ Hâciblerin görevleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Palabıyık, 2002: 184-190).

bunların içerisinde perdedârlar da vardı (Beyhakî, 2019: 271; Palabıyık, 2002: 193; Nuhoglu, 1995: 200).

3.3.3.3. Nedîm

Nedîm, hükümdarın yakınları hakkında kullanılan bir tabirdir ve padişahı eğlendiren, sohbet eden demektir (Palabıyık, 2002: 197). Nedîmler hükümdarların can dostlarıdır, hükümdarı gece gündüz kollayan, gayri resmî ve resmî meseleleri paylaştığı kişilerdi. Nedîmlerin güvenilir olmaları, iyi sır saklamaları ve kültürlü kişiler olmaları elçi olarak görevlendirmelerine neden olmuştur (Nizâmü'l-Mülk, 2018: 160-161). Emîr Mesûd ve kardeşi Muhammed arasında meydana gelen taht mücadelesinde Muhammed'in tarafını seçen devlet ricalinden kimseler, Emîr Mesûd'tan özür dilemek için Sultan Mahmûd'un nedîmi olan Ebû Bekr Harîsî'yi elçi olarak göndermişlerdi (Beyhakî, 2019: 3-4, 42; Yılmaz, 2021a: 103). Nedîmlerin liyakatlı kişiler olmasından dolayı elçi karşılama merasimlerinde görevlendirilmişlerdir. Mesela Abbâsî Halîfesi'nin elçisi şehre yaklaştığı vakit Sultan Mesûd tarafından Arapça bilen, nedîm Ebu'l Hasan-i Kerecî ve nedîm Muzaffer-i Hâkimî adlı kişiler gönderilmişti (Beyhakî, 2019: 269-270; Nuhoglu, 1995: 219).

3.3.3.4. Resûldâr

Arapça resûl (elçi) kelimesiyle Farsça –dâr ekinden oluşan resûldâr, elçiyi koruyan kollayan, elçileri karşılayan, ikamet edecekleri yerlere götürün, saraya gelip götürün, hükümdarın hediye ve mektuplarını teslim eden görevliyi ifade eder (Merçil, 2007: 588; Palabıyık, 2002: 218; Nuhoglu, 1995: 146; Aydoğdu, 2018: 67). Resûldârın birçok görevi vardı. Gaznelilerden bir elçi seçildiğinde gönderilmeden önce sultan tarafından hil'at verilir ve bunu elçiye, resûldâr teslim ederdi (Beyhakî, 2019: 203). Sultan Mesûd, taht mücadelesi sonrası hâkimiyeti eline alınca Karahanlı hükümdarı ile ilişkileri güçlendirmek için iki elçi göndermişti. Sultan, Resûldâr Ebû Ali'yi çağırarak elçilere götürüp vermesi için iki hil'at vermişti (Beyhakî, 2019: 203; Merçil, 2007: 588). Resûldârın görevleri arasında komşu ülkeden Gazne'ye gelen elçileri karşılamak da yer almaktadı (Beyhakî, 2019: 338, 394). 11 Zilkade 421/10 Aralık 1031 tarihinde Abbâsî Halîfesi el-Kaim Biemrullah'ın elçisi Ebûbekir Muhammed b. Muhammed es-Süleymani et-Tûsî şehre yaklaştığı zaman resûldâr karşılamaya gitmişti (Beyhakî, 2019: 338). Elçi şehre geldiğinde, önceden hazırlanmış olan yere getirilerek elçiyle ilgilenmek (Beyhakî, 2019: 461), elçileri sultanın huzuruna çıkartmak (Beyhakî, 2019: 461) sultan tarafından verilen hediye ve mektupları elçiye iletmek (Palabıyık, 2002: 218) ve

memleketine gidecek olan elçi için hazırlık yapmak (Beyhakî, 2019: 462) resûldârların görevleri arasındaydı.

3.3.3.5. Mertebedâr

Mertebedâlar sarayın teşrifat memurlarıdır. Emîr veya padişahların meclisinde, orada bulunan herkesin kendi yerinde bulunması için uygun makama tâyin eden kimsedir (Palabıyık, 2002: 219; Nuhoğlu, 1995: 215). Mertebedâlar elçi karşılama merasimlerinde bulunmuş ve resûldârların yanında görev almışlardı. Sultan Mesûd'un tahta oturması sebebiyle Abbâsîler tarafından gönderilen elçi, şehre iki fersah yaklaştığı zaman mertebedârlar elçiyi karşılamaya gitmişlerdi (Beyhakî, 2019: 271; Palabıyık, 2002: 220; Nuhoğlu, 1995: 174, 215).

3.3.3.6. Hazînedâr/Hazîne Hamalı

Hazînedârlar; bir elçi gönderileceği zaman, elçinin götüreceği hediyeler, bu hediyelerin kimlere verileceğini deftere yazar ve elçiye teslim eder. Daha sonra hazîneden hediyeleri alır ve bu hediyeleri hazîne hamalları taşırdı (Beyhakî, 2019: 203). Ayrıca sultana gelen hediyelerin listesini yaparak, hazîneye teslim etmek de onun görevidir (Beyhakî, 2019: 242, 273; Palabıyık, 2002: 220).

3.3.3.7. Tercüman

Tercüman, Arapça “trcm” kökünden türeyen türçümân/ tercemân ve mütercim, bir dildeki ifadeyi başka bir dille açıklayan kimse anlamına gelir (Bozkurt, 2011: 489). Tercümanlar elçi heyetinin olmazsa olmazıdır. Sultan Mesûd, Gûrlulara bir elçi göndermek istemiş ve tercümanlık yapması için akıllı ve dirayetli Gûrlu bir adamı elçi ile birlikte göndermişti (Beyhakî, 2019: 102). Abbâsî Halîfesinin elçisi şehre yaklaştığı vakit, onu karşılamak için Arapça bilen nedîm Ebu'l Hasan-i Kerecî ve nedîm Muzaffer-i Hâkimî adlı kişiler gönderilmişti (Beyhakî, 2019: 269-270).

3.3.3.8. Kâtip

Kâtipler elçi maiyetinin önemli görevlilerinden biridir. Gazneliler kâtiplerin donanımlı olmalarına dikkat etmişlerdir. Zira kâtiplerin kullandığı üslup çok önemliydi. Çünkü hükümdarın fazilet ve bilgisini kâtip ispat ederdi. Kâtiplerin mektupta kullandıkları üslubun önemini yine bir kâtip olan Beyhakî'nin sözleri ile ifade etmek yerinde olacaktır. Beyhakî “hükümdardan hükümdara mektup yazmak usûlü ve üslubu bambaşka bir şeydir. İnsan kalemi

eline alıp yazmak isterse bunun ne kadar geniş ve güç bir üslup olduğunu ancak o zaman anlar” demiştir (Beyhakî, 2019: 66; Vardan, 2012: 245).

3.3.3.9. Kadı

Gaznelilerde adliye teşkilâtında yargı işlerini kadılar yürütmekteydi. Kadıların devlet yönetiminde önemli bir yeri vardı ve dürüst görev yapmaları önemsenirdi. Sultan Mahmûd, kadı görevlendirmelerinde bilgi ve dürüstlükte ün salmış müftü ve fakihleri tercih etmiştir (Merçil, 1996b: 482). Kadıların devlet teşrifatını iyi bilen kişiler olması elçi görevlendirmelerinde tercih edilmelerine sebep olmuştur. Gazneliler tarafından 42971037 senesinde Karahanlı hükümdarı Buğra Han’ın yanına elçi olarak Kadı Ebû Tâhir Tebbânî gönderilmişti. Buğra Han Tebbânî için “tıpkı Ebû Hanîfe gibi münazara yapıyor ve hareket ediyor” demişti. Sultan Mesûd, Tebbânî’nin elçilik görevini layıkıyla tamamladığı için Gazne’ye döndüğünde Nîşâbûr kadılığına vermişti (Beyhakî, 2019: 494-495; Barthold, 2019: 315; Yılmaz, 2021a: 243). Başka bir örnek ise Selçuklularla yapılan Nesâ Savaşı sonrası Gaznelilerden Kadı Ebû Nasr-ı Hubbinî elçi olarak gönderilmişti (Beyhakî, 2019: 456; Hüseyinî, 1999: 4). Ayrıca kadılar elçi karşılama merasimlerinde görev almışlardır. 20 Zilkade 422/8 Kasım 1031 tarihinde Halîfe el-Kaim Billâh tarafından gönderilen Ebûbekir Muhammed b. Muhammed es-Süleymani et-Tûsî’yi karşılamak için kadıların da içinde bulunduğu bir alay hazırlanmıştı (Beyhakî, 2019: 38, 268-269).

3.3.3.10. Anneler

Gaznelilerde hâtunlar hususî ve resmî saray toplantılarına katılmamıştır Dolayısıyla hâtunlar devlet işlerine ait kararlarda çok fazla etkili olmadıkları söylenebilir. Ancak hâtunlar devlet bekası ile ilgili durumlarda devreye girerek yönetimi yön verdikleri de görülmüştür. Emîr Mesûd’un tahta çıkışında annesi ve halasının etkisi inkâr edilemez (Nuhoğlu, 1995: 124). Gazneliler elçileri seçerken mevcut duruma ve koşula göre seçmişlerdir. Örneğin karşı tarafın ikna edilmesi gereken bir durumda elçinin hitabetinin ve bilgisinin iyi olmasına dikkat edilirdi. Yukarıda bahsedilen Karahanlılara elçi olarak gönderilen Kadı Ebû Tâhir Tebbânî buna bir örnektir. Annelerin elçi olarak seçilmeleri de yine mevcut durum ve koşula göre yapılmıştır. Örneğin, Melik Sencer ve Arslanşâh arasında meydana gelen savaş sonrasında Arslanşâh barış yolları aramış ve annesi Mehdü’l Irak-ı hediyeler ve altınlar ile Sencer’in yanına göndermişti (Demir, 2023: 84-85). Arslanşâh’ın annesini elçi olarak göndermesinin tabiki bir sebebi vardı. Zira Arslanşâh’ın annesi Selçuklu Sultanı Melikşâh’ın kızı, Sencer’in ise kız kardeşiydi. Melik

Sencer'in Arslanşâh'ın üzerine yürüme sebebi ise Arslanşâh'ın annesini küçük düşürmesi ve kötü davranmasıydı. Aralarındaki savaş sonrasında barış yolları aramak için annesinin arayış bulmada en iyi kişi olduğunu düşünmüştü. Ancak bu plân işlememiş ve oğlunun kötü davranışlarından dolayı ona düşman olan Mehdü'l Irak, Melik Sencer ile arasını bulmak yerine ona karşı daha fazla kışkırtmıştı (Merçil, 1989a: 86-87; Merçil, 1992: 357).

3.3.3.11. Âlimler

Gazneliler âlimlere ilgi göstermiş ve onları himaye etmişlerdir. Sultan Mahmûd çevresindeki sufileri ziyaret edip onlarla oturup konuşmuş ve ihtiyaçlarını karşılamıştır (Palabıyık, 2018: 217, 223; Nuhoglu, 1995: 39). Âlimlerin elçi olarak tercih edilmeleri şüphesiz onların dinî ve ilmî terbiyeyi iyi almış olmaları onları başkalarında olmayan manevî ve içtimâî bir statü kazandırdığı için herkes nezdinde itibara lâyık kimseler yapmış olmasıdır (Nuhoglu, 1995: 144). Gazneliler ve Selçukular arasında yapılan Nesâ Savaşı sonra Gazneliler Buharalı bir âlimi elçi olarak Selçuklulara göndermişti. Ayrıca Abbâsî Halîfesi'nin elçisi Gazne'ye geldiği vakit karşılamaya âlimler de görevlendirilmişti (Beyhakî, 457, 269, 38).

3.3.3.12. Haberci/Muhbir

Habercilerin görevleri, hükümdarlar arasında yapılan antlaşmalarda antlaşmazlıkların çıkıp çıkmadığını hükümdara iletmek ve hükümdarların yazdıkları mektupları iletmektir (Beyhakî, 2019: 516; Yılmaz, 2010: 18). Halîfenin elçisi yola çıktığında kendisiyle birlikte beş tane haberci gönderilirdi. Bu haberciler yolda zuhur edecek olayları hükümdara bildirmekle görevliydi. Ayrıca bu habercilerden ikisi halîfenin kararları ile ilgili bilgi vermek için Bağdat'tan geleceği kararlaştırılmıştı (Beyhakî, 2019: 277; Koç, 2019: 51).

3.3.3.13. Hayltaş

Hayltaş asker ve askerî görevli olup iyi birer binicidir. Bu özelliklerinden dolayı haberci olarak görevlendirilmişti. Zira acil haber alınması veya haber verilmesi gereken durumlarda belirlenen süre içerisinde gitmek zorundalardı. Ayrıca haberin beklendiği vilâyet ve dergâh arasında belli mesafelerde süvariler yerleştirilir ve muhtemelen haber birinden diğerine intikal ederek dergâha ulaştırılırdı. Sultan Mahmûd'un oğlu Emîr Mesûd'un evini kontrol etmesi için hayltaş görevlendirmişti ve varacağı yer olan Herât'a erken ulaşması için iyi yörük at vermişti (Beyhakî, 2019: 6; Nuhoglu, 1995: 332, 284; Koç, 2019: 36; Durdu, 2022: 104).

3.3.3.14. Peyk

Peyk, “haber ve mektup getirip götür en kişi, postacı, haberci” anlamına gelmektedir. Resmî haberleşmeyi sağlayan peyk isminin yanında bu görevlilere m nh ler, k s d, esk d r da denilirdi (Merçil, 2007: 262). Sultan Mahmûd vefat ettiğinde Emîr Mesûd’un halası Huttalî k s d aracılığıyla Sultan Mahmûd’un ölüm haberini vermiş ve vakit kaybetmeden Gazne’ye gelmesini ve eğer Sultan Mahmûd’un ölüm haberi duyulursa işlerin karışacağını iletmişti (Beyhakî, 2019: 13). Yine Sultan Mesûd, Eb  Kalincâr’a yazılan bir mektubu hızlıca ulaştırması için k s d göndermişti (Beyhakî, 2019: 516). Bu örneklerden anlaşılacağı üzere peykler acil durumlarda, haberin hızlı ulaşması gereken durumlarda tercih edilirdi. Peykler haberi belirlenen süre içerisinde ulaştırmak zorundaydı (Merçil, 2007: 262). Peykler casus olarak da g revlendirilmişlerdi (Merçil, 2007: 262). Sultan Mahmûd, Bağdat’tan oğlu Muhammed’in isim ve lakabının Emîr Mesûd’un lakap ve isminin önünde tercih edilmesini istemiş ve karar Sultan Mahmûd’un meclisinde okunmuştu. Bu karar meliklere ve büyüklere ağır gelmiş ve Hâce Eb  Nasr-i M şk n, Emîr Mesûd’un arkasından giderek bu karara üzüldüğünü söylemişti. M şk n’ın Emîr Mesûd’un arkasından gittiğini gören m nh ler hemen Sultan Mahmûd’a bunu bildirmişler, Sultan Mahmûd, M şk n’ı huzuruna çağırarak Emîr Mesûd’un arkasından neden gittiğini ve ne konuştuklarını sormuştu (Yılmaz, 2021a: 77).

SONUÇ

Gazneli Devleti geniş bir coğrafyada uzun yıllar hüküm sürmüş ve farklı milletlerle komşuluk ilişkileri kurmuştu. Devletlerarası münasebetlerde, antlaşma yapmak, barış imzalamak, siyasî evlilikler ve taziye merasimleri gibi pek çok konuda elçiler aracılığı ile gerçekleştirilirdi. Elçiler direkt olarak devleti ve padişahı temsil etmekteydi. Elçilik kurumu ve elçiliğin saygın bir mevki olması nedeniyle elçilerin, kadı, hâcib, hatip, imam ve kâtip gibi devlet görevlilerinden seçilmesi önemini yansıtmaktadır.

Devletler, kendi belirledikleri sınırlar çerçevesinde elçiye bilgi verir ve bu malumat elçinin gittiği devlete iletilirdi. Kendi topraklarına giren elçiye yapılan güzel muamele, gösterişli karşılama merasimleri veya ihtişamlı sunulan ziyafetler elçinin nezdinde padişaha gösterilen bir hürmetti. Sultanın elçi ile konuşmaması veya huzura kabul etmemesi de, elçinin ait olduğu devlete bir iletirdi. Elçiler, devleti ve sultanları temsil ettiği için kendilerine her dönem özel muamele yapılmıştı. Bu bağlamda elçiye yapılan muamele devletlerarası ilişkilerde önemli bir referans teşkil etmekteydi.

Gazneli Devleti zayıflama dönemi içerisinde istisnai olarak birkaç kez elçilere yapılan olumsuz tutumlar olsa da, büyük bir devlet olmanın gerekliliği olarak elçilere karşı son derece saygılı olmuştur. Gazneliler elçilere zarar vermemişler ve haklarını korumuşlardır. Elçi karşılama merasimleri, elçilere verdikleri ihtişamlı ikramlar, elçilere sundukları hediyeler ve onlara karşı muamelelerinden bu rahatlıkla anlaşılmaktadır.

Gaznelilerin dış politikasında Abbâsî Halîfesi ile olan münasebetler ve Hint Seferleri önemli bir yer teşkil etmişti. Bir hükümdar tahta geçtiğinde onun meşruiyeti halîfe tarafından tasdik edilmesi ile mümkündü. Dolayısıyla Gazneliler Abbâsî Halîfesi ile iyi ilişkiler kurmaya özen göstermişti ve bunun bir yansıması olarak Gaznelilerin Abbâsî elçilerine yaptığı muamelenin diğer devletlerin elçilerine yaptığı muameleden daha hürmetkarâne olmuştu. Gazneliler isteklerini ve taleplerini halîfeye elçiler aracılığıyla bildirmiş, Abbâsîlerde Gaznelilerin nüfuzundan faydalanarak heyetlerle karşılık vermiştir.

Gaznelilerin dış politikasında Hint Seferleri oldukça önemliydi. Bu seferlerin en temel sebebi bölgede kalıcı olmaktı. Buralarda mescit, camii ve medrese gibi eserler yaptırarak İslâmın yayılmasını sağladığı gibi Mâverâünnehr ve Hindistan arasında bir göç köprüsü oluşturarak İslâm ve Türklüğün bir daha çıkmamak üzere bölgeye yerleşmesine sebep olmuşlardı. Günümüzde Afganistan, Pakistan, Hindistan gibi ülkelerde yaşayan Müslüman nüfusunu düşünürsek Gaznelilerin Hint Seferleri politikasının önemini anlayabiliriz

KAYNAKÇA

- Agacanov, S. G. (2006). *Selçuklular*. Ekber N. Necef-Ahmet R. Annaberdiyev (çev.). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Agacanov, S.G. (2015). *Oğuzlar*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Ahmetbeyoğlu, A. (1981). *Gerek Seyyah, Priskos (V.Asır)'a Göre Avrupa Hunları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Akkuş, M. (2019). Gazneli Mahmud'un Mutasavvıflarla İlişkisi. *SUTAD*. "45", 353-369.
- Aksoy, Ö. A. (1988). Atasözleri, Deyimler. *TDK Yayınları*, Ankara: "217/0", 131-166.
- Aksu, G. (2022). *Yemînü'd-Devle Mahmûd El-Gaznevî'nin Siyasî Faaliyetleri 998-1030*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Akyol, E. (2018). Büveyhiler'in Bağdat Hâkimiyeti (334/945-445/1055). *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, "3", 119-130.
- Anonim. (2014). *Tarîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçukname)*. Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner (Çeviren ve Notlar.). Ankara: Atıf Yayınları.
- Arabacı, U. (2022). *Orta Çağ İslam Dünyasında Değerli Taşlar: İnci, Mercan, Yâkût, Yeşim Taşı, Fildişi, Safir*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Amasya.
- Arat, R. R. (1942). Uygurlarda İstilahlara Dair. *Türkiyat Mecmuası*, "7/6", 56-81.
- Arslan, İ. (2013). İlk Türk-İslâm Devletleri'nin Abbâsî Hilâfetiyle Münasebetleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. "6/2", 93-104.
- Aslan, E, Şahin, M. (2020). Orta Çağ Türk-İslam Devletlerinde Nevbet. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. "8", 107-144.
- Atalay, C. (2014). Asya Hun Devletinde Mao-Tun (Metehan) Dönemi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, "16/2", 107-109.
- Atlı, S. (2019). Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Atasözleri Üzerine Yapılan Bir Çalışma, Abdülahad Nûrî ve "Atalar Sözü". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, "8/3", 2243-2279.
- Aydınlı, O. (2001). *Fetihlerden Sâ mânîlerin Yıkılışına Kadar (93-389/711-999) Semerkant Tarihi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

- Aydoğdu, N. (2018). *Karahanlı ve Gazneli Devletinin Teşkilat Yapısının Karşılaştırılması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzincan.
- Barthold, V. V. (1978). Alp Tegin. *İslâm Ansiklopedisi* (C 1, 386). İstanbul: MEB.
- Barthold, V. V. (1979). Altıntaş. *İslâm Ansiklopedisi* (C 1, 390). İstanbul: MEB.
- Bartold, V. V. (2010). *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*. Ahsen Batur (çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Barthold, V. V. (2019). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. Hakkı Dursun Yıldız (hızl.). İstanbul: Kronik Yayınları.
- Batır, İ.B. (2022). Büveyhîler Döneminde Türkler ve Deylemliler Arasında Ortaya Çıkan Çatışma: Rûzbihân ed-Deylemî Örneği. *Türkiyat Mecmuası*. “32/2”, 539-556.
- Batur, Z. (2012). Divânü Lûgati’t-Türk’te Anlama ve Anlatma Becerilerine İlişkin Örnekler. *Turkish Studies*, Ankara: “7/2”, 219-231.
- Bayur, Y. H. (1987). *Hindistan Tarihi*. (C 1). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Beilikezi, S. (2011). *Uygur Atasözleri ve Deyimler B, P, T, C Maddeleri (Metin-Çeviri-Açıklama)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Berber, O. (2017). Göktürk Dönemi Türk Diplomasisinin Hususiyetleri Üzerine. *Türk Tarihine Dair Yazılar II. Kerkük Çok Irak Değil Prof. Dr. Eşref Buharalı’ya Armağan*. Alpaslan Demir, Tuba Kalkan, Eralp Erdoğan (ed.). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Beyhakî, Ebû’l-Fazl Muhammed b. Hüseyin. (2019). *Târih-i Beyhakî*. Necati Lugal (trc.). Hicabi Kırılancık (hızl.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bilgin, O. (1996). Gerdîzî, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 14, 29-30). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bilginci, S. (2022). *Gaznelilerde Hediye*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Amasya.
- Bilginci, S. Yılmaz, A. (2023). Gaznelilerde Dini Merasim ve Şenliklerde Hediye. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. “13”, 79-110.
- Boğmalık, S. Yılmaz, A. (2023). “İlk Dönemlerden Gazneliler’e Kadar Türklerde Elçilik Kurumu”, Hasan Yerkazan (ed.). *Sosyal Bilimler Araştırmaları -4-* (161-186). Ankara: Sonçağ Yayınları.
- Bosworth, C. E. (1963). *The Ghaznavids Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994-1040*. Edinburgh University Press.

- Bosworth, C. E. (2015). *The Later Ghaznavids Splendour and Decay The Dynasty in Afghanistan and Northern India 1040-1186*: New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers.
- Bozkurt, N. (2011). Tercüman. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 40, 489-490). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bündârî, Kıvâmüddîn Ebû İbrâhim el-Feth B. Alî b. Muhammed el-Bündârî el-İsfahânî. (1999). *Zübdetü'n -Nusra ve Nuhbetü'l-usra (Irak ve Horasan Selçuklu Tarihi)*. Kıvameddin Burslan (çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1968). *Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Coşkun, S. (2018). *Büyük Selçuklu-Gazneli Devleti İlişkileri (Târih-i Bayhakî'ye Göre)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- Cöhce, S. (2002). Gaznelilerin Hindistan Hâkimiyetleri. *Türkler Ansiklopedisi* (C 4, 522-525). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Cüzcanî. Ebû Amr Minhâcüddîn Osmân b. Sirâciddîn Muhammed. (2020). *Tabakât-ı Nâsirî (Gazneliler, Selçuklular, Atabeylikler ve Harezmşâhlar)*. Erkan Göksu (Tercüme ve Notlar.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çelebi, F. (2019). *Büveyhîler Döneminde Rey Şehri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Çoban, H. (2019). Atilla ve Avrupa Hunları-Batı Roma İlişkilerinde Evlilik Meseleleri. *Avrasya Uluslararası Araştırmaları Dergisi*, “7/1”, 57-68.
- Daban, C. (2017). Uluslararası İlişkilerde Siyasal Aktörler, Bürokrasi ve Jeopolitik Diplomasi: Türkiye Cumhuriyeti Örneği. *BEU Akademik İzdüşüm*, “272/0”, 22-50.
- Dalkılıç, M. (2002). *Sâmânîler Devleti*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri.
- Dames, M. L. (2001). Gazne. *İslâm Ansiklopedisi* (C 4, 741-742). Eskişehir: MEB.
- Demir, K. (2023). *Gazneli Mes'ûd Sonrası Gaznelilerin Siyasî Tarihi (1040-1180)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- Demirayak, K. (2016). *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*. İstanbul: Candaş Yayınları.
- Demircan, A. (2016). Tâi'-Lillâh. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 39, 447-448). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2006). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat Eski ve Yeni Harfler*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

- Devletşah. (1997). *Devletşah Tezkeresi*. (C 1). Necati Lugal (çev.). İstanbul: Kervan Yayıncılık.
- Dilek, İ. (1996). Altay Türkleri Atasözleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, “1”, 107-120.
- Diş Kirası. (1994). *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 9, 375). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Doğan, L. (2000). Kırgız Atasözlerinin Sınıflandırılması. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, “9”, 206-241.
- Donuk, A. (1988). *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Durak, N. (2000). *Hindistan’a Kuzeyden Yapılan Seferler*. Ankara: ASAM Yayınları.
- Durdu, A. (2022). *Gazneli Devleti’nin Askerî Teşkilatı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisans Eğitimi Enstitüsü. Bolu.
- Ebû Dülel. (2018). *İran Seyehatnamesi (10. Yüzyılda Kafkasya’dan Fars Körfezi’ne Yolculuk)*. Serdar Gündoğdu (Tercüme ve Notlar.). İstanbul: Kronik Yayınları.
- Ebül’l-Fidâ. (2022). *Ebû’l-Fidâ Coğrafyası*. Ramazan Şeşen (çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- el-Mukaddesî. Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir. fl(2023). *Ahsenü’t-Tekâsîm (İslâm Coğrafyası)*. D.Ahsen Batur (çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Erdoğan, C. (2013). Harezmi’de Gazneli Hâkimiyeti’nin Tesisi ve Altuntaşlar Dönemi (1017-1041). *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. “50”, 143-180.
- Ergin, M. (hızl.). (2019). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Erkoç, M. (2020). Büveyhiler Devleti’nin Kuruluşu ve Bağdat’ta Hâkim Olma Süreci (933-945). *Külliye Uluslararası Sosyal Bilgiler Dergisi*. “1/2”, 214-231.
- Gabain, A. V. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. Mehmet Aklın (çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Genç, R. (1981). *Karahanlı Devlet Teşkilatı*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gençtürk, C. (2021). *İran Büveyhîleri (322-448/934-1056) (Siyaset, İdarî Teşkilat ve Sosyo-Kültürel Hayat)*. Ankara: Fenomen Yayınları.
- Gençtürk, C. (2022). Kâkûyîler ve Alâüddevle Muhammed Dönemi (1007-1041). *History Studies*. “14/2”, 159-181.
- Gençtürk, C. (2023). *Büveyhîler (934-1056)*. İstanbul: Selenge Yayınları.

- Gerdîzî, Ebû Saîd Abdulhay Dahhâk b. Mahmûd. (2022). *Zeynû'l-Ahbâr (Tâhirîler, Saffârîler, Sâmânîler ve Gaznelîler)*. Filiz Akçay (çev.). Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1976). *Türk Medeniyeti Tarihi*. İsmail Aka, Kazım Yaşar Koprman (hızl.). İstanbul: Kültür Bakanlığı.
- Gökalp, Z. (1991). *Türk Uygarlığı Tarihi*. Yusuf Çotuksöken (hızl.). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Göksu, E. (2011). Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, “191/0”, 97-116.
- Göksu, E. (2020). *Büyük Selçuklular (1040-1157)*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Göksu, E. (2021). *Afganistan ve Hindistan'ın İhtişamlı Hanedanı Gazneliler (963-1186)*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Gömeç, S. (1995). Terhin Yazıtı'nın Tarihi Açısından Değerlendirilmesi. *Tarih Araştırmaları Derneği*, “17/28”, 71-84.
- Gömeç, S. (2000). Kök Türkçe Yazılı Belgelerde Yer Alan Unvanlar. *Erdem*, “12/36”, 929-946.
- Gumilev, L. N. (2005). *Hunlar. Ahsen Batur* (Ruşçadan çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Gülçin. Ç. (1975). Uygur Sarayına Gelin Giden Çinli Prensler ve Bunun Arkasındaki Politik Gerçekler. *Tarih Dergisi*, “28/29”, 63-70.
- Gültepe, N. (2002). İlk Türklerde Bürokrasi. *Türkler Ansiklopedisi* (C 21, 894-906). Ankara.
- Günaltay, M.Ş. (1991). *İslam Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler*-İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Güner, A. (1999). Büveyhiler Dönemi ve Çok Seslilik. *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. “7”, 47-72.
- Güner, A. (2001). Kâkûyîler. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 21, 19-221). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Güner, A. (2011). Kâbûs b. Veşmgîr. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 24, 43-44). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Güzay, A. (2014). *Türk Devlet Geleneğinde Hediyeleşme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri.
- Habib, Mohammad. (1967). *Sultan Mahmud of Ghaznin*. New Delhi.
- Haig, V. (1928). The Yamînî Dynsty Of Ghazni And Lahore, Commonly Known As The Ghaznavids. *The Cambridge History Of İndia: Türka and Afghans*. J. Wolseley Haig (ed.). Cambridge At The University Press. Volume III.

- Halaçoğlu, Y. (1995). Fersah. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 12, 412). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Halıcı, F. (1993). Çevgan. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 8, 295-296). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Herak, Emil. (2002). Avarlar: Etnik Yaradılış ve Tarihine Bir Bakış. *Türkler Ansiklopedisi* (C. 2, 641-657), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Hizmetli, M. (2018). *İslâm Tarihinin İlk Kaynakları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Hizmetli, S. (2001). Karmatîler. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 24, 510-514). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hudûd al-Âlam*. (1937). *The Regions Of The World*, V. Minorsky (çev.). Printed At The University Press Oxford. London.
- Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İl'l-Magrib*. (2008). V. Minorsky (İng. çev.). Abdullah Duman, Murat Ağarı (çev.). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Hunkan, Ö. S. (2007). Mâverâünnehr'de Ali Tegin Oğulları: Kutlug Ordu Devleti (1020-1041). *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, "40/0, 35-77.
- Hunkan, Ö. S. (2009). Târih-i Beyhakî'de Sözü Edilen "Han ve İlig" Hakkında. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*. "29/0", 19-28.
- Hunkan, Ö. S. (2011). *Türk Hakanlığı (Karahanlılar). Kuruluş-Gelişme-Çöküş (760-1212)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Hunkan, Ö. S. (2016). Yûsuf Hâs Hâcib ve Kutadgu Bilig'de Elçilik Mansıbı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, "13/4", 102-122.
- Hüseynî, Şadrüddîn Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâşir İbn'Ali (1999). *Ahbârü 'Devleti's-Selçukiyye*. Necati Lûgal (çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbadi, M. Q. (2018). *Bir İslâm Şehri Olarak Gazne (338/949-492/1099)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- İbn Battûta, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhim el-Levâtî et-Tancî. (2004). *İbn Battûta Seyehatnâmesi I*. A. Sait Aykut (çev.). İstanbul: YKY.
- İbn Havkal, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî el-Bağdâdî. (2021). *10. Asırda İslâm Coğrafyası*. Ramazan Şeşen (çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- İbn Hurdazbih. Ebu'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdullah. (2008). *Yollar ve Ülkeler Kitabı*. İstanbul: Kitabevi.

- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî. (1994). *El-Bidaye ve'n-Nihaye*. (C 12). Mehmet Keskin (çev.). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn Miskeveyn, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb. (2016). *Tecâribü'l-Ümem*. Kıvameddin Burslan (çev.). Mehmet Şeker-Rıza Savaş-Süleyman Genç-Ali Ertuğrul (hızl.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbn Rüsteh. (2017). *el-A'lâku'n-Nefise (Dünya Coğrafyası)*. Ali Fuat Eker (trc.). Ankara: Ankara Okulları Yayınları.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. (2016). *İslâm Tarihi el-Kâmil Fi't-Târih Tercümesi*. (C 6,7,8,9). Abdullah Köşe vd., (çev.). İstanbul: Ocak Yayıncılık.
- İpşirli, M. (1995). Elçi. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 11, 3-15). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İstahrî. Ebû İshâk İbrâhim b. Muhammed el-Fârisî. (2020). *Mesâlikü'l Memalik (Ülkelerin Yolları)* Murat Ağarı (çev.). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- İzgi, Ö. (1978). XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletleri'nin Çin'le Yaptığı Ticarî Münasebetler. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, "9/0", 87-106.
- İzgi, Ö. (1989). *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*. Ankara: TKK.
- Kaçalin, S. M.(1994). Dîvânü Lugâti't-Türk. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 9, 446-449) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1972). *Selçuklu Tarihi*. İstanbul: MEB.
- Kafesoğlu, İ. (1980). *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2020). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kansoy, U. (2018). *Delhi Türk Sutanlığı'nda Ordu (1206-1414)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul.
- Karakurt, D. (2011). *Açıklamalı Ansiklopedik Mitoloji Sözlüğü*. (son erişim: 4.10.2023). https://www.academia.edu/44468806/T%C3%BCrk_Mitoloji_Ansiklopedisi_T%C3%BCrk_S%C3%B6zl%C3%BCk%C3%BCn%C3%BCn_Ansiklopedik_Versiyonudur_e_Kitap
- Kâşgarlı Mahmûd. (2019). *Divânu Lugâti't-Türk*. Mustafa S. Kaçalin (çev.). Mehmet Ölmez (hızl.). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

- Kâtip Çelebi, (2017a). *Keşfü'z-Zunûn*, (C 1), Rüştü Balcı (çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kâtip Çelebi, (2017b). *Keşfü'z-Zunûn*, (C 2), Rüştü Balcı (çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kâtip Çelebi, (2017c). *Keşfü'z-Zunûn*, (C 3), Rüştü Balcı (çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Keykâvus b. İskender (1966). *Kâbusnâme*. İstanbul: MEB.
- Koca, O. (hızl.). (2017). *Dede Korkut Hikâyeleri*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Koca, S. (2002). Büyük Hun Devleti. *Türkler Ansiklopedisi* (C. 1, 687-708), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Koç, S. (2019). *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)'nda ve Gazneliler'de İstihbarat*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi. Edirne.
- Koçsoy, Ş. (2002). Türk Tarihi Kronolojisi, *Türkler Ansiklopedisi* (C.1, 73-188), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kodaman, T. ve Akçay, E. Y. (2010). Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasisi Tarihi ve Türkiye'ye Bıraktığı Miras. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, “22/0”, 75-92.
- Konukçu, E. (1996). Gazne. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 13, 479-480). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kök, B. (1998). Gazneli Mahmut'la Abbasî Halifesi El-Kadir Arasındaki İlişkiler. *Ekev Akademi Dergisi*. “1/2” 117-126.
- Köprülü, M.F. (1987). Hâcib. *İslâm Ansiklopedisi* (C 5, 30-36). İstanbul: MEB.
- Köymen, M. A. (2016). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kurluk Devri)*. (C 1). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Köymen, M. A. (2016). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*. (C 3). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kurat, A. N. (2011). Avarlar. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, “26/1”, 81-110.
- Küçükбекir, E. (2017). Gazneliler İle Selçuklular Döneminde Taberistan Bölgesi ve Ziyârililer. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, “2/1”, 139-151.
- Ligeti, L. (1986). *Bilinmeyen İç Asya*. Sadrettin Karatay (çev.). Ankara: TDK Yayınları.
- Madelung, . (1997). Karmatî. *The Encyclopadia of Islam*. (C 4, 664-665). Leiden.
- Mansuroğlu, M. (1977). Elçi. *İslâm Ansiklopedisi* (C 4, 231). İstanbul: MEB.

- Meray, S. L. (1956). Diploması Temsilcilerinin Hukukî Statüsü. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, “11/3”, 79-117.
- Merçil, E. (1975). Sebüktegin’in Pendnâmesi (Tanıtma, Farsça metin ve Türkçeye Tercüme). *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*. “6/1-2”, 204-233.
- Merçil, E.(1987). *Gazneli Mahmûd*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Merçil, E. (1989a). *Gazneliler Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Merçil, E. (1989b). Alp Tegin. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 2, 523-526). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Merçil, E. (1992). Behram Şah. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 5, 357-358) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Merçil, E. (1992). Büveyhîler. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 6, 496-500). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Merçil, E. (1996a). Gulâm. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 14, 180-184). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Merçil, E. (1996b). Gazneliler. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 13, 480-484). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Merçil, E.(2002). Gazneliler. *Türkler Ansiklopedisi* (C 4, 479-508). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Merçil, E. (2003). Mahmûd-ı Gaznevî, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 27, 362-365). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Merçil, E. (2007). Peyk. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 34, 262-264). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Merçil, E.(2008). Saffârîler. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 35, 464-465). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Merçil, E. (2009). Sipehsâlâr. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 37, 259-260). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Merçil, E. (2013a). *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültü Sanat Yayınları.
- Merçil, E. (2013b). Ziyârîler, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 44, 498-499). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Merçil, E. (2017). *Büyük Selçuklu Devleti*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Mîrhând, Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd. (2017). *Gazneliler Ravzatu’s-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*. Erkan Göksu (çev.). İstanbul: Kronik Yayınları.
- Mori, M. (1983). Soğdluların Orta-Asya’daki Faaliyetleri. *Belleten*, “47/185”, 339-352.
- Mutçalı, S.(1995). *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dagacık Yayınları.

- Müstevfî'yi Kazvînî, Hamdullâh b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr. (2018). *Târih-i Güzide*. Mürsel Öztürk (çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Narşahî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer (2013). *Târih-i Buhârâ*. Erkan Göksu (Tercüme ve Notlar.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Nazım, M. (1931). *The Life and Times of Sultan Mahhmûd of Ghanza*. Cambridge at University Press.
- Nizâmü'l-Mülk, Ebû Alî Kıvâmüddîn Hasen b. Alî b. İshâh et-Tûsî. (1941). *Siyasetname*. Mehmet Taha Ayar (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nizâmü'l-Mülk, Ebû Alî Kıvâmüddîn Hasen b. Alî b. İshâh et-Tûsî (2018). *Siyasetname*. Mehmet Kanar (çev.). Osman G. Özgüdenli (Önsöz.). İstanbul: Say Yayınları.
- Noorulhak, A. J. (2005). İlk Fetihlerinden Gaznelilerin Son Dönemine Kadar Afganistan'ın İslâmlaşma Serüveni. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Isparta.
- Nuhoğlu, G. (1995). Beyhaki Tarihi'ne göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Odabaşı, Z. (2019). Türk Devletlerinde Kullanılan İdari Ünvanlar. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, "5/9", 165-192.
- Okudan, G. (2020). *Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Politikalarıyla Bir Gazneli Hükümdarı Sultan Mahmud*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Antalya.
- Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ögel, B. (2015). *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*. (C 1-2). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (2019). *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*. (C 1-2). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ömerî, Şihâbeddîn Ahmed b. Yahyâ b. Fazlillâh (2014). *Mesâlikü'l Ebsar (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım)*. D.Ahsen Batur (çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Öner, E. (2019). *Ziyârilere (928-1090)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Van.
- Öntürk, V. (2020). *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Van.
- Özaydın, A. (1989). Altuntaş el-Hâcib. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 1, 390). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Özaydın, A. (1999). el-Bidâye ve'n-Nihâye. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 20, 132-134). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özaydın, A. (2000). İbnü'l-Esîr, İzzeddin. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 6, 26-27). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan, A. (2021). MS. 6.-9. Yüzyıllarda Bizans ve Avarlar: Siyasi, Diplomatik ve Kültürel İlişkiler. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul: “37/0”, 157-163.
- Özen, N. (2012). *Türk Kültür Tarihinde Spor ve Türklerin Spora Katkıları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Batman.
- Özgüdenli, O. G. (2000). İsfahan. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 22, 497-502). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2004). Merv. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 29, 223-225). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özgüdenli, O.G. (2007). Nişâbur. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 33, 149-151). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2008). Rey. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 35, 40-41). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2009). Sîstan. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 37, 274-276). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özgüdenli, O.G. (2013). Zahîrüddîn-i Nîşâbü'rî, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 44, 102-103). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Palabıyık, M. H. (2001). Gaznelilerde İlmî Faaliyetler. *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları (Hakemli Dergi)*. “1/1” 47-72.
- Palabıyık, M. H. (2002). *Valilikten İmparatorluğa Gaznelilerin Devlet ve Saray Teşkilatı*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Palabıyık, M. H. (2007). Gazneli Devleti ve Hindistan. *Uluslararası Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu*. 1-37.
- Palabıyık, M. H. (2007). Gaznelilerin Hindistan Seferleri. *Ekev Akademi Dergisi*, “11/32”, 139-152.
- Palabıyık, M. H. (2018). Gazneliler Döneminde (334-583/955-1187) İslâm'ın Yayılışı ve Gazneli Âlimler. Muhittin Düzeli, vd.,(ed.). *Orta Asya Alimlerinin İslam Medeniyetine Katkıları Sempozyumu*. (217-238). Kırgızistan.
- Palabıyık, M. H. (2023). *Gazneli Mahmud*. İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları.
- Parlatır, İ.vd. (hızl.). (1998). *Türkçe Sözlük*. (C 1). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Paydaş, K. (2013). Bilge Bir Hükümdar Gazneli Sultan İbrahim B. Mesud (450-492/ 1055-1095). *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, “6/5”, 455-575.
- Pırlanta, İ.(2013). Orta Çağ’ın İncisi Nişabur (Fetihden Sâmânîler Dönemi Sonuna Kadar). İstanbul: Hikmetevi Yayınları.
- Piyadeoğlu, C. (2014). Gazneliler ve Büyük Selçuklular’da Filin Kullanılmasına Dair Tespitler. *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri*. “2/0”, 67-90.
- Râvendî, Ebû Bekr Necmüddîn Muhammed b. Alî b. Süleymân. (1999). *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti)*. (C 1). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Reşîdü’l-dîn Fazlullah. (2010). *Cami’ü’t-Tevârih (Selçuklu Devleti)*. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş (çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Saraç, S. (2019). *Gürlü Devleti’nin Kuruluşu ve Gazneliler Devleti’yle Münasebetleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Saray, M. (1992). Bedehşan. *Diyanet İslâm Ansiklopedi*. (C 5, 291-292). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Saray, M. (2005). İdeal Bir Diplomatın (Elçinin) Ortaya Çıkışı. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, “50/0”, 1195-1205.
- Sayan, Y. (2009). Serahs. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 36, 539-542). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sıbt İbnu’l-Cevzî. (2011). *Mir’âtü’z-Zamân Fî Târîhi’l-Âyân’da Selçuklular*. Ali Sevim (çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sıddıquî, I. H. (1996). Gurlular. *Diyanet İslâm Ansiklopedi* (C 14, 207-211). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sobirov, G. (2020). *Divânu Lugâti’t-Türk’te Yer Alan Atasözlerinin Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki Durumu*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun.
- Stanley, L.P. (2020). *İslam Devletleri Tarihi Başlangıçtan 1927 Yılına Kadar*. Halil Edhem Eldem (çev.). Samet Alıç (hızl.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Strange, G. L. (2015). *Doğu Hilafetinin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya) İslam Fetihlerinden Timur Zamanına Kadar*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Sümer, F. (1994). Dihkan. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 9, 289-290). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sümer, F. (2016). *Oğuzlar*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

- Şahin, Ç. (2018). Gök-Türk Devleti Diplomasisi (552-630). *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, “40/0”, 125-156.
- Şahin, H. Arifoğlu, Y. (2013). Selçuklu Öncesi Dönemde Horasan: Coğtafi Konum, İktisadi Yapı ve Şehirler. *Akademik İncelemeler Dergisi*, “8/3”, 361-387.
- Şahin, M. (2007). *Sirâcu'l Mülûk, Siyâset-name, Ahkâmü's-sultaniyye ve Kutadgu Bilig'e Göre Hükümdar Dışındaki Üst Düzey Devlet Görevlilerinin Karşılaştırılması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Şahin, M. (2013). Orta Çağda Herât Bölgesinde Tarım, Tarımsal Sulama ve Sulama Hukuku. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. “50/0”, 211-223.
- Şahin, M. (2013). Orta Çağda Herât Bölgesi (Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar) (961-1507). Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi. Tokat.
- Şahin, M. (2014). Emîr Timur ve Mirza Şahruh Dönemlerinde Timurlu Devleti'nde Elçilik Münasebetleri. *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*. “12/3”, 7-35.
- Şahin, M. (2017). *Serbedârîler Darağacının Gölgesinde Kurulan Bir Devlet*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Şahim, M. (2017). *Serbedârîler Darağacının Gölgesinde Kurulan Bir Devlet*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Şahin, M. (2023). Herât: “Horasan'ın Kalbi, Hindistan'ın Anahtarı”. Erkan Göksu (ed.). *Orta Çağ Türk İslam Şehirleri-I (Buhara, Cend, Merv, Herât, Rey)*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Şahin, S. (2022). Türklerin Çinlilerle Elçilik İlişkileri. *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, “7/13”, 256-268.
- Şebânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. (2021). *Mecma'ul-Ensâb (Hânedanlar Tarihi)*. Fahri Unan (çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şeşen, R. (1992). Buhara. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 6, 363-367). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şeşen, R. (1998). *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*. İstanbul: İSAR.
- Talay, M. S. (2019). *Gaznelilerin Hindistan Politikası*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Edirne.
- Taneri, A. (1996). Hâcib. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 14, 508-511). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taşgıl, A. (2003). *Gök-Türkler*. (C 1). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Taşağıl, A. (2004). Me'mûnîler. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 29, 105). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taşağıl, A. (2018). *Türk Model Devleti Gök Türkler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Taşağıl, A. (2019). *Gök-Türkler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Toraman, A. (2019). Türk Tarihinin Kaynakları: Altay'da Hun Maddi Kültürünün Arkeolojik Kaynaklarına Genel Bir Bakış. *Genel Türk Tarih Araştırmaları Dergisi*, "2/3", 11-28.
- Toraman, A. (2022). Türk Mitolojisinde Ateş Kültü ve Amasya'daki İzleri. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Amasya Özel Sayısı. 11-26.
- Tuğlacı, Pars. (1985). *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Tuncer, H. (2011). Tarihte ve Günümüzde Ad Hoc Diplomasi. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*. "4/1", 50-57.
- Tunç, M. (2017). *Saffârî Devleti* (861-1003). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Edirne.
- Turan, O. (1942). İlig Ünvanı Hakkında. *Türkiyat Mecmuası*, Ankara: "7/0", 192-199.
- Türkan, K. (2011). Giyim Kuşamla İlgili Tespitler: Atatürk'ün Giysi Tercihleri Üzerine Bir Değerlendirme Denemesi. *Folklor/Edebiyat*, "17/65", 173-186.
- Uslu, R. (1998). Herat. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 17, 215-218) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Usta, A. (2013). *Türklerin İslamlaşma Serüveni (Sâmânîler)*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Utbî, (trhsz). *Târîh-i Yeminî*. A. R. Yelgar (çev.). Yayımlanmamış Eserler Bölümü. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Vardan, N. (2012). *İslâm Öncesi Türk Kültüründe Elçi ve Elçilik Kurumu*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Vurgun, Y.S. (2016). Buhara Emirliğinin İki Önemli Şehri: Buhara ve Semerkand. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*. "1/1", 138-157.
- Wensinck, A.J. (1988). Resul. *İslâm Ansiklopedisi* (C 9, 692-393). İstanbul: MEB.
- Ya'kûbî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih. (2002). *Ülkeler Kitabı*. Murat Ağarı (çev.). İstanbul: Ayışığıkitapları.
- Yazıcı, T. (1992). Belh. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 5, 410-411). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yıldırım, K. (2013). *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*. Ankara: Ötüken Yayınları.
- Yıldırım, N. (2012a). *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Yıldırım, N. (2012b). *İran Edebiyatı (Gazneliler Dönemi)*. Erzurum: Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.

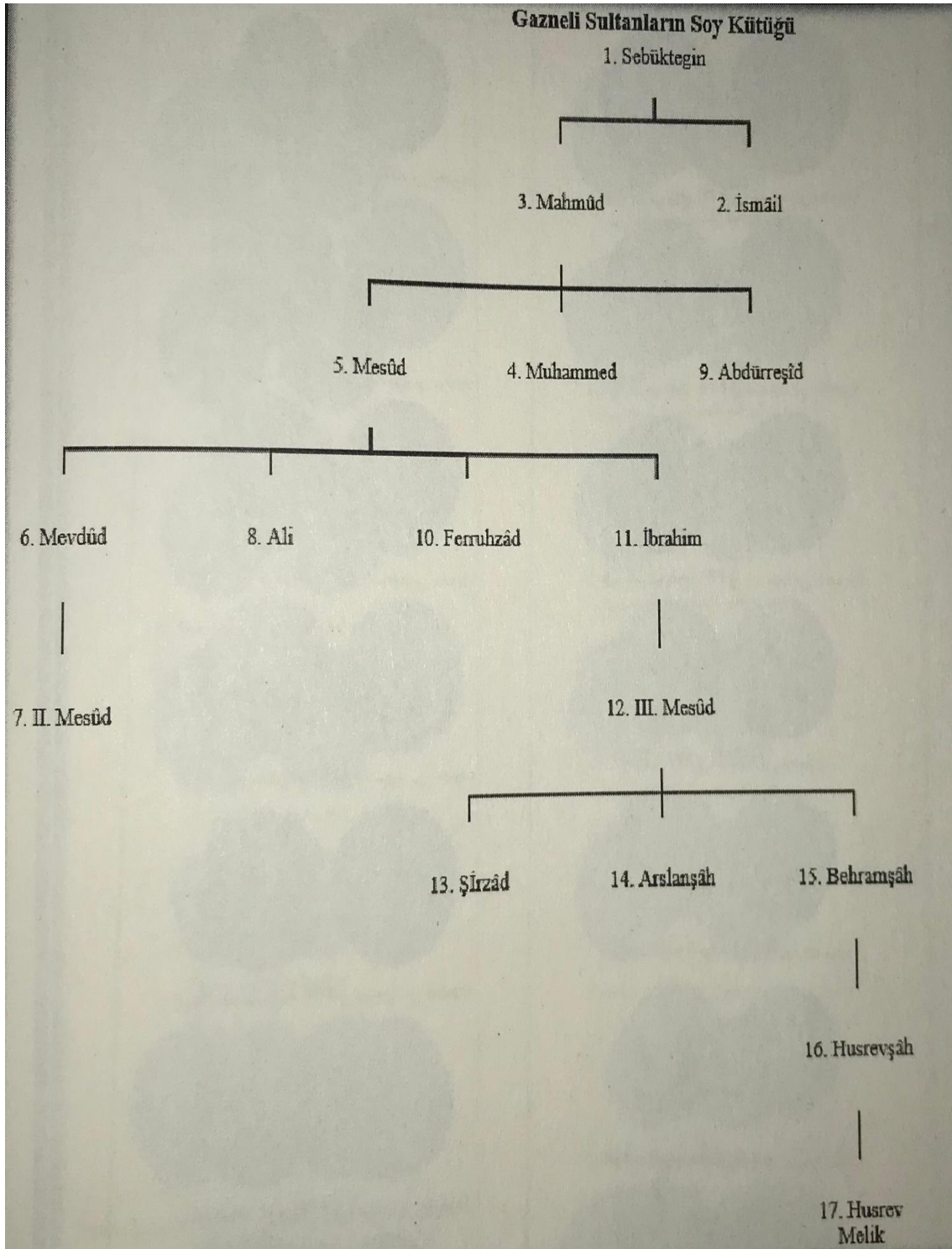
- Yıldız, H. D. (2015). *İslâmiyet ve Türkler*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- Yılmaz, A. (2018). Alp Tegin'in Sâmânî Emîrleriyle Olan Münasebetleri. Gazne ve Tohârsitan'daki Faaliyetleri. *Tarih Okulu Dergisi*. "11/33", 103-119.
- Yılmaz, A. (2018). Tohâristan'ın Adı, Coğrafyası ve Genel Sınırları. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 337-344.
- Yılmaz, A. (2020a). Soğd'un Coğrafi Sınırları ve Bölge'de Büyük Yüceh Hâkimiyeti. *History Studies*. "12/4", 2247-2262.
- Yılmaz, A. Gençtürk, C. (2020). Saffârîler'in Kuruluş Süreci ve Sîstân'a Hâkim Olmaları. Gültegin Gürçağ (ed.). *Anadolu 5.Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*. (745-753). Diyarbakır: Ubak Yayınevi.
- Yılmaz, A. (2020b). Türk Kültürünün Hediyeleşme Geleneğinin Gazneliler'e Yansıyan Uygulamaları. Osman Kubilay Gül, vd., (ed.). *IV. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu*. (277-289). Ankara.
- Yılmaz, A. (2021a). *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Yılmaz, A. (2021b). *Arap Fetihlerinden Büyük Selçuklu Hâkimiyeti Sonuna Kadar Tohâristan*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Yılmaz, A. (2021d). Gazneli Sultan I. Mesûd'un Evlilikleri. Ayşe Çatalcalı Ceylan-Gözde Sunal (ed.). *Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirme-II*. (16-30). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Yılmaz, A. (2023). Cend "Selçukluların Doğduğu Şehir". Erkan Göksu (ed.). *Orta Çağ Türk İslam Şehirleri Buhara, Cend, Merv, Herât, Rey* (97-138). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Yılmaz, S. (2010). *Büyük Selçuklu Devletinde Elçilik Kurumu*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Yörükân, Y. (2013). *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler Türklerin Yaşadığı ve Türklere Komşu Olan Bölgeler (İbn Hurdazbih, Ya'kûbi, İbn Rustah, İbn Fakîh el-Hemedani, Kudame b. Cafer, İstahri, İbn Havkal)*. Yusuf Ziya Yörükân (çev.). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Yûsuf Has Hâcib. (2019). *Kutadgu Bilig*. Muzaffer Tunçel (çev.). Halil Aşıcı (ed.). Ankara: Gençlik Spor Yayınları.
- Zahîrüddîn-i Nîşâbü'rî. (2018). *Selçuknâme*. Ayşe Gül Fidan (nşr.). İstanbul: Kopernik Kitap.
- Zebîhullâh-i Safâ, (2002). *İran Edebiyatı Tarihi*, (C 1). Hasan Almaz (çev.). Ankara: Nûsha Yayınları.

- Zebîhullâh-i Safâ, (2005). *İran Edebiyatı Tarihi*, (C 2). Hasan Almaz (çev.). Ankara: Nüşa Yayınları.
- Zekeriya b. Muhammed Kazvînî. (2019). *Âsâru 'l-Bilâd ve Ahbâru 'l-İbâd'ı*. Murat Ağarı (çev.). İstanbul: Ayışığıkitapları.
- Zeki, İ. (2018). *Gazneli Mahmud'un Dinî Siyaseti*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- Zeki, İ. (2020). *Horasan'da Hâkimiyet Mücadelesi 821-1005 (Tâhîriler, Saffâriler, Sâ mâniler, Simcûriler)*. Ankara: Çizgi Kitapevi.
- Zettersteen, K. V. (1979). Bahâüddeve. *İslâm Ansiklopedisi* (C 2, 843). İstanbul: MEB.
- Zor,G.İ.<https://www.hisculart.com/post/anadolu-da-ma%C5%9Flah-k%C3%BClt%C3%BCr%C3%BC-kilik-kiyafet-devri-mi-ve-atat%C3%BCrk> (son erişim: 02.05.2024).

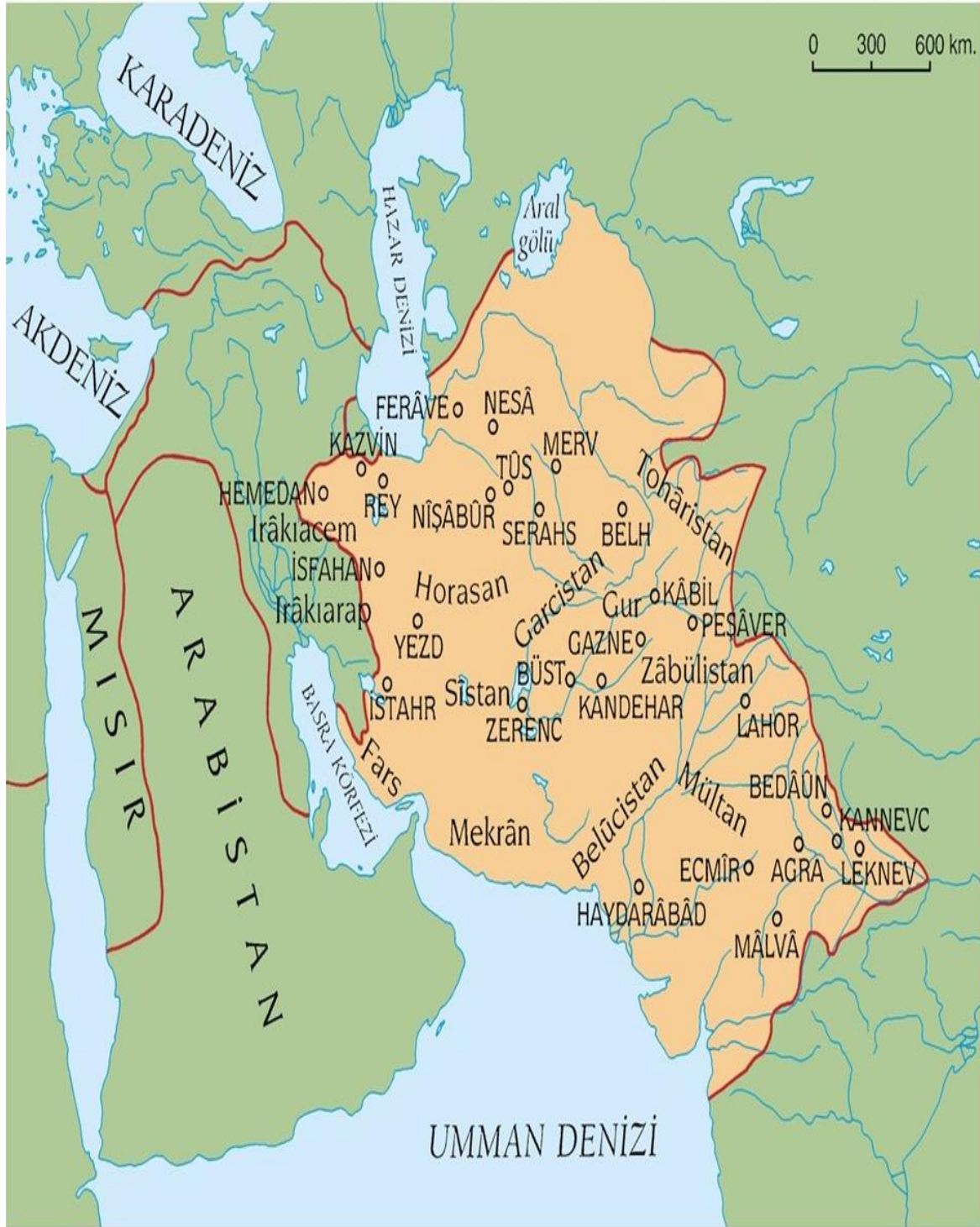

EKLER

Ek 1: Gazneli Sultanlarının soy kütüğü (Yılmaz, 2021a: 341).

Ek 2: Gazneli Devleti'nin sınırları (Merçil, 1996b: 480-484).

Ek 3: Gazneli Sultan Mahmûd'u hil'at giyerken gösteren bir minyatür (Câmiu't-tevârîh, 12/05/2024).<https://images.is.ed.ac.uk/luna/servlet/detail/UoEsha~4~4~64742~103064?qvq=q%3Arashid&mi=0&trs=399>

